

Suomen kieli
Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten
kielten ja kirjallisuuksien laitos
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

DIREKTIIVISYYDEN RAJOJA
Suomen kielen vaihtokauppasyntaksia

Yrjö Lauranto

VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston
humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi
Metsätalon salissa 1 (Unioninkatu 40, 1. krs)
perjantaina 12. kesäkuuta 2015 klo 10.

Helsinki 2015

ISBN 978-951-51-1179-1 (nid.)
ISBN 978-951-51-1180-7 (PDF)

Unigrafia
Helsinki 2015

SISÄLLYS

ABSTRACT IV

OSAJULKAISUT V

ESIPUHE VI

YHTEENVETO-OSA

Yhteenveto-osan kuviot ja asetelma 1

1. JOHDANTO 2

1.1 Kiinnostuksen kohteena direktiivisyys ja sen rajaaminen 2

1.2 Yhteenveto-osan rakenne 5

1.3 Tutkimuksen koherenssi 6

1.4 Aineisto 7

2. SYSTEEMIS-FUNKTIONAALINEN KIELIOPPI 12

2.1 Systemis-funktionaalinen kieliooppi funktionaalisuuden kentässä 12

2.2 Merkityksenteko, merkityksen moninaisuus ja lausetyypit 15

2.3 Kieliooppikuvaukseen rakennettu dynaamisuus 18

3. KIELIOPILLISTUMINEN JA KIELIOPILLINEN METAFORA 20

3.1 Neljä näkökulmaa kieliopillistumiseen 20

3.2 Kieliopillinen metafora 27

4. MORFOLOGIA, SYNTAKSI JA PARADIGMA 30

4.1 Morfologisen imperatiivin näennäisparadigma 30

4.2 Imperatiivimuotojen esihistoriaa 33

5. IMPERATIIVILAUSEEN SUBJEKTIKYSYMYS 37

5.1 Subjekti systemis-funktionaalisesta näkökulmasta 37

5.2 Imperatiivilauseen subjekti ja sen ilmaiseminen 39

5.3 Inklusiivinen imperatiivilause 43

6. VAIHTOKAUPPALAUSETYYPPIEN JÄRJESTELMÄ JA DIREKTIIVISYYS 47

6.1 Vaihtokauppalauseyyppien limittyminen 47

6.2 Toiminta, direktiivisyys ja kuvaus 49

7. LOPUKSI: TULOISTA SOVELLUKSIIN JA JATKOTUTKIMUKSEEN 53

7.1 Keskeiset tutkimustulokset 53

7.2 Tutkimuksen sovellusta ja jatkotutkimuksen ituja 58

Aineistolähteet 62

Kirjallisuuslähteet 62

Litterointimerkit 70

JULKAISU I: Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä.

JULKAISU II: Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia.

JULKAISU III: Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen.

ABSTRACT

Yrjö Lauranto

Defining directivity: On interactional syntax in Finnish

This study examines directivity and imperative clauses (henceforth i-clauses) in Finnish. It consists of 3 publications (P1, P2 and P3). While the theoretical basis of the study is systemic-functional linguistics, use is also made of other approaches.

P1 concentrates on the *description* of the imperative, and, thus, the data consist mainly of intuited examples. Firstly, the Finnish imperative can be regarded as a paradigm consisting of the personal forms of the present. This is reflected in traditional descriptions of the Finnish verb, which treat the imperative as one of the moods. This is referred to as the 'synchronic-morphological' perspective. Secondly, the imperative can be examined from the perspective of interaction and interactional constructions. This is called the 'diachronic-interactive' perspective.

P2 investigates the canonical i-clause in everyday conversations between friends and family members. The data consist of approx. 140 conversations or excerpts of conversation. 70 % of the data are telephone conversations. One of the characteristics of the i-clause is that it is employed as a response to what has been said before or as a response to the non-linguistic action that is going on during the conversation. Approx. 63 % of the i-clauses in the data (n = 243) can be considered strongly responsive. Another significant finding is that only 10 % of the i-clauses of the data are interpreted by the participants in the conversations as *commands*.

P2 suggests two ways of defining the notion of a directive. From a wider perspective, directives include not only exhortations to action but also offers and permissions. From a narrow perspective, offers and permissions are excluded because they are used to provide addressees with commodities or to enable them to act in the way they themselves wish.

P3 discusses two clause constructions that begin with a finite verb conjugated in the 2nd person of the conditional mood but which do not allow a pronoun functioning as the subject. The data consist of everyday interaction and electronically mediated conversations from the Internet. One of the constructions is clearly an optative structure, whereas the other tends to be used as a persuasive expression. It can thus be seen as a grammaticalization of directivity.

The study sheds light on the Finnish i-clause and its use, but also on directivity in general. The results are also of relevance to the teaching of Finnish as a second language.

Key words: interactional syntax, interpersonal, imperative clause, morphological imperative, everyday conversations, directives, directivity, grammatical metaphor, optative, persuasion, grammaticalization, systemic-functional linguistics

OSAJULKAISUT

I (artikkeli)

LAURANTO, YRJÖ 2013. Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117 s. 157–201.

II (pienoismonografia)

LAURANTO, YRJÖ 2014. *Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokaupakielioppia*. Suomi 205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

III (artikkeli)

LAURANTO, YRJÖ 2012. Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 (4) s. 183–216.

ESIPUHE

Parisenkymmentä vuotta sitten minua alkoi väitöskirjan aiheena kiinnostaa se, miten suomea toisena ja vieraana kielenä puhuvat kehottavat keskustelukumppaneitaan toimimaan ja olemaan toimimatta. Tajusin toimintaankehottamisilmausten tärkeyden S2-kontekstissa, kun kävin **Susanna Shoren** systeemis-funktionaalisen kieliopin johdatuskurssia ja kokeilin samoihin aikoihin *Elämän suolaa* -oppikirjan ensi versioita Helsingin suomenkielisen työväenopiston opetusryhmässäni. Viehätys imperatiivilauseita ja muita direktiivejä kohtaan oli jo tuolloin todellinen, mutta minulla ei ollut juurikaan tutkimukseen perustuvaa tietoa direktiivien käytöstä arki-keskustelussa. Aika kului, mutta en oikein päässyt S2-direktiivisyystutkimuksessani vauhtiin. Onneksi (ja vähän myös epäonneksi) lopulta tajusin, etten voi tutkia S2-puhujien direktiivi-ilmauksia, ellen ensin selvitä itselleni äidinkielisten, toisin sanoen S1-puhujien, direktiivien käyttöä. Sillä tiellä olen edelleen. 2010-luvun lopussa tai ensi vuosikymmenellä saatan vihdoinkin päästä käsiksi S2-puhujien direktiivien käyttöön.

Olen ihmettelijä ja haaveksija, mutta ihmettelijänä en ole luultavasti koskaan ollut hiljainen, pikemminkin kiivas, provosoiva ja helposti provosoituva. Kulkuni ovat seuranneet go-luvulta lähtien väitöskirjani ohjaajat **Jyrki Kalliokoski** ja Susanna Shore, Jyrki jo pro gradu -tutkielmani ja lisensiaatintyöni ohjaajana ja Susanna ystävänä ja opettajana, joka on jaksanut keskustella systeemisyydestä ja funktionaalisuudesta, vaikka ei luultavasti ole aina ollut varma siitä, mitä oikein ajan takaa. Ihmettelen, miten Jyrki ja Susanna ovat malttaneet ohjata, ehdottaa, korjata ja kuunnella (lähes) hermostumatta ja (aina) kannustaen. Olen oppinut heiltä kummaltakin paljon – enkä vain kielestä ja kielitieteestä. Toivon, että opin joskus aidosti kuuntelemaan muita yhtä hyvin kuin he. Suurkiitos asiantuntijuudesta ja inhimillisyydestä!

Vaikka suuri osa tästä tutkimuksesta on kirjoitettu 2000-luvulla, paikka paikoin se sisältää tekstiä – ehkä kuitenkin etupäässä ajatuksia – kauempaa menneisyydestä. Syyskuussa 1997 aloitin tutkimusassistenttina Jyrki Kalliokosken johtamassa, Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa *Pragmatiikka, tulkinta ja konteksti äidinkielen ja ei-äidinkielen keskustelussa* ja jatkoin tutkijakoulutettavana kielentutkimuksen tutkijakoulussa *Langnetissa* heinäkuuhun 2000. Olen kiitollinen kummastakin mahdollisuudesta. Vaikka panostus väitöstutkimukseeni ei silloin tuottanutkaan odotettua tulosta, go-luvun loppu avasi omia näkökulmiani huomattavasti. Sain paremman kosketuksen keskusteluanalyysiin, konstruktiokielioppiin ja vuorovaikutuslingvistiikkaan – ja tutustuin lähemmin myös systeemis-funktionaaliseen kielitieteeseen. Tien näyttäjänä toimivat Jyrki Kalliokosken ja Susanna Shoren lisäksi muiden muassa tutkijakoulun silloinen johtaja, professori **Jan-Ola Östman** ja professori **Marja-Liisa Helasvuo**, joka toimi tuolloin Langnetin koordinaattorina.

Marja-Liisa Helasvuo oli myös ensimmäinen ”ulkopuolinen”, joka luki direktiivisyyteen liittyvää tekstiäni – 1990-luvulla. Hänellä on ihailtava kyky esittää painavaa, eriteltyä ja perusteltua kritiikkiä kauniisti ja kannustavasti. Marja-Liisa Helasvuon lisäksi väitöskirjani esitarkastajana

toimi professori **Renate Pajusalu**. Sain kummaltakin selkeää palautetta ja lukuisia korjausehdotuksia, joista oli minulle suuri apu, kun viimeistelin yhteenveto-osuutta. Tuhannet kiitokset molemmille!

Olen käynyt keskustelua direktiivisyydestä eri yhteyksissä: äidinkielen ja S2-opettajien koulutustilaisuuksissa, ulkomaisissa yliopistoissa, joissa olen ollut vieraana, ja kotimaisissa ja ulkomaisissa konferensseissa. Nämä keskustelut ovat olleet minulle hyvin tärkeitä. Paljon olen keskustellut myös työpaikoillani Budapestin, Helsingin ja Tampereen yliopistoissa niin kollegoitteni kuin opiskelijoidenikin kanssa – enkä suinkaan vain direktiiveistä vaan kielitieteen olemuksesta, vuorovaikutuksesta, syntaksista, kielenoppimisesta, kieliopillistumisesta, kielihistoriasta, niin kielen tutkimuksen kuin sen opetuksenkin funktionaalisuudesta, eri asioitten autenttisuudesta, empiriasta, tuskasta, uskosta ja onnesta. Seuranani, tukenani ja avartavien keskustelujen osallistujina ja avaajina ovat olleet – kuka missäkin vaiheessa ja missäkin roolissa, kuka lyhyesti, kuka pitempään – **Eija Aalto, Maija Belliard, Marja Etelämäki, Danilo Gheno, Markku Haakana, Eila Hämäläinen, Tapani Kelomäki, Kata Kubínyi, Kaija Kuiri, Auli Kulkki-Nieminen, Salla Kurhila, Sirkku Lomama, Tapani Lehtinen, Maisa Martin, Liisa Mustanoja, Anne Mäntynen, Simo Määttä, Urho Määttä, Tommi Nieminen, Michael O'Dell, Liisa Raevaara, Marja Seilonen, Valéria Simon, Marja-Leena Sorjonen ja Laura Visapää**. Koskaan eivät ole kieltäytyneet (kielitiede)keskustelusta myöskään **Heikki, Johanna, Javi** eivätkä **Allu ja Pekka**. Nykyinen lähityöyhteisöni *Suomen kielen ja kulttuurin oppiaine* on antanut minulle voimaa, ja olen iloinen, että saan tehdä työtä upeiden kollegoiden kanssa. Olen kiitollinen myös siitä, että olen saanut osallistua eri muodoissa *Intersubjektivisuus vuorovaikutuksessa* -huippuyksikön toimintaan, muun muassa Imperatiivi-ryhmän tapaamisiin. Olenpa ollut työssä tai kotona, minua ovat ympäröineet hyvät kuuntelijat ja hyvät vastaanväättäjät, loistavat keskustelijat. Tunnen olevani etuoikeutettu.

Kimmokkeen tutkimukseeni olen saanut S2-opetuksesta. Sieltä olen matkan varrella saanut myös uutta pontta, kun innostukseni on ehtynyt. Inspiraatiota ovat antaneet minulle myös espanjan kieli ja espanjankielinen maailma. Kun suomi ja direktiivisyys ovat alkaneet ahdistaa liikaa, olen saattanut ottaa käteeni espanjan kieliopin ja rauhoitella mieltäni sen parissa. Jos olisin saanut aiemmin käsiini Rafael Canon toimittaman mammuttiteoksen *La historia de la lengua española* ja lukenut siinä olevan artikkelin juutalaisespanjasta, olisin ehkä saanut tämän kirjan nopeammin valmiiksi, ehkä en. Coloma Llealin artikkeli¹ – ja itse asiassa koko kirja – loppuu näin:

Mozotros pensamos que es menester de caminar, i no de avlar anyos i anyos de mandando cada punto: "¿Cómo se puede, cómo se deve caminar?" ¡Caminemos!

‘Meidän mielestämme on tarpeen olla liikkeessä, ei puhua päiviä pääksytysten ja kyseenalaistaa joka askelta: “Miten sitä oikein kävellään, miten pitäisi kävellä?” Käydään eteenpäin!’

Budapestissä 7.5.2015

Yrjö Lauranto

¹ Lleal, Coloma 2004: El judeoespañol. Teoksessa Rafael Cano (toim.), *La historia de la lengua española* s. 1139–1157. Barcelona: Ariel.

YHTEENVETO-OSAN KUVIOT JA ASETELMA

Luku 1.1

Kuvio 1. Tutkimuksen kulku ja osatutkimusten väliset kytkökset. 7

Luku 2.2

Kuvio 2. Suomen kielen lausetyyppejä. 17

Luku 6.1

Kuvio 3. Vaihtokauppalausetyyppien kolmijako. 47

Kuvio 4. Vaihtokauppalausetyyppien limittyminen. 48

Luku 6.2

Asetelma. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset. 51

Luku 7.2

Kuvio 5. Pedagoginen kielioppi deskriptiivis-preskriptiivisenä kielioppina. 58

1 JOHDANTO

1.1 KIIINNOSTUKSEN KOHTEENA DIREKTIIVISYYS JA SEN RAJAAMINEN

Kun lapsi on oppinut hallitsemaan jollain tavoin omaa ruumistaan, hän huomaa pian pystyvänsä vaikuttamaan ruumiinliikkeillään ruumiinsa ulkopuolisiin esineihin: esimerkiksi kulkusesta kuuluu ääni, kun hän koskettaa sitä. Varhaisvaiheessa lapsi tajuaa myös sen, että omalla ruumiillaan ja fyysisillä teoillaan hän saa yhteyden muihin ihmisiin: liikkeen, elein, ilmein ja äännähdyksin hän saa ympärillään olevat ihmiset kohdistamaan huomionsa häneen itseensä. Siinä vaiheessa, kun lapsi oppii, että tekemällä jotakin hän saa muut ihmiset tekemään jotakin hänen puolestaan, hän on oppinut toimintaan kehottamisen alkeet. Toimintaan kehottamista kutsun tutkimuksessani **direktiivisyydeksi**. (Ks. näistä asioista tarkemmin lukua 3.1.)

Aikuiskielen ja -vuorovaikutuksen direktiivisyys juontaa juurensa varhaislapsuudesta. Aikuisten elämään liittyvä direktiivisyys poikkeaa kuitenkin merkittävällä tavoilla edellä kuvaamistani varhaislapsuuden ”direktiivisyyden alkeista”. Ensinnäkin aikuisten vuorovaikutukseen kuuluu yhtenä tärkeänä osana kieli. Kieli on syntynyt vuorovaikutuksessa ja vuorovaikutuksesta. Siihen ovat kiteytyneet vähitellen ne toiminnot, jotka ovat vuorovaikutuksessa erityisen tärkeitä. Näistä toiminnoista yksi on juuri direktiivisyys, toimintaan kehottaminen. Se on saanut tärkeytensä vuoksi jalansijan syntaksissa: se toiminnallinen vuorovaikutusmerkitys, että minä puhujana haluan sinun vastaanottajana tekävän tai olevan tekemättä jotakin, on kieliopillistunut imperatiivilauseeksi (*tuu tänne, älä mee sinne*).

Vaikka direktiivisyyden siemenen voi nähdä itävän jo varhaislapsuudessa, aikuiskielen direktiivisyys saa lopullisen merkityksensä myös suhteessa muihin tärkeisiin toimintoihin. Sen lisäksi, että aikuiset kehottavat toisiaan toimintaan, he tarjoavat toisilleen omaa toimintaansa ja hyödykkeitä, antavat toisilleen tietoa ja myös pyytävät sitä toisiltaan. Nämäkin toiminnot ilmaistaan kielen ja kieliopin avulla, ja tätä kieliopin osaluuetta kutsun **vaihtokauppakieliopiksi**. Se koostuu interpersoonaisen (’ihmisten välisen’) vaihtokauppalausetyyppien järjestelmästä, imperatiivilauseen lisäksi deklaratiivisä oot ihana) ja interrogatiivilauseista (oonks mäkin ihana?).² (Ks. vaihtokauppalauseista tarkemmin lukuja 2.2, 2.3 ja 6.)

² Kun lausetta tarkastellaan interpersoonaisen merkityksen näkökulmasta, Hallidayn (2004: 59) mukaan “[a] clause has meaning as an *exchange*, a *transaction* between speaker and listener” (kursivointi on minun). Tähän ajatukseen ja sen kielelliseen ilmaisuun perustuvat käyttämäni

Aikuisten maailma on erilainen kuin varhaislapsuuttaan elävien lasten. Aikuismaailmaan kuuluvan direktiivisyyden päämäärä ei ole vain omien, välittömien tarpeiden tyydyttäminen, vaan se on levinnyt moniaalle toisistaan hiukan eroaviin toimintoihin. Direktiivisyyden syntaktisesti yksinkertaisinta toteumaa, imperatiivilauseetta, käytetäänkin arkipäivän keskustelussa monessa eri tehtävässä. Imperatiivilauseetta käytetään toisinaan autoritaarisena käskynä (*nouse Jaakko nyt heti ylös*), mutta sitä käytetään – tietysin ehdoin – myös esimerkiksi silloin, kun pyydetään keskustelukumppanilta jotakin (*paa hei samalla se toinenkin ikkuna kiinni*) tai vedotaan keskustelukumppaniin niin, ettei hän teki jotain (*älä hei kerro tätä vielä muille*). Yhtä kaikki, imperatiivilauseetta käytetään usein silloin, kun kehoitetaan keskustelukumppania toimimaan tai olemaan toimimatta jollakin tavoin.

Tutkimukseni käsittelee muun muassa sitä, mitä erilaista direktiivistä käyttöä imperatiivilauseilla on arkipäivän keskustelussa. Kaikkia imperatiivilauseita ei kuitenkaan käytetä yhtä selvästi direktiivisinä toimintakehotteina. Esimerkiksi kysymyksen *voiks mä ottaa tän?* vastauslause *ota vaan* toimii pikemminkin luvanantona, toiminnan mahdollistajana, kuin toimintakehotteena. Toimintakehotteeksi on voinut vakiintua myös jokin muu rakenne kuin imperatiivilause: suostutteluun voidaan käyttää tietyssä tilanteessa *lähtisit nyt* -tyyppistä rakennetta, joka ei sisällä imperatiivimuotoista verbiä (vaan konditionaalimuotoisen) ja jonka pakollinen rakenne-elementti on *nyt*-partikkeli. Myös nämä asiat ovat tutkimukseni ytimessä.

Direktiivisyys on tutkimuksessani eräänlainen kattomerkitys, ikään kuin sateenvarjo, joka yhdistää lukemattomia spesifisempiä merkityksiä, kuten juuri yllä mainitut pyynnön, käskyn, suostuttelun ja vetoituksen toiminnattomuuteen. Sellaisia lausumia, joilla puhuja kehottaa puhuteltua toimintaan, kutsun **direktiiveiksi**. Näiden **lausumadirektiivien** muotohahmo vaihtelee lausemuodoista (*annatko mulle ton paketin, anna mulle toi paketti, viittitsä antaa mulle ton paketin, annat mulle ton paketin, sä annat mulle ton paketin* jne.) sellaisiin ilmauksiin, joilla ei ole sisäistä syntaksia ollenkaan (*top, hei Heikki, paikka*).

Toisinaan tilanne on se, että vaikka teksti itsessään on selvästi vastaanottajaa ohjailleva, direktiivinen, siitä ei voi hevin nostaa esiin varsinaisia direktiivi-ilmauksia, lausumadirektiivejä. Tällaisia ovat muun muassa monet mainostekstit, joiden päämäärä on saada kuluttaja ostamaan mainostettava tuote (ks. tarkemmin Lauranto 2013: 171–172). Direktiivisyys on edellä kuvaamassani mainosgenretapauksessa tekstilajilähtöistä eikä yhden lausuman merkitys. Direktiivisyys voidaan näin ollen ymmärtää kahdella tapaa: yleisenä toimintamerkityksenä, niin kuin juuri mainosgenreissä, ja lausumadirektiivien taustalla olevana merkityksenä. Lausumadirektiivien taustalla olevasta direktiivisestä merkityksestä käytän myös termiä *velvoitustahto*.

suomenkieliset termit, joissa esiintyy sana *vaihtokauppa*: *vaihtokauppalause*(tyyppi), *vaihtokauppasyntaksi*, *vaihtokauppakielioppi* jne.

Tutkimukseni *Direktiivisyyden rajoja – suomen kielen vaihtokauppsyntaksia* koostuu tämän yhteenveto-osan lisäksi kolmesta osatutkimuksesta, ja se käsittelee nimensä mukaisesti direktiivisyyteen liittyviä rajoja. Direktiivisyyden rajat riippuvat viime kädessä rajaajasta. Keskiöön nousevatkin direktiivisyyden eri kuvaukset. Kussakin osatutkimuksessa olen käsitellyt direktiivisyyden rajaamista vähintään yhdestä näkökulmasta.

Artikkelissa *Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä* rajaan direktiivisyyden kahdella tapaa. Ensinnäkin direktiivisyys voidaan nähdä tekstilajilähtöisenä merkityksenä, niin kuin edellä jo kuvasin, ja silloin direktiivisyys saattaa toteutua kokonaisena tekstinä – ilman että teksti sisältää yhtäkään lausumadirektiiviä. Olen kuitenkin kiinnostunut erityisesti siitä, että direktiivisyys toteutuu lausumana. Puheena olevassa artikkelissa kiinnostukseni kohteena on siis ensinnäkin syntaktinen direktiivisyys ja eritoten sen yksinkertaisin toteuma, imperatiivilause. Imperatiivilauseen olen määritellyt niin, että sen piiriin kuuluvat vain ne lauseet, jotka puhuja on suunnannut yhdelle tai useammalle puhutellulle (*mee säkin, menkää tekin*) taikka ryhmälle, johon hän itsekin kuuluu (*mennään/menkäämme mekin*). Kuvausrajauksen ulkopuolelle jäävät ne lauserakenteet, joissa on kolmansien persoonien tai passiivin imperatiivimuoto (*mies herätköön puolet öistä; huomattakoon myös, että –*). Tämän kuvauksen mukaan kolmannen persoonan tai passiivin imperatiivimuodot eivät ole imperatiivilauseen rakennusaineita.

Pienoismonografiassa *Imperatiivi, käsky, direktiivi – arkikeskustelun vaihtokauppakielipoppia* esitän kaksi tapaa rajata direktiivisyys: laajan ja suppean. Laajan näkemyksen mukaan direktiivisyys nähdään osana myös sellaisia ohjailulausumia kuin *ota vähän lisää kakkua* ja (*voiks mä ottaa tän? –*) *ota vaan*. Suppean direktiivisyyšnäkemyksen mukaan mainitunlaiset lausumat jäävät direktiivisyyden ulkopuolelle, sillä niillä ei velvoiteta puhuteltua vaan tarjotaan hänelle jotakin tai suodaan hänelle mahdollisuus toimia jollakin tavoin.

Artikkelissa *Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen* käsittelem nuorehkoa *tulisit nyt* -direktiivirakennetta ja sitä muistuttavaa *nyt*-partikkelitonta rakennetta, jota edustaa *näkisit tän* -tyyppinen lause. Edellinen on kieliopillistunut tai ainakin paraikaa kieliopillistumassa direktiiviseksi, jälkimmäinen puolestaan ei, vaikka sekin voi saada direktiivisen tulkinnan tilanteisesti. Yksi raja jokaakin direktiivisyyden kahtia niin, että sen toiselle puolelle asettuu kieliopillistunut, vakiintuneen muotohahmon saanut direktiivisyys, toiselle puolelle taas tilanteinen. Nämä asiat nousevat esiin optatiivirakennetta käsittelevän artikkelin lisäksi vahvasti myös pienoismonografiassa.

Edellä mainitsemani rajanvedot ovat tutkimukseni ydintä. Direktiivisyyden rajat eivät kuitenkaan näy sellaisinaan kielenkäytössä, vaan ne ovat ihmisten, kielen kuvaajien vetämiä. Otankin tutkimuksellani kantaa myös kieliopin kirjoittamisen perinteeseen: siihen, miten kielioppia on kuvattu, ja siihen, minkälaisen kuvauksen mahdollistaa se taustateoria, jota itse käytän käsillä olevassa tutkimuksessa hyväkseni.

Käsillä olevassa yhteenveto-osassa selvennän ja tarkennan jo tekemiäni rajoja. Vaikka olenkin nimenomaan suppean direktiivisyyšnäkemyksen kannalla, esitän, että

sitä voidaan tarkentaa sen osalta, miten imperatiivilauseen käyttö kuvataan. Esittelen yhteenveto-osassa tärkeimmät tutkimustulokseni mutta kiinnitän erityishuomioni niihin osajulkaisuissa esittelemiini kohtiin, jotka vaativat mielestäni vielä lisävalaisua taikka joiden olen tutkimuksen kuluessa huomannut kaipaavan täsmennystä.

Varsinainen tutkimukseni koostuu tämän yhteenveto-osan lisäksi seuraavista osatutkimuksista, ja viittaan niihin vastedes seuraavin lyhentein:

PARADIGMA tai PARADIGMA 2013 = Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117.

VAIHTOKAUPPA tai VAIHTOKAUPPA 2014 = *Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia*. Suomi 205. SKS.

OPTATIIVI tai OPTATIIVI 2012 = Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 (4).

1.2 YHTEENVETO-OSAN RAKENNE

Jäljempänä tässä johdantoluvussa kerron ensin lyhyesti, miten tutkimukseni koherenssi syntyy (alaluku 1.3). Sen jälkeen alaluvussa 1.4 selvitän, millaista aineistoa olen tutkimuksessani käyttänyt ja miten sitä lähestyn.

Luvussa 2 käsittelen systeemis-funktionaalista teoriaa (vastedes SF-teoria), sillä olen ottanut siitä paljon vaikutteita, enemmän kuin mistään muusta teoriasta. Liitän ensinnäkin käyttämäni teorian siihen funktionaalisuuden kenttään, joka suomen kielen tutkimuksen (ja yleisemminkin suomalaisen kielentutkimuksen) ympärille on vuosien saatossa muotoutunut. Toiseksi kiinnitän huomioni myös siihen, miten SF-teoriassa lähestytään kielellistä merkitystä, ja erityisesti siihen, miten merkitys toteutuu lausetyypeinä. Luvun lopettaa se, miten teoriassa otetaan kantaa kieliopin dynaamisuuteen. Tämä aihepiiri jatkuu itse asiassa seuraavassa luvussa.

Jokaisessa osatutkimuksessa olen kajonnut jollain tapaa kieliopillistumiseen. Olen myös viitannut kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan suhteeseen pienoismo-
nografiassa (VAIHTOKAUPPA 2014). Kieliopillistuminen on käsitteenä hyödyllinen, mutta siihen liittyy myös ongelmia. Kieliopillistumiseen ilmiönä sekä kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan suhteeseen keskityn luvussa 3. Kieliopillistumisen käsittelyä jatkaa kuitenkin myös seuraava luku, tosin hieman eri näkökulmasta.

Luvussa 4 kiinnitän huomioni morfologian ja syntaksin suhteeseen nimenomaan tutkimukseni kohderakenteiden näkökulmasta. Käsitykseni mukaan imperatiivin perinteinen kuvaus perustuu eräänlaiseen näennäisparadigmaan. Luvun 4 tarkastelun keskiössä on ensinnäkin se, miten morfologinen imperatiivi, syntaktinen imperatiivi ja imperatiivimodus suhteutuvat toisiinsa. Käsittelen tässä luvussa imperatiivia myös kielihistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta ja otan samalla lyhyesti kantaa morfologisen ja syntaktisen imperatiivin kielihistorialliseen yhteyteen.

Olen tutkimukseni eri osajulkaisuissa useissa kohdin nostanut esiin, että imperatiivilauseessa on subjekti mutta sitä ei useimmiten ilmaista omana lausekkeenaan. Olen viitannut siihen subjektilausekkeettomuutena ja olen puhunut myös subjektin implisiittisyydestä. Subjektilauseke saattaa kuitenkin olla läsnä, nimittäin tietyissä kontrastitapauksissa. Tilanne on sama myös inklusiivisten imperatiivilauseiden yhteydessä (*mennään jo*). Subjektikysymys on päätopiikkina luvussa 5.

Luvussa 6 luon yleiskuvan interpersoonaisista lausetyypeistä, imperatiivi-, deklaraatiivi- ja interrogatiivilauseesta, ja käsittelen niihin liittyvää ideaalistusta. Käyn luvussa 6 lyhyesti läpi myös eri direktiivisyysnäkemykset ja esitän lopuksi oman näkemykseni direktiivisyydestä. Viimein luvussa 7 kokoan väitöskirjatutkimukseni tärkeimmät tulokset yhteen. Samassa luvussa nostan esiin myös niitä kohtia, jotka ovat mielestäni jatkotutkimuksen arvoisia.

1.3 TUTKIMUKSEN KOHERENSSI

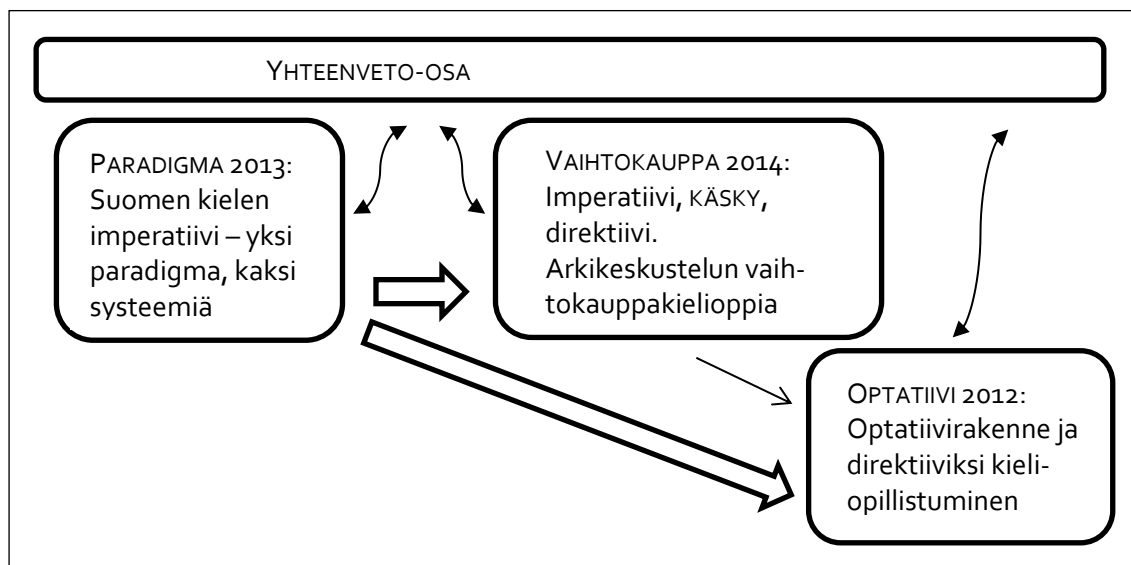
Väitöskirjani koherenssi rakentuu seuraavasti. **PARADIGMA-artikkelissa** kyseenalaistan imperatiivin perinteisen yhtenäiskuvauksen ja esitän vaihtoehtoisen kuvausmallin. Osoitan, että vuorovaikutuksesta alkunsa saanut lausekonstruktio, kanoninen, toispersoonainen imperatiivilause, on alkanut versoa uuteen suuntaan ja suomeen on syntynyt kaksi imperatiivisysteemiä. Toinen liittyy interpersoonaisien lausetyyppien järjestelmään, toinen taas morfologisten modusten järjestelmään. Vertaan suomen tilannetta unkarin imperatiivin edelleenkehitykseen. Keskeisessä asemassa ovat tässä artikkelissa myös direktiivisyyden käsite ja se, miten direktiivisyys on kiteytynyt suomen kielen syntaksiin lausumadirektiiveiksi.

VAIHTOKAUPPA-julkaisussa kiinnitän erityishuomioni kanonisen imperatiivilauseen käyttöön perustavanlaatuisissa kielenkäyttötilanteissa, ystävien, tuttujen ja läheisten välisissä arkikeskusteluissa. Nostan esiin myös muita direktiivisyyden toteumia. Tarkoitukseni ei ole kuitenkaan syventyä muiden direktiivi-ilmausten käyttöön taikka yleisyyteen, vaan ne ovat mukana lähinnä siitä syystä, että kuvailen teoksessa kieliopillisen metaforan käsitettä ja perustelen sen hyödyllisyyttä kielenkuvauksessa.

Imperatiivilauseen käytön tarkastelussa nousee vahvasti esiin se, että imperatiivilauseetta käytetään arkikeskustelussa useimmiten ”reaktiivisesti”, toisin sanoen niin, että sen käyttö kytkeytyy vahvasti edellä sanottuun tai paraikaa käynnissä olevaan toimintaan. Kummassakin tapauksessa keskeisessä roolissa on nimenomaan se, jolle imperatiivilause on suunnattu. Omalla toiminnallaan tai puheellaan puhuteltu on ikään kuin antanut oikeutuksen imperatiivilauseen käyttöön. Kaikkea imperatiivilauseen käyttöä ei ole tarvis nähdä direktiivisenä. Erotankin toisistaan kaksi direktiivisyysnäkemystä, laajan ja suppean.

Direktiivisyys voi maailman kielissä kiteytyä myös useammaksi kuin yhdeksi rakenteeksi. Näin on käynyt tai ainakin on käymässä muiden muassa suomessa. **OPTATIIVI-artikkelissa** tarkastelen *tulisit nyt* -konstruktion muuttumista direktiiviseksi rakenteeksi ja tämän konstruktion yhteyttä niin kutsuttuun optatiivirakenteeseen. Tarkastelen artikkelissa toisaalta kummankin rakenteen tyypillistä käyttöä ja toisaalta niitä hämärälle rajalle asettuvia rakenteita, joissa voidaan nähdä niin optatiivi- kuin *tulisit nyt* -rakenteenkin piirteitä.

Osatutkimukset suhteutuvat toisiinsa niin, että perustan muodostaa PARADIGMA-artikkeli. VAIHTOKAUPPA-julkaisussa piirtyy kuva PARADIGMA-artikkelissa esitellyn interpersonaisen vaihtokauppalausetyypin, imperatiivilauseen, käytöstä perustavanlaatuisissa kielenkäyttötilanteissa. Sen keskiössä on niin ikään kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan, ”toissijaisen” käytön, suhde. OPTATIIVI-artikkeli keskittyy PARADIGMA-artikkelissa ja VAIHTOKAUPPA-julkaisussa määritellyn direktiivisyyden kiteytymiseen direktiiviseksi *tulisit nyt* -konstruktioksi *nyt*-partikkelittoman optatiivirakenteen pohjalta (ks. kuviota 1).

Kuvio 1. Tutkimuksen kulku ja osatutkimusten väliset kytkökset.

Tarkastelen tutkimuksessani siis sekä kielenkäyttöä että sitä järjestelmää, joka käytön mahdollistaa.

1.4 AINEISTO

Tutkimukseni on luonteeltaan kvalitatiivinen, mutta käytän kvantifiointia hyväkseni silloin, kun se on mahdollista, ja silloin, kun sen avulla on mahdollista saada ilmiöstä pa-

rempi kuva. Varsinainen kielen ja kielenkäytön analyysi ei ole kuitenkaan pelkkää lukumäärien vertailua vaan esimerkkien kvalitatiivista tarkastelua. Seuraavaksi tarkastelen väitöskirjani tutkimuksellista otetta tai lähestymistapaa käyttämäni aineiston näkökulmasta.

Käytän eri osatutkimuksissa erityyppistä aineistoa, sillä aineiston koostumus riippuu siitä, mitä halutaan saada selville (Huumo 2007: 174–175; Ojutkangas 2008: 278–280; Itkonen & Pajunen 2010: 50–73; ks. myös Jantunen 2009, joka käy keskustelua Ojutkan kanssa). Osatutkimusten aineistotyyppit ovat seuraavat:

(1) Autenttinen

- a. arkikeskustelua sisältävä satunnaisotanta-aineisto (erityisesti VAIHTOKAUPPA 2014),
- b. verkkokeskustelua ja tekstiviestejä sisältävä, havaintoyksikköhakuinen aineisto (erityisesti OPTATIIVI 2012) ja
- c. kielenkäyttötilanteissa muistiin merkitsemäni, havaintoyksikköhakuinen aineisto (kaikki julkaisut),

(2) Intuitioon perustuva

- a. itse keksimäni ja muiden tutkijoiden keksimä aineisto (kaikki julkaisut, erityisesti kuitenkin PARADIGMA 2013) ja
- b. dialogintäyttötehtävän avulla tuotettu aineisto (VAIHTOKAUPPA 2014).

Edellä luettelemani aineistotyyppit on jaettu kahtia: tyyppit 1a–1c edustavat aineistoa, joka on kerätty todellisista kielenkäyttötilanteista, se on toisin sanoen autenttista. Tyyppit 2a ja 2b edustavat puolestaan sellaista aineistoa, joka on tuotettu tätä tutkimusta – tai ylipäätään mitä tahansa tutkimusta – varten.

Käyttämäni aineiston keruussa on noudatettu niitä yleisiä eettisiä ohjeita, jotka aineistonkeruuseen liittyvät. Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkistoon kootuihin keskusteluihin osallistuvilta on saatu lupa siihen, että heidän kielenkäyttöään voidaan käyttää tutkimustarkoituksiin. Jos arkistossa on sellaista aineistoa, jonka julkaisua on rajoitettu, rajoitus on merkitty aineistonkuvaukseen. Tällaista aineistoa en ole ottanut mukaan tutkimukseeni. Osallistujille on kerrottu jo ennen keruun alkua, että heidän toimintaansa kuvataan tai nauhoitetaan.

Toisaalta juuri se, että tallennettaviin keskusteluihin osallistuville kerrotaan etukäteen, että tilanne tallennetaan, saattaa vaikuttaa keskustelun laatuun, esimerkiksi puheenaiheen valintoihin ja siihen tapaan, jolla keskustelijat suuntautuvat toisiinsa keskustelun aikana. Koskaan ei voida tietää varmasti myöskään sitä, kuinka paljon tietoisuus keruusta vaikuttaa siihen, miten voimakkaasti osallistujat ottavat kantaa ja ilmaisevat mielipiteitään. Onkin mahdollista – ja jopa todennäköistä –, että esimerkiksi käskymerkityksiset imperatiivilauseet ja toimintarajoitelausumat ovat yleisempiä niissä tilanteissa, joita ei ole dokumentoitu – ja joita on käytännön syistä hyvin vaikea dokumentoida nauhoittamalla tai kuvaamalla.

Edellä aineistotyyppien kuvauksen yhteydessä olen nostanut esiin, että kaikissa osatutkimuksissa olen käyttänyt hyväkseni havaintoyksikköhakuista aineistoa. Havaintoyksikköhakuisuudella viitataan tässä yhteydessä siihen, että aineistoesimerkkien muistiinmerkitsemisen laukaisimena toimii tutkimuskohteena olevan rakenteen esiintymä, olipa kyseessä sitten kanonisen imperatiivilauseen, optatiivirakenteen tai *tulisit nyt* -konstruktion edustuma. Havaintoyksikköhakuisuus leimaa itse asiassa kaikkea muuta kuin satunnaisotanta-aineistoa, sillä tutkijan tai informantin (kohta 2b) keksimä aineisto on luonnollisesti havaintoyksikköhakuista. On selvää, että havaintoyksikköhakuinen aineisto ei käy taajuuslaskelmiin; niihin tarvitaan satunnaisotantaa.

Alkuperäinen tarkoitukseni oli kerätä autenttinen satunnaisotanta-aineisto myös OPTATIIVI-artikkelissa esiteltyä tutkimusta varten. Se vajaan 12,5 tunnin arkikeskusteluaineistoni, jota olen käyttänyt VAIHTOKAUPPA-julkaisussa esittelemääni tutkimukseen, sisältää kuitenkin vain pari optatiivi- ja *tulisit nyt* -rakenne-esiintymää. Saattaa siis olla, ettei edes aineiston kymmenkertaistaminen olisi riittänyt. Otolliseksi maaperäksi osoittautuivat verkkokeskustelut, joihin pääsyn mahdollistaa esimerkiksi Google-hakukone. Google-haku tietysti myös rajoittaa sitä, mihin kysymyksiin voin etsiä vastauksia. Koska Google-hakupohjainen aineistonkeruu on välttämättä havaintoyksikköhakuista ja joudun siis etsimään aineistoesimerkkejä spesifeillä merkkijonohauilla, en pääse kiinni tutkimuskohteideni – optatiivirakenteen ja *tulisit nyt* -rakenteen – käyttöfrekvenssiin.

Olen pyrkinyt levittämään verkkokeskusteluihin liittyvät havaintoyksikköhaut mahdollisimman laajalle ja saamaan tällä tavalla aikaan luotettavan aineiston. Aineiston luotettavuuden kannalta onkin tärkeämpää se, miten aineisto on hankittu ja miten tarkasteltavat rakenne-edustumat on valittu, kuin se, kuinka suuri aineisto on (Töttö 2012: 43–46). OPTATIIVI-artikkelia varten olen kerännyt lähinnä verkkokeskusteluista, tekstiviesteistä ja Facebook-päivityksistä noin 50 optatiivirakenne- ja noin 50 suostuttelurakenne (*tulisit nyt* -rakenne) -esiintymää. Se, mitä väitän rakenteiden käytöstä, ei liity vain yksittäiseen tapaukseen vaan suurempaan tapausjoukkoon. Merkityksellistä OPTATIIVI-artikkelissa esittelemäni tutkimuksen aineistonkeruussa on se, että ”havaintoyksiköt” on poimittu metodis-teoreettisesti perustellulla tavalla. Olen selvittänyt OPTATIIVI-artikkelissa tarkasti sen, millaiseen verbimerkitysjaotteluun hakuni perustuvat, ja sen, mitä muotoja olen etsinyt. Aineisto on kerätty järjestelmällisesti niin, että hakukohteina ovat olleet eri verbilekseemien konditionaalin preesensin muodot, jotka ovat jommassakummassa 2. persoonassa. Jotta mahdollisimman moni verbimerkitys olisi mukana hauissa, olen käyttänyt hyväkseni SF-teorian verbimerkityksiin liittyvää prosessityyppi-jaottelua (ks. Halliday 1994 [1985]: 106–176; Shore 1992 ja 2012a ja 2012b; Karvonen 1995; ks. eri näkökulmasta myös Pajunen 2001). Ne prosessityypit, joihin verkkohakuni perustuvat, ovat seuraavat:

- a. materiaaliset prosessit (jotka edustavat fyysistä maailmaa, sosiaalista yhteisöä ja muutoksia niiden sisällä), esimerkiksi *tulla, mennä; muuttaa, varastaa, ottaa, lukea, kirjoittaa; erota; sattua, tapahtua*,
- b. behavioraaliset prosessit (jotka ilmaisevat ihmiselle tyypillistä toimintaa, toisinaan intentionaalista, toisinaan ei), esimerkiksi *katsoa, kuunnella, maistaa ('try'); jutella, puhua; nauraa, itkeä, haukotella; hengittää, yskiä, nukkua; laulaa, tanssia*,
- c. mentaaliset prosessit (jotka liittyvät tietoisuuteen ja kognitioon, mm. ajatteluun, aistihavaintoihin ja tunteisiin), esimerkiksi *nähdä, kuulla, haistaa, maistaa, tuntea; pitää, inhota, rakastaa, vihata; tietää, uskoa, tajuta, ymmärtää, huomata, ajatella*,
- d. verbaaliset prosessit, joille on tyypillistä se, että niihin voi liittyä projektorakenne, so. niihin liittyy usein referointi (samoin kuin tiettyihin mentaaliin prosesseihin), esimerkiksi *sanoa, kertoa, kysyä, vastata, kieltää; pyytää, käskeä, suostutella, anella, kieltää*,
- e. relationaaliset prosessit (joiden avulla olioita luonnehditaan, identifioidaan sekä sijoitetaan niitä aikaan, tilaan ja paikkaan), esimerkiksi *olla mukava, olla opiskelija; olla paras ystäväni; olla viiden maissa; olla humalassa; olla Espanjassa*.

PARADIGMA-artikkelissa esittelemäni tutkimuksen ytimessä ovat kuvaus ja olemassa olevan kuvauksen arviointi: se, millä tavoin imperatiivilause ja imperatiivimuodot on suomen kielen osalta (ja myös muissa kielissä esimerkiksi kielitypologisesta näkökulmasta) kuvattu, mitä kuvausperinne heijastelee ja miten muulla tavoin interpersoonaista vaihtokauppasyntaksia voitaisiin kuvata. Tarkastelun keskiössä ovat lähinnä sellaiset lauseet kuin (a) *tuu mun luo*, (b) *antakaa mullekin vähän* ja (c) *Heikki siivotkoon oman huoneensa*. PARADIGMA-artikkelissa esittämäni väitteet liittyvät muun muassa siihen, että lause a edustaa yksikön 2. persoonaa, lause b monikon 2:sta ja lause c yksikön 3:tta. Väitteideni relevanssi ei ole sidoksissa siihen, onko käyttämäni aineisto yhtenäistä keskustelu- tai muuta aineistoa vai ei. PARADIGMA-artikkelissa esittelemäni tutkimuksen tarkoitus on ”esittää tietoa kielisysteemistä, siitä, millaisia ilmauksia – on mahdollista muodostaa ja millaisia oppositiosuhteita ilmausten välillä vallitsee” (Huumo 2007: 174–175).

VAIHTOKAUPPA-julkaisussa raportoimassani tutkimuksessa käytän autenttisten aineistoesimerkkien lisäksi dialogintäyttötehtävän avulla hankkimaani aineistoa. Dialogintäyttötehtävien avulla on vaikeaa – ellei mahdotonta – selvittää yksiselitteisesti sitä, miten ihmiset kieltä todellisuudessa käyttävät. Kysymys ei ole siitä, etteivät ihmiset koskaan käyttäisi kirjallisissa vastauksissaan sellaista, mitä he kielenkäyttötilanteissakin luonnostaan käyttäisivät, vaan siitä, että tutkija ei voi tietää, milloin niin on ja milloin niin ei ole. Dialogintäyttötehtävien vastausten voi sen sijaan nähdä vahvasti heijastelevan niitä uskomuksia ja oletuksia, joita ihmisillä omasta ja muiden kielenkäytöstä on. Juuri uskomusten ja oletusten tarkasteluun dialogintäyttötehtävääineistoa käytänkin.

Vuosien varrella olen kirjannut muistiin kiinnostavia imperatiivi- ja direktiiviesimerkkejä niistä arkipäivän tilanteista, joissa olen ollut mukana. Niitä ei ole nauhoitettu, mutta olen pyrkinyt merkitsemään ne muistiin niin nopeasti, kuin tilanne on sallinut, ja niin tarkasti, kuin olen pystynyt. Myös näitä esimerkkejä käytän tarpeen vaatiessa. Sanomatakin lienee selvää, etten ole laskenut niitä mukaan satunnaisotanta-aineistosta tekemiini taajuuslaskelmiin (VAIHTOKAUPPA 2014), vaikka käytän samassa tutkimuksessa kumpaakin aineistotyyppiä.

2 SYSTEEMIS-FUNKTIONAALINEN KIELIOPPI

Tässä luvussa kuvailen tutkimuksessa käyttämäni taustateoriaa, SF-kielioppia, ja liitän sen laajempaan funktionaalisuuden kenttään – nimenomaan suomalaisen kielentutkimuksen näkökulmasta (alaluku 2.1). Kielentutkimuksen eri lähestymistavoissa nousee keskeiseen asemaan kielellinen merkitys. Selvitänkin alaluvussa 2.2 sitä, miten SF-kuvauksessa lähestytään kielellisen merkityksen moninaisuutta. Koska tutkimuskohteenani ovat syntaktiset rakenteet, nostan tarkasteluni keskiöön sen, miten merkitys toteutuu lausetyypeinä. Lopuksi alaluvussa 2.3 kiinnitän huomioni siihen dynaamisuuteen, jonka systeemis-funktionaalisessa kielenkuvauksessa nähdään liittyvän syntaksiin ja kielioppiin yleisemminkin.

Vaikka operoinkin tässä luvussa osin myös sellaisin termein, jotka eivät ole tuttuja fennistisestä kielentutkimuksesta, termistö ei ole kuitenkaan tämän luvun varsinaista ydintä. Ilman termejä teoriaa ei pystytä kuvaamaan, mutta itse termejä tärkeämpää on luonnollisesti se ajattelu, josta termien taustalla olevat käsitteet muodostuvat.

2.1 SYSTEEMIS-FUNKTIONAALINEN KIELIOPPI FUNKTIONAALISUUDEN KENTÄSSÄ

Olen väitöskirjani osatutkimuksissa tarkastellut direktiivisyyttä kahdesta näkökulmasta. Olen lähestynyt sitä toisaalta kielenkäytöstä käsin niin, että tarkastelun kohteeksi on noussut se, mitä direktiivi-ilmauksilla tehdään, ja toisaalta kieliopin järjestyneisyydestä käsin niin, että tarkasteltavana on ollut se, mikä mahdollistaa direktiiviset kielelliset teot. Lähestymistapani on systeemis-funktionaalinen, mutta se voidaan nähdä funktionaalisena laajemmassakin mielessä. Seuraava lainaus on Prahan kielitieteellisen piirin – sittemmin Prahan koulukunnan – ohjelmanjulistuksesta vuodelta 1929 (PRAHA 1982 [1929]: 5):

Kieli samoin kuin mikä hyvänsä muukin ihmisen toiminta on päämäärähakuista. – – Funktionaalisesta näkökulmasta kieli on päämäärähakuisten ilmaisukeinojen järjestelmä.

En tunne tšekinkielistä alkuperäistekstiä, ainoastaan englanninnoksen³, mutta huomattakoon, että lainauksessa käytetään kieltä kahdessa eri merkityksessä: ensimmäisessä lauseessa kielenkäyttö- ja jälkimmäisessä systeemimerkityksessä. Tulkitsen tämän kaksinaisuuden tarkoitukselliseksi valinnaksi: nämä kaksi puolta ovat erottamattomasti toisiinsa sidoksissa; kieli on samaan aikaan kumpaakin. Jälkimmäisessä lauseessa nostetaan kielestä ja sen kuvauksesta esiin seuraavat kolme merkittävää seikkaa (ks. myös Lauranto 2005):

- (1) kielen järjestelmällisyys, sen systeemiluonne,
- (2) järjestelmän osasten olemassaolon tarkoitus, päämäärähakuisuus, se, että ihmiset käyttävät kieltä johonkin tarkoitukseen, ja
- (3) viime kädessä se, että tällainen kuva kielestä edustaa sekin vain yhtä näkökulmaa, nimittäin funktionaalista.

Missä tahansa relevantissa kieliteoriassa otetaan huomioon kielen systeemiluonne, mutta teorit eroavat toisistaan huomattavasti siinä, minkälaiseksi kielellinen systeemistö kuvataan. Käsitykset kielisysteemistöstä ja sen suhteesta aistein havaittavaan todellisuuteen ovat ihmisten luomia abstraktioita (ks. esim. Halliday 2002 [1984]; Shore 1992: 63–64; P. Leino 1993: 15). Lopultakin kysymys on pitkälti siitä, miten merkitystä lähestytään. Tätä käsittelen lyhyesti seuraavaksi.

Kielitieteen ala ja kielentutkijoiden kiinnostuksen kohteet ovat laajenneet laveaksi kentäksi erilaisia tutkimussuuntauksia. Funktionaalisesti suuntautuneiden tutkimusalojen piirissä korostetaan kielen ja sen käyttöympäristön alati vaikuttavaa yhteyttä. Yksi niistä on **systeemis-funktionaalinen kielitiede** (Halliday 1970, 1978, 1989 [1985], 2003 [1973], 2004 [1984] ja 1994 [1985]; Halliday & Hasan 1976; Halliday & Matthiessen 1999, 2004 ja 2014; Hasan 1996; Shore 2010; suomen osalta mm. Shore 1992, 1996, 2005, 2009, 2012a ja 2012b ja Karvonen 1991, 1995). Kielen ja sen käyttöyhteyden sidosta korostavia kielitieteen tutkimusaloja on tietysti lukuisia muitakin. Suomessa ovat asemansa vakiinnuttaneet esimerkiksi **keskustelunanalyysi** (esim. Hakulinen (toim.) 1989, Hakulinen 1996, Hakulinen (toim.) 1996, 1998, 2001; Halonen & Routarinne (toim.) 2001; Sorjonen 2001a, 2001b ja 2002; Raevaara 1989, 1996 ja 1997; Raevaara & Sorjonen 2006; Tainio (toim.) 1997; toisen kielen käytön näkökulmasta esim. Kalliokoski 1993, 1995 ja 2001; Kurhila 2003, 2006; Lilja 2010) ja **kognitiivinen kielitiede** (mm. Langacker 1987, 2008; P. Leino 1993, Leino & Onikki (toim.) 1994; J. Leino 2003). Kognitiiviseen teoriaan liittyy läheisesti **konstruktiokielioppi** (esim. Goldberg 1995, 2006; Kauppinen 1998; J. Leino 2003: 69–72; Fried & Östman 2004; ISK 2004: § 459–464; Kotilainen 2007: 13–22; Visapää 2008: 26–27; Herlin & Kotilainen (toim.) 2012; ks. myös P. Leino 1993: 61–69). Edellä mainittuihin, erityisesti keskustelunanalyysiin, on kytköksissä **vuorovaikutus-**

³ "Language like any other human activity is goal-oriented. – – From the functional point of view, language is a system of goal-oriented means of expressions." Suomennos on minun.

lingvistiikaksi nimetty tutkimusala (esim. Couper-Kuhlen & Selting (toim.) 1996; Auer, Couper-Kuhlen & Müller 1999; Selting & Couper-Kuhlen (toim.) 2001; Laury 1996, 1997 ja 2012; Helasvuori 2001, 2003). Kaikkia mainitsemiani suuntauksia yhdistää ajatus siitä, että kieltä ei kuvata käyttöyhteydestään irrotettuna. Edellisiin liittyy kiinteästi **emergenssikieliopiksi** kutsuttu tutkimussuunta (ks. Hopper 1988, Helasvuori 2001 ja 2003; ks. myös Määttä 1999, 2000a ja 2000b), jonka mukaan ”grammar is provisional and incomplete and emerges in discourse” (Hopper 1988: 118). Kysymys ei ole niinkään selvärajaisesta teoriasta kuin näkökulmasta kieleen (Hopper 1988: 117; ks. myös Määttä 2000a: 28–29). Emergentistiset ajatukset korostuvat niin ikään systeemis-funktionaalisessa kielitieteessä, vaikka termiä *emergenssi* ei kuvauksessa käytetäkään (ks. esim. Halliday 2002 [1996]: 388–389, 397–398). Käytön ja systeemistön yhteys nostetaan kuitenkin eri suuntauksissa esiin hiukan erilaisin korostuksin.

SF-teorian perusajatus on se, että samaan aikaan kun kieli mahdollistaa ihmisten välisen kommunikaation tietystä ympäristössä, samainen ympäristö ja ihmisten tarpeet kussakin ympäristössä muovaavat kielisysteemistöä tietynlaiseksi. Systeemistön ja käytön välillä vallitsee siis interaktio, kahdensuuntainen vaikutussuhde. Searle (1974) on kuvannut tätä suhdetta osuvasti vertaamalla kielisysteemistöä sydänlihakseen ja kielen-tutkijaa sydänkirurgiin. Sydänkirurgi tutkijan ominaisuudessa on toki kiinnostunut sydämen rakenteesta, mutta hänen olisi mieleltöntä tutkia lihaksen rakennetta irrallaan sen funktiosta, käyttöyhteydestä: sydänlihas on rakenteeltaan juuri sellainen kuin se on siitä syystä, että sitä käytetään siihen, mihin sitä käytetään.

Samalla SF-teoriaan liittyvää funktionaalisuutta leimaa ajatus siitä, että kielellinen muoto ei ole irrallaan merkityksestä. Tämä ajatus on noussut uudestaan esiin kognitiivisen kielitieteen (ja konstruktiokieliopin) myötä, mutta se ei ole sinänsä uusi, Esa Itkonen (1999 [1973]: 36) kirjoittaa, että ”[v]irheellistä on – se, että kielen formaalinen puoli (so. fonologia–morfologia–syntaksi) tajutaan edelleenkin varsin yleisesti jonkinlaiseksi kielen ”ytimeksi”, johon semantiikka, tai ainakin pragmatiikka, sitten sekundäärästi lisätään”. Syntaksi on perimmältään olemassa vuorovaikutuksen vuoksi, ihmiset tarvitsevat kielioipillisia rakenteita – muun muassa juuri lauserakenteita –, jotta he pääsisivät kulloisiinkin kommunikatiivis-vuorovaikutuksellisiin päämääriinsä (juuri näin myös esim. Helasvuori 2001: 25). Syntaksilla tehdään merkityksiä.

Sillä, että kielisysteemistön ja kielenkäytön katsotaan olevan alituisessa vuorovaikutuksessa ja erottamattomasti yhteydessä toisiinsa, on kauaskantoiset seuraukset monella kuvauksen tasolla. Funktionaalisen kielenkuvauksen piirissä kielellisestä merkityksestä nostetaan esiin ainakin seuraavat kaksi piirrettä. Ensinnäkään kielelliset kategoriat merkityksineen eivät ole hermeettisiä, klassisia kategorioita, joiden sisäiset jäsenyysehdot määrittäisivät luokkaan kuulumisen yksiselitteisesti (ks. esim. Lakoff 1987; P. Leino 1993; myös Onikki-Rantajääskö 2001), vaan joustavia, prototyyppeihin perustuvia, rajoiltaan hämäriä (ks. esim. P. Leino 1993 ja Leino & Onikki (toim.) 1994, Raukko 1994, SF-näkökulmasta Shore 1992 ja 1996). Edelliseen ajatukseen liittyy osaltaan myös se, että

kielellisiä ilmauksia ei nähdä "astioina", jotka kantavat mukanaan ennalta määrättyjä merkityksiä (Shore 1992; Halliday 1994 [1985]; Halliday & Matthiessen 2004; hiukan eri näkökulmasta myös Hopper 1988 ja Helasvuo 2001).

2.2 MERKITYKSENTEKO, MERKITYKSEN MONINAISUUS JA LAUSETYYPI

Merkityksiä ei siis nähdä SF-teoriassa (eikä muissakaan funktionaalisesti suuntautuneissa lähestymistavoissa) staattisina, muuttumattomina, tilanteesta toiseen pysyvinä, ikään kuin etukäteen määrättyinä. Tästä syystä SF-teoriassa puhutaan merkitysten *tekemisestä*. Halliday (2003 [1973]: 298–302) kuvaakin kielen merkityspotentiaaliksi ("*meaning potential*", "*semantic potential*"). Shore (1992: 22–23) puolestaan tarkentaa Hallidayn (mp.) merkityspotentiaalikuvausta ja puhuu kielisysteemistöstä merkitysten *tekemisen* potentiaalina (*language "as a meaning making potential"*). Merkityksenteko ei tarkoita kuitenkaan sitä, että merkitykset tehtäisiin päivä päivältä tilanne tilanteelta yhä uudestaan. Merkityksenteko edellyttää jonkinlaisen pohjan.

Esimerkiksi direktiivisyys voidaan nähdä vuorovaikutuksen näkökulmasta niin perustavana merkityksenä, että se on tärkeytensä vuoksi myös kiteytynyt kielioppiin, toisin sanoen kieliopillistunut. Ilmaistaanpa direktiivisyyttä sitten yksinkertaisimmalla syntaktisella tavalla, imperatiivilauseella (*anna suolaa*), tai jotakin muuta lausetyyppiä edustavalla rakenteella (*annatko suolaa*), direktiivisyys saa aina lopullisen merkityksensä vasta todellisessa kielenkäyttötilanteessa jossakin keskustelun spesifissä paikassa. Tästä syystä erotan direktiivisyyden ikään kuin kattomerkityksenä (perusmerkitys) ja aktuaalisissa kielenkäyttötilanteissa tehtävät merkitykset (käyttömerkitykset) toisistaan.

Toiseksi merkity(ksellisyys) nähdään laajempänä ilmiönä kuin ei-funktionaalisesti suuntautuneessa kielitieteessä. Semantiikkaa eivät ole pelkästään "referentiaaliset", maailmankuvaukseen liittyvät merkitykset, vaan merkityksellisiä merkityksiä ovat myös vuorovaikutukseen, kielenkäyttäjien tunteisiin ja mielipiteisiin sekä tekstin ja dialogin rakentumiseen liittyvät merkitykset. SF-teoriassa maailmankuvausmerkityksiin (~ referentiaalsiin merkityksiin) viitataan termillä *eksperientiaalinen* 'kokemusperäinen', vuorovaikutukseen ja tunteiden sekä mielipiteiden ilmaisemiseen liittyviä merkityksiä kutsutaan *interpersoonaisiksi*, ja kielellisten kokonaisuuksien koossapysymiseen liittyvät puolestaan *tekstuaaliset* merkitykset. Kutsun tekstuaalisia merkityksiä myös *sidosmerkityksiksi*.⁴

Edellä kuvailemani merkityksen kolmijako on malli, jonka avulla kielellistä merkitystä jaetaan osiin, jotta olisi helpompi ymmärtää, mistä on kyse. Se ei ole kohteensa täy-

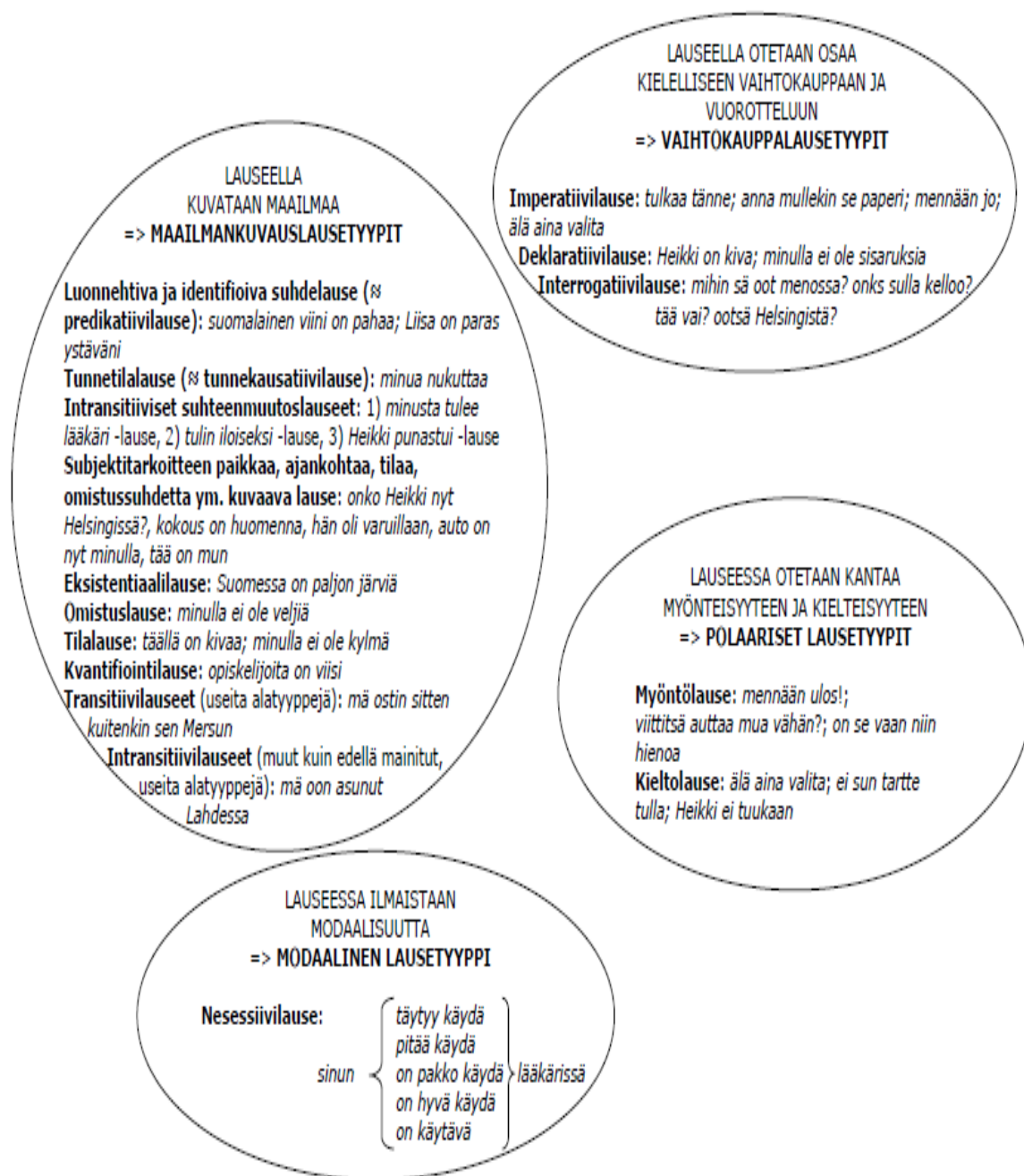
⁴ Hallidayn jako eroaa tästä jonkin verran, mutta se ei ole tässä kohtaa tärkeää. Ks. esim. Halliday 2004: 58–62. Tekstuaaliset merkitykset liittyvät kielellisten jaksojen koossa pysymiseen, ja niihin kuuluvat myös esim. sanajärjestyksen avulla tehtävät merkitykset. Termi *sidosmerkitys* on tässä mielessä liian suppea, sillä sen nähdään usein liittyvän vain koheesioon.

dellinen kuva, niin kuin mallin ei pidäkään olla, sillä silloin se menettää kuvausvoimansa. Kolmijakomallia kutsutaan *metafunktiohypoteesiksi* (ks. esim. Halliday 1994 [1985]). Kielellisen merkityksen moninaisuutta ja tämän moninaisuuden SF-kuvausta käsittelem seuraavaksi.

Imperatiivilause on lausetyyppi, joka on erikoistunut kielentämään hyödykkeiden ja toiminnan vaihtoa niin, että puhuteltu on se, jolta jotakin vaaditaan (direktiivinen puoli), tai niin, että puhuteltu on se, jolle puhuja jotakin tarjoaa tai jonka toiminnan puhuja mahdollistaa (tarjoukseen ja lupaan liittyvä puoli). On kuitenkin huomattava, että vaikka esimerkiksi *ans tassikin* -lause on yhdestä näkökulmasta imperatiivilause, sen merkitys ei ole luonnollisestikaan vain ja ainoastaan intersubjektivaalinen. Samaan aikaan lause edustaa *eksperientiaalisesta* maailmankuvausnäkökulmasta transitiivilausea, jonka ilmaisema prosessi liittyy *tassi*-olion hallinnan muutokseen. Mukana on siis kaksi osallistujaa: antamisen ympärille rakentuvat antaja, *tekijä*, ja se, mitä annetaan, *kohde*. (Transitiivilause on eksperientiaalisena lausetyyppinä hyvin laaja, ja lausetyyppejä voitaisiinkin tarkentaa, mutta en puutu siihen tässä yhteydessä.) Sen lisäksi, että *ans tassikin* on osa vaihtokauppaa (imperatiivilause) ja siinä kuvataan kielenulkoisen maailman tapahtumaa (transitiivilause), lauseessa tehdään myös eksplisiittinen linkki ko(n)tekstiin. Kohteena toimivaan *tassi*-NP:hen on liittynyt inklusiivista fokusta ilmaiseva liitepartikkeli *-kin*, ja sillä osoitetaan se, että myös muuta on jo annettu. Liitepartikkelilla luodaan siis linkki kontekstiin ja kenties myös edeltävään keskusteluun. Polaarisuuden näkökulmasta lause edustaa puolestaan myöntölausea.

Korostettakoon vielä, että intersubjektivaaliset, eksperientiaaliset ja tekstuaaliset merkitykset ovat samanaikaisia; ne tulevat todeksi yhdessä ja samassa lauseessa, tässä tapauksessa *ans tassikin* -lauseessa. Toinen tärkeä seikka on se, että vaikka eri merkityksillä voidaan nähdä olevan tyypilliset ilmaisimensa, se ei tarkoita, että kaikki yksittäiset kielelliset elementit edustaisivat vain yhtä ja samaa merkitystä. *Ans tassikin* -lauseeseen liittynyt *kin*-kliitti on tästä hyvä esimerkki. Se liittyy selvästi sidosmerkityksiin juuri edellä kuvaamallani tavalla: sen tuottaman inklusiivisen kontrastifokuksen avulla saadaan luoduksi linkki edeltävään ko(n)tekstiin. Koska imperatiivilauseeseen käyttö on yleistä juuri niissä tilanteissa, joissa imperatiivilauseella viitataan jo käynnistyneeseen tai puheena olleeseen toimintaan, *ans tassikin* -lauseen *kin*-partikkelin käyttö liittyy myös intersubjektivaalisiin merkityksiin. Sen avulla imperatiivilauseeseen syntaksiin saadaan rakennetuksi mukaan oman käyttönsä oikeutus: se, että antamistoiminta on ikään kuin jo käynnissä.

SF-teoriassa lausetyyppejä tarkastellaan siitä näkökulmasta, mitä niillä tehdään. Koska lauseilla tehdään samaan aikaan eri asioita, myös lausetyypit ovat päällekkäisiä, samanaikaisia. SF-näkökulmaa lausetyyppeihin kuvastaa seuraava kuvio 2.

Kuvio 2. Suomen kielen lausetyyppejä.

On ensinnäkin todettava, että kuvioon 2 merkityt lausetyypit ovat esimerkinomaisia.⁵ Maailmankuvauslausetyyppejä on lukuisia muitakin, ja toisaalta transitiivi- ja intransitiivilauseiden tyypit jakautuvat moniin alatyyppeihin (ks. lausetyyppien SF-kuvauksesta

⁵ Huomattakoon myös, että modaalisuutta ilmaistaan luonnollisesti myös muilla keinoin kuin nesessiivilauseen ja deklaraatiivilauseen yhdistelmällä, esimerkiksi sellaisella deklaraatiivilauseella, jossa on jokin muu modaaliverbi tai jokin modaalipartikkeli (sä **taidat** olla vähän väsynyt; Heikki on **kai** jo kotona). Nämä viimeksi mainitsemani esimerkit eivät kuitenkaan edusta omaa modaalista lausetyyppiään.

myös Shore 1992: 213–306). Tärkeää on joka tapauksessa se, että merkityksen ja lausemuodon välinen suhde kuvataan järjestäytyneeksi.⁶

Oman tutkimuksen näkökulmasta tärkeimmät seikat kuviossa 2 ovat (1) se, että vaihtokauppamerkitykset ja modaalisuus on erotettu toisistaan, ja (2) se, että kaikki lausetyypit ovat nimensä mukaisesti osa syntaksia, toisin sanoen syntaktisia. Tämä tutkimus kuuluu pitkälti syntaksin alaan, ja niinpä siinä korostuvat syntaktisten muotojen avulla tehtävät merkitykset. Yhtä syntaktista muotoa edustaa luonnollisesti imperatiivilause, esimerkiksi *ans tassikin*. Tästä näkökulmasta se, että vain maailmankuvauslausetyyppejä kutsutaan syntaktisiksi (ks. ISK 2004: esim. § 865), on epätarkkaa. Kysymys ei ole vain terminologinen, vaan sen voidaan nähdä sisältävän myös kannanoton siihen, mikä on syntaksin ydinaluetta.

SF-teoriassa imperatiivilause on osa järjestelmää, joka liittyy kielenkäyttäjien väliseen tiedon, hyödykkeiden ja toiminnan vaihtoon. Sen merkitys on toisin sanoen suhteessa interrogatiivi- ja deklarativilauseen merkityksiin. Näitä kolmea lausetyyppiä on fennistiikassa kutsuttu myös *lausemoduksiksi* (esim. Hakulinen & Karlsson 1979, ks. myös Winkler 1989) ja *modaalisiksi lausetyypeiksi* (ISK 2004: esim. § 865 ja 886). Termit ovat kuitenkin SF-näkökulmasta hiukan ongelmalliset,⁷ ja käytän niiden asemesta termiä (*interpersoonainen*) *vaihtokauppalausetyyppi*. Tällä terminvalinnalla haluan korostaa sitä, että vuorovaikutuksen näkökulmasta lauseiden tehtävä on se, että niillä osallistutaan vuorotteluun, kielelliseen ”vaihtokauppaan” (esim. Matthiessen 1995: 433, 613).

2.3 KIELIOPPIKUVAUKSEEN RAKENNETTU DYNAAMISUUS

Kuten jo mainitsin alumpana, SF-kuvauksessa semantiikan ja pragmatiikan raja hämärtyy – siinä mielessä, että semantiikkaa ei ole olemassa ilman pragmatiikkaa ja semantiikan tutkimus ilman pragmatiikan tutkimusta nähdään vaillinaisena. Suomessa tähän on puututtu eksplisiittisesti jo 1970-luvulla. Esa Itkonen (1999 [1973]: 39) kirjoittaa, että ”semantiikka rakentuu pragmatiikan varaan”, ja tarkoittaa ilmaisuaan vielä myöhemmin toteamalla, että ”kielen toiminnallinen aspekti on sisään rakennettu jo semantiikkaan”

⁶ Loppujen lopuksi on makuasia, kuvataanko tiettyjen rakenteiden kuuluvan eri tyyppeihin vai samaan tyyppiin niin, että ne järjestyvät toisistaan erottuviksi alatyypeiksi. Tämä on tilanne esimerkiksi tilalauseen kohdalla (ks. erityisesti Huumo & Helasvuo 2015: 30–31). Kuvaan tilalauseiksi vain ne lauseet, jotka (1) ilmaisevat tilaa jossakin paikassa, olennossa tai jonakin ajanhetkenä ja (2) noudattavat skeemaa (NP/AdvP/PP_{PAIKKA}) + *olla* + NP_{NOM/PART}/AP_{NOM/PART}, jossa nominatiivin ja partitiivin vaihtelu ei kytkeydy negaatioon. Tätä skeemaa eivät siis edusta kuvauksessani lauseet *sataa* tai *merellä myrskyä* (esimerkit ovat Huumon ja Helasvuon). Shore (1992: 266–267) lukee viimeksi mainitut lause-esimerkit ns. meteorologiseen lausetyyppiin kuuluviksi.

⁷ Olen selvittänyt VAIHTOKAUPPA-julkaisussa ja myös PARADIGMA-artikkelissa tarkemmin sitä, miten SF-teoriassa kuvataan modaalisten lausetyyppien ja modaalisuuden suhde. Interpersoonaiset vaihtokauppalauselausetyypit eivät ole osa modaalisuutta, vaan ne muodostavat oman järjestelmänsä.

(mts. 40), se on kielen olennainen osa. Juuri näin asia nähdään myös SF-kielitieteessä (Halliday & Matthiessen 2004: 30–31):

”Functionality is **intrinsic** to language: that is to say, the entire architecture of language is arranged along functional lines. Language is as it is because of the functions in which it has evolved in the human species.”

Hallidayn ja Matthiessenin käsityksessä kielestä kuvastuu myös se, mitä Searle (1974) kuvaa alumpana esittelemälläni sydänmetaforallaan: kieli on sen näköinen kuin se on siitä syystä, että sitä käytetään siihen, mihin sitä käytetään (ks. myös Puddephatt 2011).

Edellä kuvaamani käsitykset kielestä ja kielellisen merkityksen luonteesta heijastuvat tutkimuksessani moniaalle. Ensinnäkin koko interpersoonaisen vaihtokauppalausetyypistön synty on erottamattomasti sidoksissa ihmisen sosiaalisuuteen ja niihin perustarpeisiin, jotka vuorovaikutuksessa näyttäytyvät. Interpersoonaisten lausetyyppien järjestelmä on osa keskeistä syntaksia, ja se rakentuu tiettyjen, vuorovaikutuksesta nousevien perusmerkitysten varaan. Yksittäisillä lause-esiintymillä on lukuisia eri käyttömerkityksiä, jotka syntyvät kielenkäyttötilanteissa. Käyttömerkitykset ovat joustavia, ja ne limittyvät toisiinsa. Käyttömerkitykset eivät edusta vain puhujan intentioita, vaan niitä tehdään kaikessa vuorovaikutuksessa yhdessä. Merkityksenteko perustuukin järjestelmään, joka on perusluonteeltaan dynaaminen ainakin kahdella tavalla. Se on ensinnäkin jatkuvassa – joskin melko hitaassa – muutoksessa. Järjestelmän muutos voi tapahtua vain käyttöpohjaisen vakiintumisen kautta (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 258–259; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 23–25; ks. syntaktisen muutoksen ja kieliopillisen metaforan suhteesta myös Halliday 1994 [1985]: 321). Kaikki vakiintuminen ei kuitenkaan johda järjestelmän muutokseen, sillä järjestelmä on dynaaminen toisellakin tapaa: sen merkityspotentiaalia pystytään laajentamaan sitä mukaa kuin siihen on tarvetta. Direktiivisyys on kiteytynyt syntaksiin, mutta direktiivisyyden ilmaisemisen mahdollisuudet ovat lähes rajattomat, sillä direktiivinen voi olla tilanteittain merkitykseltään lähes mikä hyvänsä ilmaus. Tällainen direktiivisyyden ilmaiseminen ei ole (kvalitatiivisesti) toisarvoista eikä monissa tilanteissa edes (kvantitatiivisesti) toissijaista. Se on inherentti osa järjestelmää, mutta tällaisen käytön perusta on vahvasti siinä, että perusmerkitykset ovat kiteytyneet kielioppiin, muutoin järjestelmä ei voisi toimia. – Edellä sivuamaani kieliopin dynaamisuuteen keskityn seuraavassa luvussa.

3 KIELIOPILLISTUMINEN JA KIELIOPILLINEN METAFORA

Kieliopillistuminen on käsitteenä kätevä, sillä sen avulla saadaan kuvatuksi monenlaisia muutos- ja syntyprosesseja. Toisaalta kieliopillistumisella tarkoitetaan monenlaista kieliopillista vaihtelua, ja tämä käsitteellinen laajuus aiheuttaa myös omat ongelmansa. Olen itsekin väitöskirjani eri osatutkimuksissa käyttänyt termiä *kieliopillistuminen* monessa eri merkityksessä. Alaluvussa 3.1 kokoankin yhteen neljä näkökulmaa, joista kieliopillistumista voidaan tarkastella. Olen selvytyden vuoksi erottanut näkökulmat toisistaan eksplisiittisesti numeroin (*kieliopillistumisenäkökulma 1, 2, 3 ja 4*).

Kieliopillistumista edeltää vakiintuminen. Olen korostanut tutkimuksessani kuitenkin sitä, että kaikki vakiintuminen ei johda kieliopillistumiseen, sillä kieliopillistuminen edellyttää myös rakenteellista uudelleenjäsentymistä. Toisaalta myös sitä vakiintumista, johon ei liity rakenteellista muutosta, pitää kyetä kuvaamaan. Tätä asiaa käsittelen alaluvussa 3.2 kieliopillisen metaforan yhteydessä.

3.1 NELJÄ NÄKÖKULMAA KIELIOPILLISTUMISEEN

Kieliopillistuminen on monissa tutkimuksissa kuvattu analogiapohjaiseksi muutosprosessiksi, joka on tyypillisimmällään kaksivaiheinen. Ensimmäisessä vaiheessa kielellinen rakenne tulee analysoiduksi uudestaan. Tätä reanalyysia ei voida kuitenkaan todentaa ennen kuin kielenkäyttäjät soveltavat sitä. Se tulee toisin sanoen todeksi vasta sitten, kun tapahtuu laajennus. Laajennusta kutsutaan myös restrukturaatioksi. (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 215–216; Laitinen 1992: 116–123; Esa Itkonen 1998: 15–17; Ojutkangas 2001: 63–64.) Muodollisen laajennuksen lisäksi kieliopillistumisessa on luonnollisesti aina kyse myös merkityksen muuttumisesta.

Kieliopillistumisen luonnetta kuvatessaan Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994: 298) mainitsevat esimerkkinä tulevaisuuteen viittaamisen kieliopillistumisen. Vaikka futuurin kieliopillistuminen onkin yleistä, se ei ole heidän (mp.) mukaansa universaalia, eikä voida siis väittää, että sellainen kieli, jossa futuuria ei kieliopillisena kategoriana ole, olisi jollain tapaa toimimaton. Kielen puhujat pitävät futuurikategoriatonta kieltään täysin sopivana ja riittävänä kommunikaatioon siitä huolimatta, että futuuri ei ole kieliopillistunut omaksi ”grammikseen” (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 298; grammeista myös 2, 37–40). Bybeeen, Perkinsin ja Pagliucan (mp.) mukaan mikään ei kieliopillistu myöskään siitä

syystä, että kieli itsessään tarvitsisi jotakin. Tämä on tietysti selvää funktionaalisesta näkökulmasta, sillä kielellä ei ole intentioita.

Erityyppinen on kuitenkin interpersoonaalisten merkitysten – erityisesti interpersoonaalisten lausemerkitysten – kieliopillistumisen ja vuorovaikutuksen välinen suhde siinä mielessä, että vuorovaikutus ei todellakaan toimisi, jos ei pystyittäisi (millään keinoin) erottamaan toisistaan esimerkiksi väite-, kysymys- ja kehoitusmerkitystä: ne ovat syntyneet ihmisten, kielenkäyttäjien, yhteistyössä ihmisten vuorovaikutustarpeista ja -intentioneista (ks. myös Esa Itkonen 2001: 387).

Kieliopin ja vuorovaikutustehtävän tai -tarpeen välinen suhde on epäsuora siinä mielessä, että kieliopillistuminen on pitkä historiallinen prosessi (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 298). Historiallinen kieliopillistumispolku ei sisällä kehityskulkuun itseensä liittyvää päämäärää siitä, että kieleen saataisiin synnytyksi esimerkiksi yksiselitteinen futuurinilmaisoin. Tästä syystä Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994: 297) rajaavat funktionaaliset kieliopillistumisselitykset eksplisiittisesti kieliopillistumiskäsityksensä ulkopuolelle:

“Why do languages develop grammatical morphemes and grammatical structures? Our approach to explanation differs from that of some other researchers⁸ examining grammaticization in that we do not appeal to motivations or to functional teleology.”

Edellä esitetty pätee, kun kieliopillistumistutkimuksen keskiössä ovat (1) maailmankuvausmerkitykset rakenteineen (sijamuotoihin sekä adpositioihin liittyvät ja monet verbintaivutukseen liittyvät merkitykset jne.) ja (2) ylipäätään sananmuodot ja suffiksiaineokset, jotka ovat läsnä vuorovaikutuksessa vain epäsuorasti syntaksin kautta (ks. Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 298, erityisesti sivun nelikohtaista listaa). Kielijärjestelmään on kuitenkin *kieliopillistunut* esimerkiksi myös sellainen syntaktis-semanttinen skeema kuin lause. Funktionaalisesta näkökulmasta lause on kiteytynyt kielioppiin siitä syystä, että sitä tarvitaan vuorovaikutuksessa. Tämä on keskeinen seikka oman tutkimuksen näkökulmasta. Lauseen kieliopillistuminen kytkeytyy siihen, että ihmisillä on ollut tarve osallistua. Helasvuo (2001: 25) kirjoittaa seuraavasti:

“In an alternative approach, one would start with the discourse needs speakers have: speakers need grammatical structures – inter alia clauses – to serve certain communicative and interactional goals.”

Helasvuo (2001, 2003) lähestyy lausetta pitkälti samaan tapaan kuin sitä tarkastellaan SF-teoriassa. Matthiessen (1995: 433, 613) kuvaa lauseet keskustelua rakentaviksi kielellisiksi siirroiksi, puheessa tai kirjoituksessa esiintyvät lauseet ovat hänen mukaansa “*realizations of moves in exchanges*”.

⁸ “Eräillä muilla tutkijoilla” kirjoittajat viittaavat Heineen, Claudiin ja Hünemeyeriin (1991), jotka selittävät kieliopillistumista vuorovaikutustarpeilla (mts. 29).

Lause on syntaktinen – niin puhutun kuin kirjoitetun kielen – rakenneilmiö, jonka synty on nimenomaan vuorovaikutuksessa ja johon on kiteytynyt erilaisten merkitysten ilmaisuvoima. Lauseilla käydään vaihtokauppaa sekä ilmaista kantoja, mielipiteitä ja tunteita (interpersoonaiset merkitykset), lauseilla kuvataan ihmisen mielen sisäistä sekä ihmistä ympäröivää maailmaa (eksperientiaaliset, so. maailmankuvaukseen liittyvät, merkitykset) ja lauseiden avulla järjestellään informaatiota mielekkäisiin kokonaisuuksiin sekä tehdään puheesta ja kirjoituksesta kohesiivista (tekstuaaliset sidosmerkitykset). (Halliday & Matthiessen 2004: 309–310.) Interpersoonaiset, eksperientiaaliset ja tekstuaaliset merkitykset ovat samanaikaisia, puhuja ei voi toisin sanoen valita niiden väliltä. Huomattakoon kuitenkin, että vuorovaikutus on kaiken taustalla. Maailmaakaan puhuja ei kuvaisi vain itselleen, vaan kaikki kielellinen merkitys saa syntykimmokkeensa ihmisen sosiaalisuudesta. Tästä huolimatta merkitystä voidaan kuvauksessa jakaa osiin ja tarkastella eri näkökulmista.

Eri tutkimusperinteissä kieliopillistumisen syyt rakentuvat osin erilaisiksi, eivätkä samoja eri perinteissä ole myöskään tutkimuskohteet. Komitatiivin synty *kanssapostpositiosta* (Laitinen & Lehtinen 1997: 7–10) ei kovinkaan helposti selity vuorovaikutustarpeista aivan suoraan, mutta vaihtokauppalausetyyppien ja perimmältään itse lauseskeeman kieliopillistumista on vaikea selittää ottamatta kantaa vuorovaikutustarpeisiin. Eri tutkimusperinteiden taustaselitykset ovat toisin sanoen heijastusta erityyppisistä tutkimuskohteista. Eri tutkimuksissa näyttäytyy hiukan erilaisena myös se, mitä kieliopillistumisella tarkoitetaan (ks. myös Ojutkangas 2001: 22–82). Tätä asiaa käsittelem seuraavaksi.

Suppeimmin käsitettynä kieliopillistuminen on sitä, että vapaan tai sidonnaisen morfeemin *leksikaalinen merkitys muuttuu kieliopilliseksi (kieliopillistumisnäkökulma 1)*. Tämä saattaa näkyä myös leksikaalisen elementin muotohahmon muutoksena esimerkiksi niin, että sanasta syntyy taivutusaffiksi (Meillet 1997, 1921 [1912]; Laitinen & Lehtinen 1997: 7–10), mutta muotohahmon muuttuminen ei ole välttämätöntä. Samaa kieliopillistumisnäkökulmaa edustaa myös se, että ruumiinosaan viittaava substantiivi, esimerkiksi *kuve* tai *rinta*, siirtyy vähitellen spatiaalisuhteen ilmaisimeksi (Ojutkangas 2001).

Kieliopillistumisella voidaan viitata myös siihen, että jo olemassa olevan kieliopillisen rakenteen tai elementin merkitys *abstraktistuu entisestään (kieliopillistumisnäkökulma 2)*, se saa entistä kieliopillisemman merkityksen. Näin on käynyt monessa kielessä esimerkiksi spatiaali-ilmauksille (Heine, Hünemeyer & Claudi 1991: 113–118, 150–154; Harris & Campbell 1995: 339–341; ks. suomen adessiivin osalta myös Helasvuo 2001: 35–36). Juuri tällä tavalla kuvaan itsekkin *tulisit nyt* -rakenteen muutoksen (tai käynnissä olevan muutosprosessin) ei-direktiivisestä optatiivirakenteesta direktiiviseksi suostuttelurakenteeksi (OPTATIIVI 2012).

Kieliopillistumiseen liittyy edellisissä esimerkeissä merkityksen muutoksen lisäksi myös syntaktinen uudelleenjäsentyminen. Abstraktistuminen on kuitenkin hiukan vai-

keasti määriteltävissä, ja kieliopillistuminen voidaankin nähdä laajemmin uusien grammatikaalisten ilmaisuvälineiden syntyä ja kehityksenä – ottamatta siis kantaa abstraktisuuden asteeseen (Ojutkangas 2001: 58–59; ks. myös Pekkarinen 2011: 25). Itse asiassa nykyään puhutaan kieliopillistumisen ohessa myös konstruktioitumisesta (esim. Traugott & Trousdale 2003).

Kieliopillistumisella viitataan kohdissa 1 ja 2 olemassa olevan kielijärjestelmän uudelleenmuotoutumiseen, kielelliseen muutokseen jo olemassa olevan järjestelmän sisällä. Kieliopillistumisella voidaan kuitenkin viitata myös *järjestelmän ja alajärjestelmän syntyyn (kieliopillistumisnäkökulma 3)*, ja niin ollen kieliopillistuminen kertoo osaltaan siitä, miksi systeemit ovat sellaisia kuin ne ovat. Kun puhun interpersoonaisien vaihtokauppalauseiden kieliopillistumisesta, puhun niiden synnystä ja olemassaolon välttämättömyydestä, sillä viitataan juuri niihin perustarpeisiin, jotka ovat sidoksissa ihmisen luontaiseen sosiaalisuuteen, vuorovaikutukseen toisten kanssa.

Mitä kieliopin syntyyn tulee, ei tarvitse kuitenkaan palata kauas menneisyyteen. Kieliopin syntyä voidaan tarkastella paljon lähempää, sillä kieliopillistumisena voidaan nähdä ne halki ajan kulkevat prosessit, joiden kautta *lapsi oppii äidinkieltä (kieliopillistumisnäkökulma 4)* (ks. Diessel 2011: 2; Ziegeler 1997). Lapsen kielenoppiminen on kieliopillistumista sanan varsinaisessa merkityksessä: on todellakin kysymys kieliopin synnystä, kieliopiksi tulemisesta. Lapsen kielenoppimista olen tässä tutkimuksessa vain sivunnut – nimittäin silloin, kun perustelen imperatiivilauseen vahvaa asemaa interpersoonaisessa syntaksissa (ks. tarkemmin VAIHTOKAUPPA 2014: 33).

Yhteys ontogeneettisen ja fylogeneettisen kehityksen välillä on joka tapauksessa nähty jo pitkään (ks. esim. Diessel 2011): lapsen kielenkehitys (ontogeneesi) heijastelee – osin muttei täysin (esim. Korhonen 1993: 122–134, erityisesti 132, ja Diessel 2011: 8–10) – niitä samoja periaatteita, joiden mukaisesti ihmiskieli ylipäätään on syntynyt ja joiden mukaisesti se on vuosisatojen ja -tuhansien saatossa muuttunut (fylogeneesi) (esim. Givón 1979, 2009; Ziegeler 1997; Halliday & Matthiessen 1999 ja 2004; Givón & Shibatani 2009). Diessel (2011: 2) kokoaa yhteen tiettyjen tutkijoiden näkemyksen ja ilmaisee (sukupolvien väliseen kielenmuutokseen liittyvän) kieliopillistumisen suhteen lapsen kielenkehitykseen seuraavasti:

”– [g]rammaticalization is not only a historical phenomenon but can also be found in child language –. On this view, the notion of grammaticalization refers to a general developmental process that is instantiated in both language acquisition and diachronic change.”⁹

⁹ Diessel käyttää termiä *diachronic* eri tavalla kuin minä: diakronisuudella Diessel viittaa vain ‘sukupolvien väliseen’. Omassa terminologiassani diakronisuus jakautuu kahtia, fylogeneettiseen (sukupolvien väliseen) ja ontogeneettiseen (yksilönsisäiseen) kehitykseen, sillä kummassakin on kyse ”halki ajan kulkemisesta” (< kr. *dia+chronos* ’läpi ajan’) (ks. Halliday 1989 [1985]).

Direktiivisyyden synty on ihmisen sosiokognitiivisessa kehityksessä paljon syvemmällä kuin kielellisissä merkityksissä ja niiden (konventionaalisissa) ilmentymissä, sanasto-kieliopin synnyssä ja kehityksessä. Direktiivisyyden siemen voidaan nähdä erottamattomana osana vuorovaikutukseen kasvamista (ks. Bates, Camaioni & Volterra 1976 ja Esa Itkonen 2001: 385–389, joka on tulkinut Batesia, Camaionia ja Volterraa; Halliday 1979; Kauppinen 1998: 35–38; Tomasello 2001, 2003). Useissa lapsenkielen tutkimuksissa käsitellään sitä, miten lapsenkieli vähitellen kompleksistuu ja alkaa muistuttaa aikuisten standardikieltä (Esa Itkonen 2001: 385). On kuitenkin tutkimuksia (esim. Bates, Camaioni & Volterra 1976; Halliday 2004 [1979]), joissa pyritään vastaamaan vielä perustavampaan kysymykseen: siihen, miksi lapsi ylipäätään alkaa puhua.

Halliday (2004 [1979]) erottaa vuorovaikutuksen kehityksen alkuvaiheessa kaksi esilingvististä – mutta nimenomaan päämäärähakuista – tekoa. Näiden tekojen voidaan – Esa Itkosta (2001: 385) lainaten – nähdä sisältävän keinon ja päämäärän kuvion: ”teko on se keino, jolla tekijä senhetkisen tietonsa valossa uskoo saavuttavansa tavoittelemansa päämäärän”. Kumpaakin näistä vuorovaikutuskehityksen alkuvaiheeseen liittyvistä teoista Halliday (2004 [1979]: 140) kutsuu yksinkertaiseksi, koska lapsi käyttää päämääränsä saavuttamiseksi vain omaa ruumistaan. Toinen näistä teoista liittyy huomion antamiseen ja saamiseen, kooperatiivisuuden ituun, eräänlaiseen dialogisuuden esiasteseen (*“exchanging attention with a person”*). Lapsi reagoi elein, ilmein tai äännähdyksin hänelle kohdistettuihin vuoroihin, tai hän itse ottaa yhteyttä esimerkiksi äitiinsä huomiota saadakseen, kohdistaa siis huomionsa toiseen osallistujaan omatoimisesti (Halliday 2004 [1979]: 145–146; ks. myös Larjavaara 2007: 496–498). Toinen näistä yksinkertaisista teoista on puolestaan sidoksissa artefakteihin ja muihin elottomiin olioihin (*“acting on an object”*): lapsi esimerkiksi koskettaa palloa, jotta se liikkuisi (Halliday 2004 [1979]: 142–143). Kumpaankin yllä kuvailemaani tekoon sisältyy syyn ja seurauksen ymmärrys (Esa Itkonen 2001: 385), mutta näitä kielellistä vaihetta edeltäviä, yksinkertaisia tekoja ei voitane vielä kutsua direktiiveiksi – ainakaan siinä mielessä kuin aikuiskielen direktiivisyys ymmärretään.¹⁰ Aikuiskielen direktiivisyys määrittyy nimittäin ei-direktiivisyyden kautta, ja perusolemukseltaan ei-direktiiviset toiminnot, kuten esimerkiksi kuvailu ja kerronta, syntyvät lapsenkieleen usein vasta myöhemmin (Halliday 2004 [1979]).

Jossain vaiheessa lapsi oppii yhdistämään yksinkertaiset teot toisiinsa. Sen ohessa, että hän itse omavoimaisesti liikuttelee esineitä, hän oppii vaikuttamaan esineisiin myös niin, että kohdistamalla ensin huomionsa toiseen osallistujaan, esimerkiksi äitiinsä, hän saa tämän tekemään valitsemalleen esineelle jotakin (Halliday 2004 [1979]: 145–146).

¹⁰ Halliday käsittelee artikkelissaan (2004 [1979]) nimenomaan *dialogin* ontogeneesiä, sen syntyä yksilönkielessä. Dialogi perustuu vuorovaikutukseen, eikä dialogisuuteen kasvaminen olisi mahdollista ilman vuorovaikutukseen kasvamista, mutta Halliday näkee dialogin monimutkaisempana (ja niin ollen suppeampana) kuin vuorovaikutuksen: dialogi on jo koherentti *kielellinen* kokonaisuus, eikä se voi koostua niin ollen pelkästään yksinkertaisista, esikielellisistä teoista. Vuorovaikutusta on jo yksinkertaistenkin tekojen vaihtokauppa.

Tällainen teko ei ole enää yksinkertainen vaan välineellinen, sillä päämääränsä saavuttaakseen lapsi käyttää ruumiinsa ulkopuolisia keinoja (Bates, Camaioni & Volterra 1976 ja Esa Itkonen 2001: 385, joka on käyttänyt lähteenään edellistä). Vaikka kuvaamani teko ei vielä olekaan kielellinen, se on jo joka tapauksessa symbolinen (Halliday 2004 [1979]: 145). Päämäärän saavuttamisen keino ei ole teko itsessään vaan astetta monimutkaisempi. Tällaista välineellistä tekoa Halliday kutsuu kompleksiseksi (*“complex act”*).

Batesin, Camaionin ja Volterran (1976) sekä Hallidayn (2004 [1979]) käsitykset toimintaankehottamis- ja tiedonantamisfunktioiden sekä toisaalta intersosiaalisten vaihtokauppalausetyyppien (imperatiivi-, deklaratiivi-, interrogatiivilause) synnystä lapsenkielessä poikkeavat hiukan toisistaan, mutta niiden taustaoletukset ovat pitkälti samat. Kummassakin käsityksessä nimittäin korostuu direktiivisyyden ensisijaisuus suhteessa informaation välittämiseen (ks. myös Halliday 1994 [1985]: 70). Direktiivisyyden siemen piilee toisaalta ihmis(laps)en sosiaalisessa vuorovaikutustarpeessa, toisaalta hänen peittelemättömässä tahdossaan saada itselleen hyödykkeitä, saada tarpeensa tyydytetyksi ja saada niin ollen muut toimimaan tahtonsa mukaan (ks. myös Aikhenvald 2010: 327 ja siinä mainitut lähteet).

Sillä, miten toisaalta Bates, Camaioni ja Volterra (1976) ja toisaalta Halliday (2004 [1979]) kuvaavat vuorovaikutuksen syntyä ja eritoten sitä, miten direktiivisyys on toimintana ensisijainen (suhteessa kuvailuun ja kysymiseen), on nähdäkseni kauaskantoiset vaikutukset myös kielen kuvaukseen. Kuten olen väitöskirjani osatutkimuksissa todennut (ks. PARADIGMA 2013: 160–161 ja VAIHTOKAUPPA 2014: 33), kulttuurista ja kielestä riippumatta moni lapsi oppii imperatiivilauseen ensimmäisten syntaktisten konstruktioiden joukossa, joka tapauksessa usein ennen deklaratiivi- ja interrogatiivilauseita. Kun esimerkiksi suomenkieliseen kulttuuriin syntynyt lapsi oppii imperatiivilauseen *anna*, hänen järjestelmässään ei ole vielä deklaratiivia (*sinä annat/antaisit/antanet jotakin*) tai interrogatiivia (*annatsä/annatko jotakin*). Järjestelmään ei toisin sanoen vielä kuulu myöskään modusjärjestelmää eikä niin ollen siihen liittyviä modusvalintoja. Niinpä yksikön toisen persoonan morfologisesti paljaahko imperatiivimuoto merkitsee puhtaasti direktiivisyyttä, ei valintaa modaalisisessa modusjärjestelmässä, sillä sitä ei vielä ole olemassa.

Kieliopillistumisella on keskeinen asema SF-teoriassa, ja tämän Halliday ja Matthiesen (2004: 46–47) pukevat eksplisiittisesti sanoiksi seuraavassa:

“A systemic grammar is one which is organized around this concept of grammaticalization, whereby meaning is construed in networks of interrelated contrasts. The term ‘grammaticalization’ itself, however, is problematic; it foregrounds the sense of ‘process’ – something being **turned into** a grammatical system, and this obscures the point that it is the inherent nature of language to be organized in grammatical systems. Nevertheless, we can recognize grammaticalization as a process taking place in time [.]”

SF-näkökulmasta kielioppi koostuu verkostosta, jossa kieliopin osaset saavat merkityksensä juuri sitä kautta, että ne suhteutuvat järjestelmän tai alajärjestelmän muihin osiin ja niiden merkityksiin. Sinänsä muutokseen liittyvä prosessuaalisuus on ilmiselvää: kieliopin olemassaolo perustuu kieliopillistumiseen, kieliopiksi tulemiseen. Tähän viitataan edellä numeroimissani näkökulmissa 3 ja 4. Jos kielioppi nähdään kuitenkin alati muuttuvana, dynaamisena järjestelmänä, edellä esittämäni kieliopillistumisnäkökulma 2 on hieman ongelmallinen.

Kielioppi on koko ajan liikkeessä, se toisin sanoen muuttuu, mutta kieliopin itsensä on vaikea nähdä *kieliopillistuvan*. Huomattakoon, että käytän OPTATIIVI-artikkelissa termiä *kieliopillistuminen* juuri edellä kuvaamassani ”vaarallisessa” merkityksessä. Suostuteturakenne (*tulisit nyt* -rakenne) voidaan toki nähdä kieliopillisena uudennoksena ja niin ollen muutoksen tuloksena, uudelleen järjestymisenä, mutta kaiken tämän vähittäisen uudelleenmuotoutumisen juuret ovat kielioppiin itseensä rakentuneessa dynaamisudessa.

Siitä huolimatta, että tunnustetaan kieliopin luontainen dynaamisuus, dynaamisuus on toisinaan vaikeasti kuvattavissa. Jos kieliopin dynaamisuudella tarkoitetaan nimenomaan sitä, että kielioppi on jatkuvassa muutoksen tilassa, voi käydä niin, että kieliopin kuvaaja alkaa kuvata valitsemaansa kohdetta sellaisessa vaiheessa, jossa syntaktis-semanttisesta muutosprosessista on olemassa merkkejä mutta jossa prosessin tulevaisuutta voidaan vain arvailla. Tämä on käsittääkseni tilanne juuri OPTATIIVI-artikkelissa esittelemäni *tulisit nyt* -rakenteen suhteen. Merkkejä *tulisit nyt* -konstruktion eriytymisestä on nähtävissä, mutta on myös lukuisa joukko tapauksia, joiden yhteydessä on vaikea sanoa, onko kyseessä jo eriytynyt *tulisit nyt* -rakenne vai ”tavallinen” optatiivirakenne. Toisaalta dynaamisen muutoksen kuvausta vaikeuttaa myös se, että kieliopillistumiseen liitetty restrukturaatio, uudelleenjäsentyminen, saattaa olla syntaktisella tasolla vaikea havaita ja niin ollen todentaa. Tämäkin pätee *tulisit nyt* -konstruktion. Olen kuvannut *nyt*-partikkelin osaksi syntaktista konstruktia, *tulisit nyt* -rakennetta. Partikkelilla *nyt* on kuitenkin paljon intersoonaista käyttöä, sellaista, joka ei rajoitu vain *tulisit nyt* -rakenteeseen (esim. *kaada nyt Lissullekin, otat nyt edes vähän, se nyt aina puhuu kaikenlaista*). Kun kerran *nyt*-partikkeliä käytetään monessa muussakin lausekonstruktiossa, sen voidaan nähdä toisinaan esiintyvän myös *näkisit tän* -tyyppisessä (kieliopillistumisen näkökulmasta ei-direktiivisessä) optatiivirakenteessa. Tällöin direktiivinen *tulisit nyt* -rakenne ja ei-direktiivinen optatiivirakenne limittyvät (ks. OPTATIIVI 2012: 203–211, erit. 210).

Dynaamisuuden kuvauksen hankaluus näyttäytyy OPTATIIVI-artikkelissa analysoimieni rakenteiden yhteydessä vielä yhdellä tapaa. Vaikka kuvaan *näkisit tän* -tyyppisen, *nyt*-partikkelittoman optatiivirakenteen ei-direktiiviseksi perusmerkitykseltään, sekin voidaan tulkita direktiivisesti jossakin tietyssä kielenkäyttötilanteessa, eritoten silloin, kun rakenteessa on käytetty sellaista verbiä, jonka ilmaisemaa toimintaa subjektitarkoitte pystyy kontrolloimaan (ks. OPTATIIVI 2012: 194, erit. esim. 8, jossa käsittelen *valehteli-*

sit niille -rakenne-edustuman käyttöä). Koska direktiiviksi voidaan tulkita miltei mikä hyvänsä ilmaus, kielioppiin pitää kyetä kuvaamaan myös muunlaista kuin muutokseen johtavaa dynaamisuutta. Tällainen dynaamisuus kytkeytyy pitkälti siihen, mitä SF-teoriassa kutsutaan kieliopilliseksi metaforaksi. Sitä käsittelem seuraavassa alaluvussa.

3.2 KIELIOPILLINEN METAFORA

Suomen kielessä erottuvat toisistaan muodollisin kriteerein – kompleksisuusjärjestyksessä yksinkertaisimmasta monimutkaisimpaan – imperatiivi-, deklaraatiivi- ja interrogatiivilause. Imperatiivilauseen skeeman olen määritellyt PARADIGMA-artikkelissa (2013: 163–164). Kysymys on lausekonstruktioista, ja näitä perustavia lausekonstruktioita voidaan lähestyä ainakin kahdesta näkökulmasta (näkökulmat A ja B):

- (A) Lausekonstruktiot ovat olemassa, mutta niiden merkitystä ei kuvata yleisellä tasolla, sillä kunkin konstruktion merkitys määräytyy yksinomaan siitä tilanteesta käsin, jossa sitä käytetään. Interrogatiivia käytetään toisinaan direktiivisesti toimintakehotteena (*pyydätsä sen puheli-meen?*), toisinaan sitä käytetään puhtaassa tiedonhakufunktiossa (*mitä kello on?*), joskus taas puhuja vaikkapa kyseenalaistaa sillä oman toimintansa (*mitä ihmettä mä taas höpisen?*). Listaa voidaan jatkaa edelleen. Yhtä lailla deklaraatiivia voidaan käyttää tiedonhakulauseena, johon odotetaan kysymykselle tyypillistä responssia, vastausta (*ai sä et lähekään*), direktiivinä (*nyt sä kyllä meet ulos*) ja tiedonantona (*se taitaa alkaa tasalta, en oo ihan varma*). Tilanne on sama imperatiivilauseen yhteydessä: se voi olla tiedonhaku (*kerro nyt hei jo tarkka aika*), tiedonanto, esimerkiksi puhujan kannanotto sanomaansa (*joo toi on helppo homma, mutta teepäs mustasta valkonen, ei onnistu ihan samalla tavalla*) ja direktiivi (*tee nyt seuraavaks mustasta valkonen*).
- (B) Lausekonstruktiot eivät ole syntyneet sattumalta muodoltaan erilaisiksi, vaan ne ovat syntyneet vuorovaikutuksessa ihmisten sosiaalisista tarpeista: kukin lausekonstruktio on saanut syntykimmokkeensa tietystä vuorovaikutukseen liittyvästä perustavanlaatuisesta tarpeesta. Kun kerran kunkin konstruktion taustalla on tietty vuorovaikutustehtävä, nämä tehtävät pitää voida myös kuvata – siitä huolimatta, että eri konstruktioita voidaan käyttää aktuaalisissa kielenkäyttötilanteissa eri merkityksissä.

Lähestymistapa A on ongelmallinen siitä syystä, että vaikka siinä lausemuodot erotetaan toisistaan niiden syntaktisen hahmon perusteella, siinä ei oteta kantaa siihen, mikä on aiheuttanut lausemuotojen erilaisuuden. On nimittäin ylimalkaista kuvata asia niin, että kaikkien kolmen kiteytyneen lausemuodon taustalla on yleisesti vain vuorovaikutustarve. Lähestymistapa A voidaan itse asiassa nähdä melko formaalina tapana kuva-

ta ilmiö: on olemassa lausemuotoja, mutta koska kaikkia voidaan käyttää kaikissa merkityksissä, jää pimentoon se seikka, että kutakin lausemuotoa todellakin erottaa toisista jokin vuorovaikutukseen perustuva ja samaan aikaan vuorovaikutusta perustava merkitys.

Myös lähestymistavassa B lähdetään liikkeelle vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä tarpeista. Koska imperatiivi-, deklaratiivi- ja interrogatiivilauseet eroavat toisistaan muodollisesti mutta koska niitä voidaan käyttää hyvin samankaltaisissa tehtävissä, niiden eron täytyy olla syvemmällä kuin konkreettisissa tilanteissa tehtyjen tulkintojen tasolla (ks. myös Esa Itkonen 2008: 202–203 ja siinä mainitut lähteet). Niiden eron voidaan nähdä piilevän itse järjestelmässä ja sen luontaisessa dynaamisuudessa. Tässä kohdalla astuu kuvaan kieliopillinen metafora.

Kuten olen VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 55) esittänyt, ”kieliopillinen metafora on teoreettinen kuvausväline, jonka avulla saadaan eksplisiittisesti ilmaistuksi se, mikä on eri ilmausten välinen merkitysero, ja eritoten se, mistä ero johtuu. Metaforisten ilmausten nähdään nimittäin aina säilyttävän – enemmän tai vähemmän – alkuperäistä perusmerkitystään. Metaforakuvaus on keino luoda järjestystä eri ilmausten välille ja perusteet siihen, että kieliopillisesti hyvinkin erilaisia ilmauksia käytetään samantyyppisissä tehtävissä.” Hallidayn ja Matthiessenin (2004: 626) sanoin on kysymys seuraavasta:

Systemically, [grammatical interpersonal] metaphor leads to an **expansion of the meaning potential**: by creating new patterns of structural realization, it opens up new systemic domains of meaning. And it is the pressure to expand the meaning potential that in fact lies behind the development of metaphorical modes of meaning.

Direktiivit muodostavat *par excellence* funktionaalisen käyttökategorian, eivät syntaktisesti määriteltävää ilmausryhmää, sillä niin kuin ISK:ssa (2004: § 1645) todetaan, ”[d]irektiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla.” Näin ollen direktiivi-ilmausten muotovariaatio on miltei rajaton; viime kädessä direktiivisesti voidaan tulkita – tilanteesta riippuen – lähes mikä tahansa lause, rakennekiteymä tai partikkeli.

Kieliopillisen metaforan avulla muotovariaatio saadaan (lauseiden osalta) kuvatuksi – mutta ei vain kuvatuksi vaan ennen kaikkea myös selitetyksi. Tätä seikkaa olen selvittänyt melko perusteellisesti VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 51–74). Modaaliaineksettoman interrogatiivin (*pyydätsä sen puhelimeen?* tai *onks sulla kynää?*) direktiivinen pyyntökäyttö on yhteydessä interrogatiivin perusmerkitykseen (näin myös esim. italiansa, ks. Rossi 2012). Yhtä lailla subjektipronominillisen deklaratiivin (*sä istut tonne noin*) käyttö direktiivinä, nimenomaan autoritaarisena, puhutellun toimintaa eksplisiittisesti rajoittavana käskynä, liittyy olennaisesti deklaratiivin perusmerkitykseen, sen toteavuuteen tai Langackerin (2008: 471–472) termein siihen, että sillä ilmaistaan yksinkertainen kuvaus. Yksinkertaiseen kuvaukseen ei näet liity sitä, mikä liittyy luontaisesti imperatiivi-

lauseeseen: deklaratiivimuotoisessa direktiivissä ei nouse esiin subjektitarkoitteen kontrolli lauseessa ilmaistua toimintaa kohtaan.

Se, että *sä istut tonne noin* -tyyppistä deklaratiivia ja *pyydätsä sen puhelimeen*- ja *onks sulla kynää* -tyyppisiä interrogatiiveja käytetään direktiivisesti, on vakiintunutta. Tämä vakiintuminen ei ole kuitenkaan käsittääkseni merkki siitä, että käynnissä olisi muutos. Se on osa kielijärjestelmän inherenttiä dynaamisuutta eikä sillä tarvitse olla mitään tekemistä kieliopillistumisen kanssa, jos kieliopillistuminen nähdään nimenomaan järjestelmän (tai alajärjestelmän) muutoksena.

Tilanne ei ole kuitenkaan näin yksioikoinen. Alkujaan metaforisten direktiivi-ilmausten vakiintuminen keskustelun tiettyihin paikkoihin saattaa johtaa myös syntaktiseen muutokseen (ks. myös Halliday 1994 [1985]: 321). Se, että puhutaan syntaktisesta muutoksesta, edellyttää kuitenkin sitä, että muutos näkyy myös rakenteessa. Edellisessä kappaleessa esittelemiäni lauseita *sä istut tonne noin*, *pyydätsä sen puhelimeen* ja *onks sulla kynää* voidaan käyttää direktiivisesti, mutta niissä ei ole tapahtunut mitään rakenteellista muutosta. Toisaalta merkkinä tiettyjen (alun perin) deklaratiivi- ja interrogatiivilauseiden syntaktisesta muutoksesta voidaan pitää sitä, että nimenomaan direktiivikäytössä niissä ei ilmaistakaan subjektia omana pronomininään. Tällaisia lauseita ovat esimerkiksi *tuutte sit kuuden aikaan ja syötte täällä* ja *annatko mulle vähän suolaa*.

4 MORFOLOGIA, SYNTAKSI JA PARADIGMA

Käsittelen tässä luvussa morfologian ja syntaksin suhdetta nimenomaan tutkimukseni kohderakenteiden näkökulmasta. Olen erillisjulkaisuissani nostanut esiin kaksi näkökulmaa imperatiiviin, synkronis-morfologisen ja diakronis-vuorovaikutuksellisen (esim. PARADIGMA 2013: 156–157). Kun nykysuomen imperatiivia tarkastellaan synkronis-morfologisesta näkökulmasta, sen katsotaan muodostavan järjestelmän, joka koostuu kuudesta myönteisestä ja kuudesta kielteisestä taivutusmuodosta. Kuvaus perustuu morfologiaan; paradigman eri muotoja käytetään kuitenkin syntaktisesti eri tavoin. Diakronis-vuorovaikutuksellisessa lähestymistavassa otetaan nimensä mukaisesti huomioon (1) se, että eri imperatiivimuodot ovat eri-ikäisiä, ja (2) se, että näitä eri-ikäisiä muotoja käytetään syntaktisesti eri tarkoituksiin. Eri käyttötarkoitusten perusta on puolestaan vuorovaikutuksessa.

Ensimmäinen alaluku (4.1) rakentuu suomen imperatiivin kuvauksen ympärille. Keskiöön nousee se, miten morfologinen imperatiivi, syntaktinen imperatiivi ja imperatiivimodus eroavat toisistaan. Käsitykseni mukaan imperatiivin perinteinen kuvaus perustuu eräänlaiseen näennäisparadigmaan. Toisessa alaluvussa (4.2) tarkastelen imperatiivia kielihistoriallisen tutkimuksen valossa.

4.1 MORFOLOGISEN IMPERATIIVIN NÄENNÄISPARADIGMA

Morfologisen imperatiivin paradigma koostuu kuudesta myöntö- ja kuudesta kielto-muodosta. Paradigman muodot ovat siis yksikön toinen (*tee/älä tee*) ja kolmas (*tehköön/jälköön tehkö*), monikon ensimmäinen (*tehkäämme/jälkäämme tehkö*), toinen (*tehkää/jälkää tehkö*) ja kolmas (*tehkööt/jälkööt tehkö*) sekä passiivi (*tehtäköön/jälköön tehtäkö*).

Näkemykseni mukaan imperatiivimuodot muodostavat yhtenäisen paradigman vain näennäisesti siinä mielessä, että osa muodoista on imperatiivilauseen rakennusaineita, osa taas kuuluu pikemminkin deklaraatiivilauseen yhteyteen, tarkemmin sanottuna deklaraatiivilauseen sisällä toimivaan modusjärjestelmään konditionaali- ja potentiaalimuotojen oheen. Morfologinen imperatiivi yhtenäisparadigmana on kuvauksen luoma harha. Harhaa se on nimenomaan funktionaalisesta näkökulmasta: paradigman muotoja yhdistää toisiinsa vain historiallinen alkuperä – ja sekin vain näennäisesti. Eri imperatiivimuodot ovat nimittäin eri-ikäisiä (Lehtinen 2007: 74, 92, 132). Morfologista imperatiivia tarvi-

taan muun muassa siihen, että imperatiivi saadaan kuvatuksi mahdollisimman samanlaiseksi kuin konditionaali ja potentiaali. Näin on tehty niin suomen kielen kuin monen muunkin kielen kuvauksessa (ks. esim. espanjan kuvausta lähteestä RAE 2010: § 4.1.3c).

Väitettäni imperatiiviparadigman näennäisyydestä perustelen seuraavassa tarkemmin. Lähestyn aihetta eri osatutkimuksissa käyttämäni *imperatiivi*-termien näkökulmasta. Niitä on (edellä esittelemäni **morfologisen imperatiivin** lisäksi) kolme: syntaktinen imperatiivi, kanoninen imperatiivilause ja imperatiivimodus.

Syntaktinen imperatiivi on lausekonstruktio, joka on direktiivisyyden (tai tarkemmin sanottuna velvoitustahdon) yksinkertaisin syntaktinen ilmaisin. Kyseessä on siis imperatiivilause (*mene/älä mene sinne; menkää/älkää menkö sinne; mennään/ei mennä sinne* ja varsinkin puheessa jo hyvin harvinainen *menkäämme sinne/älkäämme menkö sinne*). Sen muodolliset kriteerit ovat verbialkuisuus, subjektilausekkeettomuus (paitsi tietyissä kontrastitapauksissa, ks. tarkemmin lukua 5.2) ja totaaliobjektin nominatiivimuotoisuus (paitsi persoonapronominien yhteydessä). Syntaktisen imperatiivin verbi on niin ikään imperatiivimuotoinen (paitsi inklusiivisessa imperatiivilauseessa, josta on puhe myöhemmin tässä luvussa ja luvussa 5.3). Imperatiivilauseen tyypillisin persoona on yksikön toinen ja seuraavaksi tyypillisin monikon toinen, ja nämä muodostavatkin **kanonisen imperatiivilauseen** (ks. myös Aikhenvald 2010).

En pidä imperatiivilauseen imperatiivimuotoja imperatiivimoduksen toteumina. Se, että puheaktipersonien imperatiivitunnuksia ei pidetä modustunnuksina, saattaa herättää kysymyksen siitä, mitä ne sitten ovat. Kysymys on relevantti vain siitä näkökulmasta, että taustaoletuksena pidetään sitä, että kaikki suomen finiittiset verbinmuodot sisältävät jonkin morfologisen moduksen. Kuten alumpana (luvussa 3.1) olen tuonut esiin, ontogeneettisestä näkökulmasta imperatiivilause on ensisijainen suhteessa deklaraatiivi- ja interrogatiivilauseeseen. Imperatiivilauseen synty lapsen kielenkäyttöön ei edellytä deklaraatiivin olemassaoloa eikä – mikä on tässä kohtaa oleellista – deklaraatiiviin sisältyvää modusjärjestelmää, vaan imperatiivilause edeltää niitä. Modukset (ja myös muu modaalisuuden ilmaiseminen) vakiintuvat kielenkäyttöön vasta myöhemmin (Halliday 1979 [2003]: 150; suomen osalta esim. Toivainen 1984: 33–34, 39–42 ja Kauppinen 1998: 58–60, 77–84, 96–110). Samaan tapaan syntaktinen imperatiivi muodostaa myös oman kuvaukseni perustan: imperatiivilause on kuvauksen lähtökohta, ja ensisijaisuutensa vuoksi se on modusjärjestelmän ulkopuolella luonnostaan.

Mahdollinen on toki myös sellainen kuvaus, jossa interpersoonaisen vaihtokauppalauseyyppien ydinrakenteena on deklaraatiivi. Monet seikat puhuvat kuitenkin sen puolesta, että kuvauksen lähtökohtana kannattaa pitää nimenomaan imperatiivilauseetta. Syntaktisen imperatiivin ydinrakenteen, yksikön 2. persoonan imperatiivilauseen, sisältämä imperatiivimuoto on ensinnäkin toisinaan tunnusmerkitön, nimittäin silloin, kun jäännöslopuke ei reaalistu seuraavan sanan alkukonsonanttina.¹¹ Merkittävää on kuitenkin

¹¹ Vrt. monikon 2:n ja monikon 1. persoonan imperatiivimuotoihin, joissa imperatiivi merkitään morfologisesti aina.

kin myös se, että tämä ydinrakenne sisältää vähemmän morfosyntaktisia tunnisteita kuin modusainekseton deklaratiivi (ja on siis tässä mielessä tunnusmerkittävämpi kuin deklaratiivi): *tees se => sä teet sen*. Deklaratiivi on monimutkaisempi kuin imperatiivilause ainakin kolmella tapaa (alleviivaukset edellä): subjekti on ilmaistu omana lausekkeenaan (silloin kun subjekti ylittää kuulua lauseen täydennysrakenteeseen), transitiivilauseessa totaaliobjekti on (useimmiten) merkitty ja myös finiittiverbi on merkitympi kuin imperatiivilauseen ydinverbi, sillä deklaratiivin verbissä on aina persoonapäätte (imperatiivimuodossa on vain toisinaan loppukonsonantti, joka ei ilmaise eikä todennäköisesti ole koskaan ilmaissut persoonaa).

Imperatiivilauseen morfologisessa merkinnässä poikkeuksen muodostaa inklusiivinen imperatiivilause (*mennään jo*), jonka verbissä ei ole imperatiivimerkintää vaan joka on ”passiivimuotoinen” (ks. tästä tarkemmin lukua 5.3). Se, että imperatiivia ei ole merkitty morfologisesti, on mahdollista, sillä syntaktista direktiivisyyttä, so. velvoitustahtoa, ei ilmaista ensisijaisesti morfologisella vaan syntaktisella muodolla, lauserakenteella. Lauserakenteena inklusiivinen imperatiivilause sisältää toisin sanoen muita sellaisia merkkejä, joiden avulla syntaktinen skeema on tunnistettavissa.

Imperatiivimodusta edustavat puolestaan ne kolmansien persoonien ja passiivin imperatiivimuodot, jotka ilmaisevat puhujan tahtoa, modulaatiotyyppin (~ deonttista) modaalisuutta. Tämä modus esiintyy deklaratiivilauseessa, niin kuin muutkin modukset (*Heikki maksakoon ~ maksanee ~ maksaisi oman osuutensa niin kuin muutkin*). Tällaisissa lauseissa subjekti ilmaistaan tavallisesti omana lausekkeenaan ja totaaliobjekti merkitään akkusatiivilla (ellei ole jotakin muuta syytä nominatiivimuotoisuuteen, esimerkiksi passiivisuus). Lauseet eivät ole myöskään perusmerkitykseltään direktiivisiä, sillä ne toimivat niin kuin muutkin modulaatioaineksen sisältävät lauseet, esimerkiksi *Heikinkin täytyy maksaa osuutensa*.

Kuten olen PARADIGMA-artikkelissa (2013: 175–176) määritellyt, myönteinen ja kielteinen imperatiivilause edustavat niitä polaarisia ääripäitä, napoja, joiden väliseen tilaan sijoittuu modulaatio, toimintaorientoitunut modaalisuusmerkitys. Navat ovat modulaation ulkopuolella, samaan tapaan kuin modalisaation (~ episteemisen modaalisuuden) ulkopuolella ovat ne kielteiset ja myönteiset deklaratiivit, joissa ei ole modaaliaineksia (*Heikki tulee huomenna* ja *Heikki ei tule huomenna*) (PARADIGMA 2013: 173–174). Jos äärinavat lasketaan mukaan modaalisuuteen, modaalisia ovat kaikki finiittiverbilliset lauseet. Silloin analyysissa voidaan operoida ainoastaan modaalisuuden asteella, sillä kaikki finiittiset lauseet ovat modaalisia.

On kuitenkin yleisesti tunnustettua – myös Suomessa ja fennistiikankin piirissä –, että episteeminen modaalisuus asettuu äärinapojen väliin niin, että itse navat jäävät modaalisuuden ulkopuolelle (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 362–363; Martin & White 2005: 110–111; Larjavaara 2007: 405–407; ISK 2004: § 1590). Vaikka tilanne on tämä, suomen kielen kuvauksissa puhutaan edelleen indikatiivista yhtenä morfologisista moduksista (esim. ISK 2004: § 111, myös Koivisto 2013: 84–86). Tässä on ristiriita. Näen sen

johtuvan siitä, että suomen kielen kuvaus on ollut pitkään – ja on joiltain osin vieläkin – hyvin muotokeskeistä ja -lähtöistä. Perinne on vanha, ja sitä seuraavat muidenkin kuin suomen kielen kuvaajat. Sekä indikatiivin että imperatiivin modusaseman osalta tilanne on aivan sama myös esimerkiksi espanjan kuvauksessa. Tunnusmerkitön indikatiivi luetetaan mukaan moduksiin, samoin imperatiivi, vaikka espanjan morfologinen imperatiivi rajoittuukin vain 2. persooniin (ks. RAE 2010: § 25.1.2), toisin sanoen kanoniseen imperatiivilauseeseen.¹²

Käsitykseni mukaan indikatiivi ei ole siis *modus*, se on pikemminkin moduksettomuutta. Suomen modusjärjestelmä koostuu toisin sanoen konditionaalista ja potentiaalista sekä persoonamuotojen osalta vajaaparadigmaisesta imperatiivista. Tässä kohtaa on syytä huomata, että moduksettomuus voi tarkoittaa kahta asiaa. Indikatiivisen deklaratiiivin yhteydessä moduksettomuus on oikeastaan nollavalinta, joka suhteutuu deklaratiiivilauseeseen modusvalintoihin. Indikatiivinen deklaratiiivi *Heikki lähtee huomenna* suhteutuu siis niihin vaihtoehtoihin, jotka ovat olemassa mutta jotka on jätetty valitsematta: *Heikki lähtenee huomenna*, *Heikki lähtisi huomenna* ja *Heikki lähteköön huomenna*. SF-teoriassa kutsutaan lauseiksi myös sellaisia ilmauksia kuin *lepo* tai *just joo* tai *apua* (sillä nekin toimivat siirtoina vuorovaikutuksessa) (ks. Matthiessen 1995: 433, 613). Näitä lauseita kutsutaan kuitenkin nimellä *minor clause* 'pikkulause, modusvalinnaton lause' (vs *major clause* 'isolause, modusvalintainen lause'), ja ne ovat inherentisti moduksettomia siinä mielessä, että modusvalintaa ei niiden yhteydessä ole lainkaan (ks. Shore 1992: 108; Halliday & Matthiessen 2004: 153–154).

4.2 IMPERATIIVIMUOTOJEN ESIHISTORIAA

Suomen imperatiivin yksikön 2. persoonan *k*-aines (*tule* < **tulek*) lienee ikivanhaa perua, sillä samalähtöinen imperatiivi oletetaan edustuvan myös suomen kaukaisimmissa sukulielissä, nimittäin toisissa samojedikielissä ja unkarissa (esim. Lehtinen 2007: 70–71, 81). Tilanteen oletetaan olevan sama myös monikon 2. persoonan *-ka*-aineksen osalta. Kolmansien persoonien ja passiivin imperatiivimuodot on puolestaan kuvattu kielihistoriallisessa tutkimuksessa huomattavasti nuoremmiksi; niiden oletetaan syntyneen vasta varhaiskantasuomalaisella ajalla (tai kenties hiukan aiemmin) (Lehtinen 2007: 74, 92, 132.) Nämä oletukset viittaavat osaltaan siihen, että nimenomaan kanonisella imperatiiv-

¹² Minun kuvauksessani espanjan morfologinen imperatiivi ei kuuluisi modusjärjestelmään vaan kuvaisin sen puhtaasti imperatiivilauseen tunnusmerkiksi. Tähän viittaa jo Andrés Bello (1984 [1847]: § 467), joka asettaa espanjan imperatiivin moduskuvauksen kyseenalaiseksi. Lopulta hän tosin kuvaa imperatiivin osaksi modusjärjestelmää ja perustelee valintaansa sillä, että samoin tekee myös Espanjan kuninkaallinen akatemia (*Real Academia Española* = RAE) omassa deskriptiivisessä kieliopissaan. Bellon oma imperatiivikuvaus on osuva, mutta kiinnostavaa koko pohdinnassa on se, että RAE:n deskriptiosta muodostuu Bellolle kuvauksen preskriptio.

vilauseella on ja on vuosituhansien ajan ollut vankka asema interpersoonaisessa syntaksissa ja kieliopissa ylipäätään (ks. myös Aikhenvald 2010: 413–416).

Fennougristisessa kielihistorian tutkimuksessa imperatiivi on toisinaan yhdistetty indikatiivin preesensiin (ks. tarkemmin esim. Erkki Itkonen 1966: 274–275; ks. myös L. Hakulinen 1979: 243–244). Imperatiivin tunnuksiksi rekonstruoitu **-k* (**mene-k*) rekonstruoidaan myös aktiivin indikatiivin (ja potentiaalinen) preesensin kaikkien persoonien kieltomuotoihin (*en *mene-k*) ja niin ikään aktiivin indikatiivin preesensin monikon 1. ja 2. persoonaan (*menemme* < **mene-k-mek*, *menette* < **mene-k-tek*).¹³ Fonologinen samankaltaisuus saattaa kuitenkin aivan yhtä hyvin olla sattumaa. Pelkkä homofonisuus ei näet riitä osoittamaan elementtien yhteistä alkuperää myöskään sijataivutuksen puolella. Esimerkiksi partitiivin ja abessiivin päätevarianttien ei katsota kehittyneen samasta alkuperästä fonologisista yhtäläisyyksistään huolimatta. Tukea on haettu myös indoeurooppalaisten kielten tutkimuksesta, jossa (indikatiivin) preesens ja imperatiivi on niin ikään nähty samalähtöisinä kategorioina (Erkki Itkonen 1966: 276). En pidä tätä selitystä kuitenkaan uskottavana.

Fennistiikassa on nostettu esiin myös toisenlainen hypoteesi imperatiivin alkuperästä, ja sitä käsittelee seuraavaksi. Yleisen käsityksen mukaan yksikön 2. persoonan imperatiivimuoto oli olemassa jo uralilaisessa kantakielessä (ks. L. Hakulinen 1979: 243–245; Janhunen 1982: 23–42; Lehtinen 2007: 70–71). Lauri Hakulinen (mp.) viittaa siihen, että imperatiivimuoto (niin kuin myös preesensin **k*-aines) on samaa alkuperää kuin verbaalinen substantiivinjohdin **(e)k* (esim. mksm. **lähdek* '(vesi)lähde'). Hänen (1979: 244) mukaansa "imperatiivi onkin alkuaan (ei kuitenkaan enää kanta-uralissa) ollut verbaalinen nomini, jonkinlainen tekijännimi, joka joissakin lauseyhteyksissä on muuttunut finiittiseksi, samalla kun johdin on kehittynyt nimenomaan imperatiivisen modusfunktion kannattajaksi". Se, että johdos olisi ollut nimenomaan tekijännimi, lienee arvailua. Yhtä hyvin se on voinut olla puhdas toimintamerkityksen nominaalistus, teonnimi.

Lauri Hakulisen esittämä hypoteesi on joka tapauksessa kiinnostava. Se selittäisi osaltaan myös sen, miksi persoonapäätettä ei ole nykykielisessä yksikön 2. persoonan imperatiivimuodossa – ja myös sen, miksi persoonapäätettä ei voida mihinkään kanta-kielivaiheeseen edes rekonstruoida. Hypoteesi saattaa ensi kuulemalta kummeksuttaa, mutta sille löytyy runsaasti rinnakkaistapauksia vielä nykyäänkin puhuttavista kielistä. On näet tavallista, että vaikka kielessä olisikin runsas verbintaivutus, imperatiivimuoto on kaikkein paljain eikä siinä ole mukana ainakaan persoonapäätettä. Tällaisia kieliä ovat – lukuisien muiden nykykielten ohessa (ks. tarkemmin esim. Aikhenvald 2010) – espanja (*pasa* 'ojenna', *pasas* 'ojennat') ja tietyiltä osin italia (*passa* 'ojenna', *passi* 'ojennat'), moni suomalais-ugrilainen kieli, kuten mari, komi ja udmurtti (Erkki Itkonen 1966:

¹³ Suomen itäisissä savolaismurteissa tämä vanha *-k* saattoi esiintyä imperatiivi- ja kieltomuodoissa vielä 1900-luvun jälkipuoliskolla absoluuttisessa lopussa (T. Itkonen 1965: 198–216). Ks. myös PARADIGMA-artikkelin alaviitettä 6. Monikon 1. ja 2. persoonan *k*:lliset muodot ovat puolestaan – ainakin suomen evidenssin näkökulmasta – täysin hypoteettisia.

275), suahili (Esa Itkonen 2008: 220), Uudessa-Kaledoniassa puhuttava austronesialais-kieli tinrin (Osumi 1995: 236) ja kannada, joka kuuluu dravidakieliin (Aikhenvald 2010: 19).

Yksikön 2. persoonan imperatiivimuodon paljaus ei ole kuitenkaan vielä sinänsä merkki siitä, että imperatiivissa käytettäisiin muotoa, jonka alkuperä olisi nominaalinen, jos kohta muotoa ei tunnu käsiteltävän aivan tavallisena verbinmuotonakaan. Itse asiassa romaanisista kielistä löytyy myös nominaalinen – tai melkein nominaalinen – rinnakkaistapaus. Tietyissä tekstilajeissa imperatiivilauseen verbinä voidaan käyttää infinitiiviä ainakin ranskassa (Moilanen & Natri 1995: 184), italiassa (Benvenuto & La Grassa 2002: 206) ja espanjassa (Hämäläinen 2008: 469–470). Tällaisia tekstilajeja ovat esimerkiksi ruokaohje ja tietyt ohjekyltit. Myös joissakin muissa ohjegenreissä annetut toimintaohjelauseet saattavat sisältää vain infinitiivimuotoisen verbin. Lisäksi italiassa kielteinen yksikön 2. persoonan imperatiivi muodostetaan aina kieltopartikkeli + infinitiivi -rakenteella (Dardano & Trifone 1995: 357–358). Espanjankielisessä kasvokkai-keskustelussa infinitiivirakennetta taas käytetään toisinaan myös myönteisenä direktiivinä (RAE 2010: § 42.2.1d), yleisesti esimerkiksi ohjeenhakukysymyksen vastauksena (ks. RAE 2010: § 26.5.5a, josta seuraava esimerkki on otettu) (ks. esim. 4-1).¹⁴

(4-1)	¿Qué	hag-o?
	mitä	tehdä-PREES+Y1P ¹⁵
	‘Mitä mä teen?’	
	Sujet-ar	esta cuerda.
	tukea- INF	tämä köysi
	‘Pidä kiinni tästä köydestä.’	

Infinitiivi ei ole tietenkään puhtaasti nominaalinen kategoria, mutta niin suomessa kuin espanjassa se on perinteisesti kuvattu nominien ja verbien välimaastoon kuuluvaksi; se on siis ainakin lähellä nominaalistusta. Infinitiivirakenteella ilmaistun direktiivisen toiminnan suorittaja on täysin selvä, sen tulkinta nousee tilanteesta ja siitä kielellisestä toiminnasta, joka on käynnissä, sillä ohjeenhakukysymyksen vastaus toimii vierusparin jälkijäsenenä ja edustaa näin vahvinta mahdollista reaktiivisuuden astetta (ks. myös VAIHTOKAUPPA 2014: 83–86).

Kuten olen VAIHTOKAUPPA-julkaisussa tuonut esiin, imperatiivilauseet ovat usein reaktiivisia: niissä kielennetään uudelleen se toiminta, josta aiemmin on ollut puhe ja joka liittyy puhuteltuun, tai viitataan sellaiseen toimintaan, jonka puhuteltu on jo käynnistänyt. Tämä tehdään luonnollisesti pitkälti imperatiivilauseen finiittiverbillä. Imperatiivia,

¹⁴ Olen käsitellyt suomen ohjeenhakukysymyksiä PARADIGMA-artikkelissa (2013: 184–185) ja VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 113–119). Ks. myös Lyons 1977: 755–756, 767, 803 ja Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 16.

¹⁵ Lyhenteet: PREES = preesens, Y1P = yksikön 1. persoona, INF = infinitiivi.

jonka 2. persoonan muodon alkuperä saattaa olla teonnimijohdos, käytetään siis nykysuomessa sellaisissa yhteyksissä, joissa imperatiivimuodolla kuvattu toiminta on jo mainittu edeltävässä kontekstissa tai se on toimintana läsnä tilanteessa. Tästä syntyy kiinnostava yhteys kieliopilliseen, eritoten eksperimentiaaliseen metaforaan, johon kuuluu keskeisenä ilmiönä juuri nominaalistus (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 342–354, erityisesti 352–354 sekä Halliday & Matthiessen 2004: 636–642 ja suomen osalta myös Karvonen 1991 ja 1995: 166–181, erityisesti 167–168; Shore 1992: 284–288, 2012a ja 2012b). Eksperimentiaalinen metafora, toisin sanoen esimerkiksi se, että prosessuaalinen, ajassa etenevään toimintaan liittyvä merkitys ilmaistaan substantiivina, mahdollistaa sen, että tyypillisesti verbeillä ilmaistut toimintamerkitykset saadaan puheenaiheiksi, ne voidaan temaattistaa (esim. *aivot järjestävät päivän tapahtumia => tiedon uudelleen järjestämisen*) (Karvonen 1995: 168). Nominaalistus, toisin sanoen metaforinen ilmaus, on myös helpommin ymmärrettävissä silloin, kun verbimerkitys on edeltävässä tekstissä ilmaistu kongruenttisesti, yksinkertaisimmillaan, verbinä. Reaktiiviset imperatiivilauseetapaukset noudattelevat samaa kaavaa. Imperatiivilause esiintyy usein sen jälkeen, kun toiminnasta on ollut jo puhetta ja toimintamerkitys on niin ollen ilmaistu finiittiverbinä, tai silloin, kun toiminta itsessään on läsnä tilanteessa.

Olipa imperatiivimuotojen esihistoriallinen alkuperä mikä hyvänsä, ne ovat nykykielessä joka tapauksessa verbinmuotoja. Siitä, miten imperatiivilauseita on käytetty varhaisimmissa kantakielivaiheissa, ei ole myöskään minkäänlaista tietoa. Imperatiivin ja nominaalistuksen käytön yhteyden tarkastelu onkin tässä mielessä täysin hypoteettista. Niiden yhteys saattaa hyvinkin olla puhdasta sattumaa, mutta se on joka tapauksessa hauska kuriositeetti.

5 IMPERATIIVILAUSEEN SUBJEKTIKYSYMYS

Olen viitannut erillisjulkaisuissani useassa kohtaa imperatiivilauseen subjektiin. Käsitykseni mukaan imperatiivilauseen skeemaan kuuluu siis subjekti, mutta sitä ei yleensä ilmaista omana lausekkeenaan, pronomininä. Tähän liittyviä seikkoja käsittelen tarkemmin alaluvussa 5.2. Imperatiivilauseessa ei ole morfologista imperatiivimerkintää tavallisesti silloin, kun kyseessä on *mennään jo* -tyyppinen inklusiivinen imperatiivilause. Käsitykseni mukaan myös sen skeemaan kuuluu subjekti, ja se tulee ilmaistuksi omana pronomininä samoin edellytyksin kuin kanonisen imperatiivilauseen subjekti. Inklusiiviseen imperatiivilauseeseen liittyviä asioita käsittelen tarkemmin alaluvussa 5.3. Käsittelen kuitenkin ensin sitä, miten suomen subjekti kieliopillisena kategoriana voidaan SF-näkökulmasta kuvata (alaluku 5.1).

5.1 SUBJEKTI SYSTEEMIS-FUNKTIONAALISESTA NÄKÖKULMASTA

Perinteisessä kieliopissa subjekti on kuvattu yhdeksi lauseenjäsenfunktioista ja lauseen on nähty jakautuvan kahtia: subjekti- ja predikaattiosaan. Lauseen jakautuminen tällä tavoin kahtia ei saa kuitenkaan tukea sellaisesta empiirisestä tutkimuksesta, jossa käsitellään syntaktisen ja prosodisen jaksotuksen suhdetta. Suomen osalta asiaa on tutkinut Helasvuori (2003). Hän (mas. 25–30) esittää, että yhdessä intonaatioryhmässä, tauosta alkavassa ja taukoon päättyvässä, intonaatiokuvioiltaan ja muutenkin prosodisesti yhtenäisessä puherupeamassa (ks. VAIHTOKAUPPA 2014: 27), toteutuu tyypillisesti niin sanottu ydinlause (*clause core*), finiittiverbi täydennyksineen eli (Helasvuon termin) argumentteineen (*argument*). Helasvuon (ma.) mukaan prosodinen yhtenäisyys on heijastus merkityksestä, siitä, että ydinlauseen osaset muodostavat konseptuaalisen kokonaisuuden. Mitä kiinteämpi konseptuaalinen sidos rakenneosasten välillä on, sitä varmemmin ne pysyvät yhdessä myös prosodisesti. Jos ydinlause tulee kuitenkin jaetuksi useampaan intonaatioryhmään, on todennäköisempää, että oman intonaatioryhmänsä muodostaa esimerkiksi verbinjälkeinen objektitäydennys, kuin se, että subjektitäydennys muodostaisi oman intonaatioryhmänsä ja finiittiverbi täydennyksineen omansa (Helasvuori 2003: 29). Vaikuttaa siis siltä, ettei ole perusteltua jakaa lausetta subjekti- ja predikaattiosaan. Se tarkoittaa Helasvuon mukaan käytännössä myös sitä, että finiittiverbi täydennyksineen ei muodosta verbilauseketta.

Vaikka subjektin asema on suomen kielen kuvauksessa täysin vakiintunut ja kiistan, se on määritelty eri kuvauksissa eri tavoin (ks. erityyppisistä kuvauksista Helasvuo & Huomo 2010: 169–177). Omat lähtökohtani ovat funktionaalisessa, eritoten systeemis-funktionaalisessa, kuvauksessa.¹⁶ Shoren (1992: 100) mukaan suomen subjekti kytkeytyy eritoten eksperientiaalisiin merkityksiin ja niiden syntaktisiin toteumiin, so. eksperientiaalisiin lausetyyppeihin, joita kutsun siis myös maailmankuvauslausetyypeiksi. Subjekti on kieliopillinen kategoria, ja niin kuin kieliopillisissa kategorioissa ylipäätään myös subjektin kohdalla on kyse merkityksen ja muodon suhteesta. Subjekti on kiinteästi sidoksissa lausetyyppeihin ja niissä esiintyviin rooleihin, ja sen merkitys (tai rooli) tarkentuu siis lausetyypikohtaisesti. Näitä subjektin lausetyypikohtaisia rooleja ovat muun muassa tekijä (*mä ostin sitten kuitenkin sen Mersun*), luonnehdittava (*suomalainen viini on paha*), identifioitava (*Liisa on paras ystäväni*) ja tilassaolija (*hän oli varuillaan*). Yhteistä eri lausetyypejä edustavien lauseiden subjekteille on se, että ne toimivat lauseessa ilmaistun prosessin alkupisteenä, kohosteisimpana osallistujana, joka suhteutetaan muihin osallistujiin, joka asetetaan tilaan, paikkaan tai aikaan taikka josta esitetään luonnehdinta tai identifikaatio (ks. Helasvuo & Huomo 2010: 172).

Subjektin määrittely ei perustu kuitenkaan vain merkitykseen. Subjektius näkyy muodossa muun muassa seuraavilla tavoin. (1) Subjekti on nominatiivimuotoinen, ja niin ollen subjektiksi sopimaton on esimerkiksi kvantifiointilauseke (**paljon suomalaisia tekisi(vät) saman* jne.). Subjektin muotoon ei vaikuta myöskään kiello. (2) Lisäksi subjektin ja finiittiverbin välillä toimii kongruenssi. Tämä kaikki johtaa siihen, että subjektitäydennys ei yksinkertaisesti kuulu kaikkiin lausetyyppeihin. Niitä ovat esimerkiksi eksistentiaali-, omistus-, tila- ja kvantifiointilauseetyypit sekä *minusta tulee lääkäri* -muutoslausetyypit. (Ks. Shore 1992: 99–100 ja Helasvuo & Huomo 2010: 171, 188–192.)

Subjekti on perinteisessä kieliopissa lauseenjäsenrooli.¹⁷ Esimerkiksi tekijä ja luonnehdittava ovat taas rooleja, jotka määrittyvät lausetyypikohtaisesti (englannin osalta ks. Halliday 1994 [1985] 161–173). Lauseenjäsenten ja lausetyypeittäin määrittyvien roolien suhde voidaan kuvata niin, että lauseenjäsenet ovat makrorooleja, ikään kuin saateenvarjokategorioita, jotka kattavat useita lausetyypikohtaisia mikrorooleja (ks. Shore 1992: 288–291). Subjekti tarkentuu lausetyypeittäin tekijäksi, luonnehdittavaksi, identifioitavaksi jne. Samoin käy muidenkin lauseenjäsenten: esimerkiksi objektiin liittyviä

¹⁶ Halliday ei ole kiinnittänyt huomiotaan suomen kielen subjektiin. Hallidayn englannin subjektin kuvaus poikkeaa siitä, mitä jäljempänä esitän suomen subjektista.

¹⁷ Perinteisen kieliopin lauseenjäsenyys on käsitteellisesti hiukan hankala (mm. siksi, että se on eksplisiittisesti määrittelemätön). Omasta näkökulmastani olisi järkevää liittää lauseenjäsenyys nimenomaan eksperientiaalisiin merkityksiin. Lauseen täydennykset (\approx argumentit) ovat siis *par excellence* lauseen jäseniä. Ei-pakollisten eksperientiaalisten määritteiden (*ostin viime kuussa uuden auton*) kuuluminen lauseenjäsenten joukkoon on määrittelykysymys. Olen valmis laskemaan ne mukaan. Lauseenjäsenten ulkopuolelle jäisivät automaattisesti partikkelit (ja konjunktiot), ts. ne ilmaukset, joilla ei ole luonnostaan eksperientiaalista tehtävää. Ei-eksperientiaalisiin ilmauksiin kuuluvat myös vokatiivit, puhutteluilmaukset, joista tulee puhe myöhemmin.

mikrorooleja ovat kohde (*ostin auton*), tulos (*leivoin kakun*) ja toiminta-ala (*kiipesin portaat neljässä sekunnissa*).

Olen kutsunut esittämäni lähestymistapaa systeemis-funktionaaliseksi. Pikemminkin on kyse funktionaalisesta kuvauksesta, sillä se ei rajoitu – niin kuin on nähty – yksinomaan systeemis-funktionaaliseen teoriaan. Yhtä kaikki, oman tutkimukseni näkökulmasta erityisen olennaisia ovat seuraavat seikat. (1) Subjekti on merkityksellinen kategoria, niin kuin syntaktiset kategoriat tapaavat olla, ja se liittyy nimenomaan eksperientiaalisen merkityksen alaan. (2) Ei sen enempää subjektia kuin juuri muutakaan kielellistä kategoriaa voida määritellä vain merkityksen perusteella; se, mitä subjekti merkitsee, heijastuu lauseen rakenteeseen.

5.2 IMPERATIIVILAUSEEN SUBJEKTI JA SEN ILMAISEMINEN

Direktiivisyyteen liittyy automaattisesti se, että se, jota johonkin toimintaan kehoitetaan, pystyy myös itse kontrolloimaan toimintaansa (ks. myös esim. Lyons 1977: 826; Laitinen 1992: 176; Esa Itkonen 2008: 208–209). Muutoinhan koko toimintaan kehottamisella ei ole perusteita. Tilanne on tietysti se myös ja eritoten imperatiivilauseen kohdalla, sillä se on direktiivisyyden yksinkertaisin ilmentymä. Se, että imperatiivilauseen subjektin liittyy kontrolloijan rooli, ei tarkoita samaa kuin agentiivisuus, tekijyys, sillä kontrolloitavaa voi olla sellainen toiminta, joka ei ole agentiivista (esimerkiksi kilttinä oleminen tai hengittäminen). Se, että imperatiivilauseessa ilmaistu toiminta on luonnostaan kontrolloitavaa, ei kuitenkaan vielä automaattisesti johda siihen, että imperatiivilause on analysoitava subjektilliseksi lausetyypiksi. Tilannetta voidaan verrata suomen passiivilauseeseen. Siinäkin toiminta on (useimmiten) intentionaalisen toimijan kontrolloimaa, mutta siitä huolimatta on luontevaa tulkita passiivissa olevat lauseet subjektitomiksi (ks. Shore 1986, 1988).

Imperatiivilause kuuluu lausetyypinä interpersoonaisen merkityksen alaan. Kuten olen alumpana esittänyt, metafunktioteorian mukaisesti mikään lause ei edusta kuitenkaan vain yhtä merkitystä. Lauseet *osta uus auto*, *ostakaa uus auto* ja *ostetaan uus auto* ovat imperatiivilauseita, mutta samaan aikaan ne ovat eksperientiaalisesta näkökulmasta transitiivilauseita. Tärkein peruste siihen, että analysoin imperatiivilauseen subjektilliseksi, on se, että persoonanmerkintä on imperatiivilauseen verbin yhteydessä eksplisiittinen. Eksplisiittinen persoonanmerkintä – ja subjektius – liittyy puolestaan siihen, että kaikki imperatiivilauseet ilmaisevat myös eksperientiaalisia maailmankuvausmerkityksiä. Imperatiivilauseessa ilmaistun toiminnan suorittajaa ei päätellä ko(n)-tekstistä, niin kuin suomen passiivilauseessa, vaan se ilmaistaan eksplisiittisesti verbinmuodossa. Tästä näkökulmasta on epätarkkaa kuvata imperatiivilauseen subjekti implisiittiseksi (Vilkuna 2000: 128).

Kuten olen jo todennut alumpana luvussa 2, suomen kanonisen imperatiivilauseen tyypillisimmän persoonan, yksikön toisen, finiittiverbi on persoonapäätteetön, eikä siihen rekonstruoida persoonapäätettä edes silloin, kun puhutaan varhaisimmista kanta-kielivaiheista. Tämä perustuu nähdäkseni siihen, että puhuteltu direktiivin vastaanottajana on automaattisesti myös kehotuksen alaisen toiminnan suorittaja. Imperatiivin tapauksessa tilanne poikkeaa siis interrogatiivista ja deklarativista siinä, että imperatiivilauseen vastaanottajan rooli on automaattisesti myös toiminnan suorittajan rooli, subjekti. Deklaratiivissa ja interrogatiivissa se on mahdollista (*sä tönäsi^t mua tahallas; aiotsä^t vastata siihen sähköpostiin?*), muttei välttämätöntä (*nyt alko sataa; tuleeks Marja-Terttuki?*). Subjektin ilmaiseminen omana pronomininään (tai verbiin liittyneenä persoonapäätteenä) on siis imperatiivilauseessa redundanttia vuorovaikutusroolin ilmaisemisen redundanssin kautta. Ajatus siitä, että imperatiivilauseen subjektin ilmaiseminen on puhetilannelähtöisesti tarpeetonta – ei vain suomessa vaan myös useissa muissa kielissä (Aikhenvald 2010: 19) –, ei ole sinänsä uusi. Tämän ovat nostaneet esille mm. Halliday (1994 [1985]: 76, 87) sekä Sadock ja Zwicky (1985: 173; ks. myös Sadock 1974).

Kaikessa kasvokka keskustelussa – ja siihen rinnastettavassa toiminnassa, myös esimerkiksi verkkokeskustelussa – puhuja voi kuitenkin nostaa puhutellun (taikka yhden tai useamman puhutelluista) lausumaansa eksplisiittiseksi vastaanottajaksi. Se voidaan tehdä puhutteluilmauksen, vokatiivin, avulla. Vokatiivi-ilmaus on merkityksellinen, mutta sen merkitys ei ole osa sitä merkitystä, joka liittyy lauseella kuvattuun maailmaan (eksperientiaalisiin merkityksiin). Vokatiivi-ilmauksella ei ole niin ollen lausetyyppikohtaista mikroroolia, eikä se edusta mitään lauseenjäsentä (siinä mielessä kuin määrittelin edellä lauseenjäsenet – esimerkiksi subjektin ja objektin – makrorooleiksi).

Myös imperatiivilauseessa esiintyy toisinaan puhutteluilmaus (*mee Heikki tonne istuu*) (ks. vokatiiveista myös Seppänen 1989: 197–199, 213–218 ja Lappalainen [tulossa]). Lauseen *mee Heikki tonne istuu* ilmausta *Heikki* ei ole perusteltua tulkita subjektiksi, vaikka se viittaakin puhuteltuun, sillä *Heikki* subjektina esiintyy vain kolmaspersoonaisen verbin yhteydessä. Tosin puhutteluilmaus esiintyy imperatiivilauseessa usein finiittiverbin jäljessä (ISK 2004: § 1077), samassa paikassa kuin imperatiivilauseen subjektina toimiva lauseke silloin, kun se lauseessa on (esim. *mee sä tonne istuu*). Mahdollista on myös se, että lauseessa ilmaistaan sekä subjekti omana pronomininään että vokatiivi (*mee sä Heikki tonne istuu*).

Alla olevassa esimerkissä (esim. 5-1) keskusteluun osallistuvia on enemmän kuin kaksi. Minnan direktiivivuoro rivillä 6 sisältää vokatiivi-ilmauksen.

(5-1) Kato nyt hei Antti [Sg 346_01_10]

1 Eva:	£minne se [m _{eni} .£
2 Kerttu:	[saaks mä tarjota, (.) p _i irakkaa.
3 Sanna:	vautsi mä [(--)
4 Antti:	[krhöm
5 Eva:	minne [sä m _{ee} t.

6 Minna: => [kato nyt hei antti et se ottaa sen nauhan kans.
6 Eeva: minne sä meet oi[keesti.
7 Antti: [siis, (.) ai testaanko mä [oikeen vai.
8 Eeva: [höhm
9 X: [(tupakalle varmaa)
10 Kerttu: [menee tupakalle.

Puhutteluilmaus voidaan nähdä tarpeelliseksi siksi, että kyseessä on useamman kuin kahden hengen keskustelu. Vokatiivin käyttö saattaa kuitenkin nousta myös siitä, mitä Minna direktiivillään tekee. Minnan direktiivi voidaan tulkita nimittäin käskyksi, tai se on ainakin hyvin lähellä autoritatiivista toimintarajoitetta. Antti ottaakin Minnan direktiivin vastaan preferoimattomalla responssilla: hän kyseenalaistaa saamansa direktiivin esittämällä vastakysymyksen direktiivin sisällöstä. Minnan direktiivi on poikkeava myös siinä mielessä, että se sisältää vokatiivin lisäksi kaksi muuta sellaista interpersoonaista elementtiä, jotka korostavat direktiivin erikoisuutta. Sitä merkitystä, jonka puhutteluilmaus tässä tilanteessa saa, tukee osaltaan huomionkohdistinpartikkeli *hei*. Lisäksi Minna käyttää direktiivissään interpersoonaista *nyt*-partikkelia, ja tämän voi puolestaan tulkita niin, että Minna korostaa omaa intentiotaan ja siinä mielessä myös direktiivin voimakkuutta (ks. OPTATIIVI 2012: 196–199). Erityistä on niin ikään se, että Minnan direktiivissä on useita prominentisti lausuttuja kohtia: finiittiverbi *kato*, puhutteluilmaus *Antti* ja (tunnusmerkittävästi myös) lauseen loppuun sijoittuva objekti-NP *nauhan*. Esimerkin 5-1 tilanteessa Minna tekee itsestään tilannetta kontrolloivan auktoriteetin, hän ottaa itselleen roolin, joka ei hänelle arkipäivän ei-institutionaalisessa tilanteessa mitenkään automaattisesti kuulu. Tämän hän tekee käsittääkseni osin – muttei pelkästään – puhutteluilmauksen avulla. Puhutteluilmausten suhdetta direktiivisyyteen ei ole juurikaan tutkittu (ks. kuitenkin Seppänen 1989), enkä minäkään ole tutkimuksessani puuttunut siihen järjestelmällisesti.

Myös esimerkissä 5-2 esiintyy vokatiivi-ilmaus, tässä esimerkissä se liittyy kuitenkin kielteiseen imperatiivilauseeseen (rivit 8 ja 9). Esimerkin kasvokkaikeskustelukatkelmassa Mirja pyytää vieraita istuutumaan. Hänen puolisonsa Jaska istuutuu kuitenkin ensimmäisenä. Riveillä 8 ja 9 Jaana suuntaa kielteisen imperatiivilauseen muotoon puetun toimintarajoitedirektiivinsä korostetusti puolisolleen Jaskalle – mukana on vastaanottajaan viittaava *sää*, joka on lausuttu muusta yhteydestä erityisen prominenttina. Tästäkin esimerkissä käskyksi tulkitsemassani direktiivilauseumassa on useampi kuin yksi prominentiksi merkitty tavu.

(5-2) Mirja ja Jaska (Glögi [Sg 355].)

1 Mirja: tääl o ihan it[ä-
2 Jaana: [ei täälä
3 ny o ku [jotkut-
4 Mirja: [jo:ulu, >pikkujou:lu, no nii,=
5 Jaska: =käy,
6 Mirja: [hyvää pikku]joulua,

7 Jaska: [>käy käy käy,<]
8 => Jaana: käykää istumaa ny. älä sää siihe parhaasee
9 => tuali[i].
10 Jaska: [>totta kai<, [mää oon isäntä °täs°,]
11 Jaana: [e::i ku]
12 et, sää tulet tänne näi.
13 (0.2)
14 Jaana: [tänne sohvalle.
15 Mirja: [kyä mäa mee tänne sohvalle.
16 Jaana: ei [ku Mikko ja Mirja is-
17 Jaska: [em mäa tu, EM mäa me [siihe,=
18 Mirja: [ei ku me halutaan
19 nii kauheesti tua
20 viä[rekkäi istua.@
21 Jaana: [ei ku mäa aatteli et te tykkäätte istua
22 tommottisissa kunnon tualeissa ku te ootte
23 semmosia pitkäjalkasia, (.) ihmisiä.
24 (.)
25 Mirja: no mitä sen ny[nnin nuukaa on kato.
26 Jaana: [äh häh heh,
27 Jaana: mäa oisin @määränny@ kato täältä he,=
28 Jaska: =siis mäa en niinku
29 [käsitä, k_omente]lee ruvetaa.
30 Mirja: [°ai jai jai,°]
31 heti nääs nääs nääs.
32 Mirja: [nii just,]
33 Jaska: [heh heh he,]
34 Mirja: se on aina semmosta.
35 Jaana: mäa olen niin vaikee.
36 !kyl sää sen tiät kummonen
37 mäa ole Jaska.

Älä sää siihen parhaaseen tuoliin [istu] -tyyppisissä tapauksissa vuorovaikutusrooli (direktiivin vastaanottajuus) ja kielipillinen makrorooli (subjektius) lankeavat yhteen. Tulkitsemisen asian siis niin, että *sää* edustaa lauseessa sekä puhuteltua direktiivin vastaanottajana että istujaa, subjektia (ks. myös ISK 2004: § 913). Imperatiivilauseessa subjektin ilmaisemiseen liittyy kuitenkin usein subjektitarkoitteen kontrastoiminen muihin läsnäolijoihin, mitä edellisessä esimerkissä kuvastaa osaltaan litteroinnissa alleviivauksella osoitettu prominenssi, prosodinen kohosteisuus, se, että *sää*-sanalla tapahtuu dynaaminen (voimakkuuden) ja tonaalinen (sävelen) muutos. Tällaisen kontrastin tekeminen on omiaan lisäämään myös direktiivin käskevyyttä: toimintarajoitemerkitys nousee keskiöön, kun osallistujista yhtä verrataan muihin ja hänen toimintansa samalla direktiivisesti kielletään.

On kuitenkin vielä yksi seikka, joka puoltaa imperatiivilauseen subjektillisuustulkintaa. Pronominitapaukset (*tuu sää mun kanssa*) on nimittäin pidettävä erillään puhuteluilmaustapauksista (*mee Heikki Liisan kanssa*), sillä vaikka kumpikin on tulkittavissa (myös) puhutelluksi, vain pronominia voidaan fokustaa esimerkiksi *kin*-liitepartikkelilla (*tuu sääkin mun kanssa*). Lause *mee Heikkikin Liisan kanssa* on outo, mahdollinen olisi sen sijaan *mee sääkin Heikki Liisan kanssa*, jossa fokustava *-kin* liittyy pronominiin. Fokuspar-

tikkeliä tehtävä on korostaa niitä elementtejä, jotka liittyvät eksperientiaalsiin maailmankuvausmerkityksiin. Ne liittyvät siis muun muassa niihin elementteihin, joilla on rooli lauseen täydennysrakenteessa. Subjektiroolisella ilmauksella eksperientiaalinen merkitys on – siitä huolimatta, että se viittaa samalla puhuteltuun vokatiivin tavoin –, puhuteluilmauksella taas ei ole.

5.3 INKLUSIIVINEN IMPERATIIVILAUSE

Kanonisen imperatiivilauseen skeema on $V_{\text{imperatiivi} + 2. \text{persoonaa}} (+ NP_{\text{subjekti}}) (+ XP)$, ja sen edustumia ovat sellaiset lauseet kuin *tule (sinäkin) kanssani* ja *älkää höpöttäkö enempää*. Imperatiivilauseen skeemaksi se on kuitenkin liian suppea siinä mielessä, että merkintä $V_{\text{imperatiivi} + 2. \text{persoonaa}}$ jättää kuvauksen ulkopuolelle ne tapaukset, joiden verbi on passiivin indikatiivin preesensissä ja jotka ovat merkitykseltään inklusiivisia, toisin sanoen sellaiset tapaukset, joissa kehotuksen vastaanottajiin lukeutuu yhden tai useamman puhutellun lisäksi puhuja itse, esimerkiksi *mennään jo*.¹⁸ *Mennään jo* -tyyppinen lause ei edusta kanonista imperatiivilauseetta merkityksensä eikä morfologiansakaan näkökulmasta. Olen käsitellyt inklusiivista imperatiivilauseetta PARADIGMA-artikkelissa (2013) ja VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014), enkä puutu tässä yhteydessä enää niihin syntaktisiin piirteisiin, jotka yhdistävät inklusiivisen imperatiivilauseen kanoniseen, toispersoonaiseen imperatiivilauseeseen. Jo aiemmassa tutkimuksessa (ks. Shore 1986 ja 1988; ks. myös esim. Penttilä 1963; Matihaldi 1979 ja Sorjonen, Raevaara & Lappalainen 2009: 101) on esitetty perusteita sen puolesta, että *mennään jo* -tyyppinen rakenne kuuluu imperatiivilauseen yhteyteen.

Kiinnostavan kysymyksen muodostavat inklusiivisen imperatiivilauseen subjekti ja subjektipersonan merkintä. Monikon 1. persoonan deklaraatiivilauseessa *me soittamme sinulle huomenna* subjektin ja finiittiverbin sanotaan kongruoivan, mutta lause *me soite-taan sulle huomenna* on vanhemmissa kuvauksissa tulkittu kongruenssin suhteen niin, että subjekti ja finiittiverbi eivät kongruoi (esim. Penttilä 1963: § 452). Tätä inkongruenssikuvauksista on perusteltu sillä, että verbi on passiivissa eikä passiivin ja monikon 1. persoonan subjektin välillä ole kongruenssia (mp.). Tällainen kuvaus herättää joukon kysymyksiä. Voidaan nimittäin kysyä, tekeekö kongruenssikuvauksen mahdolltomaksi se kielihistoriallinen fakta, että monikon 1. persoonassa subjektipronominin yhteydessä käytettävä verbinmuoto on syntynyt passiivin pohjalta ja että muotoa käytetään edelleen myös passiivisessa lauseessa. Toisaalta voidaan pohtia myös sitä, edellyttääkö subjektin monikon 1. persoonan ja *mennään*-muodon kongruenssikuvauksia sitä, että verbin-

¹⁸ Inklusiivisuudesta ks. esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 289–290; Shore 1986: 40–41; ISK 2004: § 1654; Makkonen-Craig 2005: 18–19. Lauseet vastaavat jokseenkin sitä, miten Makkonen-Craig (2005: 65–66) määrittelee ns. dialogisen passiivilauseen (ks. myös Shore 1986: 40–42 ja 1988).

muodon passiivinen käyttö häviäisi ensin kokonaan, tai toisaalta sitä, että *menemme*-muoto häviäisi kokonaan käytöstä. Kysymys on siis se, missä vaiheessa kongruenssin voidaan katsoa syntyneen, miten yksinomainen *mennään*-tyyppisen muodon täytyy rakenteessa olla, jotta sen voidaan katsoa kongruoivan subjektipersonan kanssa. Tällaiset kysymykset ovat vahvasti kytköksissä kielihistoriaan: kun tiedetään (tai oletetaan) persoonataivutuksen muodoille tietty historiallinen kehitys, siitä on vaikea päästä irti.

Ison suomen kieliopin (2004: § 1272) kanta kongruenssin puutteeseen monikon 1. persoonan *me mennään* -tyyppisissä tapauksissa on selvästi varauksellisempi kuin vanhempien kuvausten. Puhutun kielen persoonakongruenssin sanotaan poikkeavan yleis-kielen järjestelmästä, mutta esiin nostamaani ilmiötä ei kuvata varsinaisesti inkongruenssiksi. ISK:ssa ei tässä yhteydessä puhuta tosin kongruenssistakaan. Helasvuo (2001: 72–74) käsittelee tutkimuksessaan kongruenssia (*agreement*), eritoten deklaratiivilauseissa. Hänen mukaansa *me soitetaan sulle huomenna* -tyyppinen lause edustaa ristiviittaustapausta (*cross-reference*; ks. myös Givón 1984: 360): persoonapronominina ilmaistu subjekti ja ”passiivinen” verbinmuoto ovat samaviitteiset. Samantyyppisen tulkinnan esittää Shore (1986: 33): ”*Me*-pronominin tehtävänä on ”paikantaa” indefiniitti: pronominilla rajataan se ihmisjoukko, johon viitataan.” Itse asiassa tämä ”paikannus” tai tarkoitteen ankkurointi tapahtuu puhujan kautta. *Me soitetaan sulle huomenna* -lauseessa subjektitarkoite on ihmisjoukko, johon ainakin puhuja kuuluu; muut joukkoon kuuluvat päätellään ko(n)tekstista (Helasvuo 2006: 253).

Passiivimuotojen käyttö monikon 1. persoonassa on Nirvin (1947: 40) mukaan lähtenyt liikkeelle imperatiivilauseesta. Tätä osoittaa hänen mukaansa se, että *mennään jo* -tyyppinen imperatiivilauserakenne esiintyy (tai esiintyi) metsäsuomalaisten puhumassa savolaismurteessa, vaikka *me menemme* -tyyppinen taivutus on deklaratiivissa ja interrogatiivissa yksinomaista (esim. *me oommo välistä, hevosella GulGena hanjessa* (SKN 49: 15–18)). Tämä viittaa siihen, että inklusiivisen imperatiivilauseen edelleenkehitys (*menkäämme jo* > *mennään jo*) oli saattanut savolaismurteissa alkaa jo 1500-luvulla siinä vaiheessa, kun ensimmäiset metsäsuomalaiset lähtivät sydänsavolaiselta alueelta kohti parempia kaskenpolttomaita, mutta että passiivimuoto ei ollut vielä levinnyt imperatiivilauseen ulkopuolelle.

Inklusiivisen imperatiivilauseen persoonatulkinta on joka tapauksessa vakiintunut siinä mielessä, että *mennään jo* -tyyppistä lausetta ei voi tulkita niin, että puhuja ei lukeudu mukaan menijöihin. Puhujan sisällyttämistä ei päätellä ko(n)tekstista niin kuin passiivilauseen yhteydessä (Helasvuo 2006: 238; Helasvuo & Vilkuna 2008: 230, 236): inklusiivisella imperatiivilauseella puhuja kehottaa ryhmää, joka koostuu hänen itsensä lisäksi vähintään yhdestä puhutellusta (ja mahdollisesti myös puhetilanteen ulkopuolisista). Erityisen kiinnostava seikka on se, että koska subjektipronomini ei ole useimmiten lauseessa läsnä auttamassa Shoren (1986: 66) sanoin toimijan ”paikannuksessa” eikä subjektia ole yksiselitteisesti merkitty finiittiverbiinkään (niin kuin esimerkiksi muodossa *vietämme*), persoonanmerkintä jää koko lauserakenteen tehtäväksi.

On kielenkäyttötilanteita, joissa *mennään jo* -tyyppistä imperatiivilauseetta käytetään niin, että sillä kehoitetaan toimintaan vain puhuteltua tai puhuteltujen ryhmää (ks. esimerkkejä esim. ISK 2004: § 1655). Niitä käytetään esimerkiksi lääkäri–potilas-keskustelussa (lääkäri potilaalle: *pannaan polvee koukkuun*, ks. Sorjonen 2001a: 92)¹⁹ ja opetusvuorovaikutuksessa (opettaja oppilaille: *noustaan ylös*, ks. Keravuori 1988: 82; ks. myös ISK 2004: § 1672). Kysymys on käsitykseni mukaan siitä, että inklusiivisen imperatiivilauseen käyttö tilanteissa, joissa puhuja ei faktisesti kuulu puhuteltavien ryhmään, liittyy tekstilajiin ja tilanteeseen osallistuvien kielenkäyttäjien rooleihin. Näissä tilanteissa puhuja käyttää kieltä niin, että hän ikään kuin kuuluisi puhuteltavien joukkoon, että hän ikään kuin olisi mukana suorittamassa kehotuksen alaista toimintaa (ks. Shore 1986: 42; Sorjonen 2001a: 90–93, 106–108). Kyse ei käsittäkseni ole kieliopillisesta puhujaeksklusiivisuudesta vaan nimenomaan siitä, että käyttämällä inklusiivista imperatiivilauseetta viittaamassa toimintaan, jossa hän ei ole itse mukana toimijana, puhuja rakentaa suhdettaan muihin osallistujiin tilanteisesti tietynlaiseksi; hän saa esimerkiksi nostetuksi yhteistyön kohosteiseen asemaan (Sorjonen 2001a: 91–92). Tällainen käyttö ei rajoitu kuitenkaan vain inklusiiviseen imperatiivilauseeseen, vaan samalla tavoin voidaan käyttää myös sellaista deklaratiiivia, jonka finiittiverbi on aktiivin indikatiivin preesensin monikon 1. persoonan muodossa (ks. myös Sorjonen 2001a: 106–107). Esimerkki 5-3 on osa sähköpostikirjeenvaihtoa, jonka opettaja Timo on käynyt erään opiskelijansa kanssa (lihavointi ja kursivointi on lisätty jälkeempään).

(5-3) Sähköpostia opiskelijalle (YML-s)

Hei

Luin pöytäkirjasi. Olet hyvä kirjoittaja, ja siksi tässäkään tekstissä ei ollut juurikaan vakavia kielioppivirheitä. Tekstissä oli kuitenkin paljon asiavirheitä – luonnollisesti, koska et ollut läsnä. Pöytäkirjan kirjoittaa tietenkin joku läsnäolijoista.

Jos sinulle tulee vastaisuudessa esteitä niiksi kerroiksi, kun ***kirjoitamme*** paikan päällä jonkin tekstin, kannattaa ilmoittaa etukäteen.

Hyvää sunnuntain jatkoa!

Timo

Kirjoitamme-verbinmuodon käyttöä ei voitane kuvata puhujaeksklusiiviseksi, sillä se laajentaisi *mme*-loppuisen muodon käytön kattamaan myös monikon 2. persoonan niin, että muoto edustaisi toisinaan pelkästään monikon toista persoonaa. Faktisesti tilanne lienee kuitenkin se, ettei Timo opettajana ole yksi kirjoittajista. Syy monikon 1. persoona-

¹⁹ Tästä on käytetty mm. nimityksiä *lääkäripassiivi* ja *lääkärin indefiniitti* (esim. Shore 1986: 42 ja Sorjonen 2001a: 92).

nan käyttöön nousee opetusvuorovaikutustilanteesta: opettaja kuvaa tilanteen opiskelijalleen niin, että hän ikään kuin olisi yksi toimijoista (vaikkei faktisesti olekaan).

Mitä inklusiivisen imperatiivilauseen subjektipronominin läsnäoloon tulee, se tuntuu noudattelevan samoja periaatteita kuin kanonisessa imperatiivilauseessa (ks. esim. 5-4). Seuraava esimerkki ei ole arkipuheesta vaan Helsingin Sanomien kolumnitekstistä (lihavointi ja kursivointi ovat minun).

(5-4) Mämmi (Makkonen-Craig 2005: 44)

Rahaa suomalaiset käyttävät määmiin vuosittain noin 40–50 miljoonaa markkaa. ”Rukiinen määmi on terveystuote, jolla olisi maailmalla markkinoita, kunhan sen ulkoasu saataisiin toisenlaiseksi, [markkinointipäällikkö] Hirvonen virnuilee. Raisio Yhtymä kokeili määmivientiä Japaniin, mutta takapakkia tuli. Eikä määmi ole saanut EU:n alkuperäisruuan suojaakaan. Mutta mitäs siitä. ***Vietetään me perinteisen terveysruuan juhlatiikka.*** (Makkonen-Craigin mainitsema lähde: *Määmi jakaa kansan kahtia*, Helsingin Sanomat 29.3.1999, Kotimaa.)

Vaikka edellinen esimerkki edustaa kirjoitettua kieltä eikä lauseessa ole prosodista prominenssia osoittamassa kontrastiivisia sidoksia, on luontevaa tulkita lihavoimani inklusiivinen imperatiivilause niin, että subjektipronomini *me* on mukana lauseessa kontrastiivisen fokuksen vuoksi: siitä huolimatta, että määmi ei juuri kiinnosta *muuta*, sen arvon voimme nähdä ainakin *me* täällä Suomessa. Pronominin käyttö inklusiivisessa imperatiivilauseessa rinnastuu kanonisen imperatiivilauseen pronominillisuuteen ja pronominitomuuteen. Merkille pantavaa on kuitenkin se, että inklusiivisessa imperatiivilauseessa *me*-pronominin voidaan tulkita vain subjektiksi, ei puhuttelusanaksi.

Väitöskirjani osatutkimuksissa ja tässä yhteenveto-osassa olen käyttänyt *mennään jo* -tyyppisestä rakenteesta nimitystä *inklusiivinen imperatiivilause*. Nimityksenä se on käypä juuri siinä mielessä, että se kuvaa lauserakenteen olemusta, niin muodon kuin merkityksen näkökulmasta. Edellä esittämäni perusteella inklusiivista imperatiivilausetta voitaisiin kutsua myös monikon 1. persoonan imperatiivilauseeksi – kunhan pidetään mielessä, että persoonanmerkintä on tässä rakenteessa syntaktista, ei ainakaan yksiselitteisesti morfologista.

6 VAIHTOKAUPPALAUSETYYPPIEN JÄRJESTELMÄ JA DIREKTIIVISYYS

Tarkastelen tässä luvussa interpersoonaisen kieliopin kuvausta, sen mallintamista, kahdesta näkökulmasta: ensinnä muotolähtöisesti lausetyypeistä käsin ja sitten merkityslähtöisesti vuorovaikutustehtävistä käsin. Alaluvussa 6.1 käsittelen interpersoonaisia vaihtokauppalausetyyppejä ja sitä, miksi on mielestäni järkevää olettaa suomeenkin imperatiivi-, deklaratiiivi- ja interrogatiivilauseesta muodostuva järjestelmä. Alaluvussa 6.2 tarkastelen asiaa toisesta suunnasta: käsittelen sitä, mikä vuorovaikutukseen perustuva toiminta on kieliopillistunut vaihtokauppasyntaksiin ja mikä ei. Otan samalla kantaa myös niihin syihin, jotka ovat tilanteeseen johtaneet.

6.1 VAIHTOKAUPPALAUSETYYPPIEN LIMITYMINEN

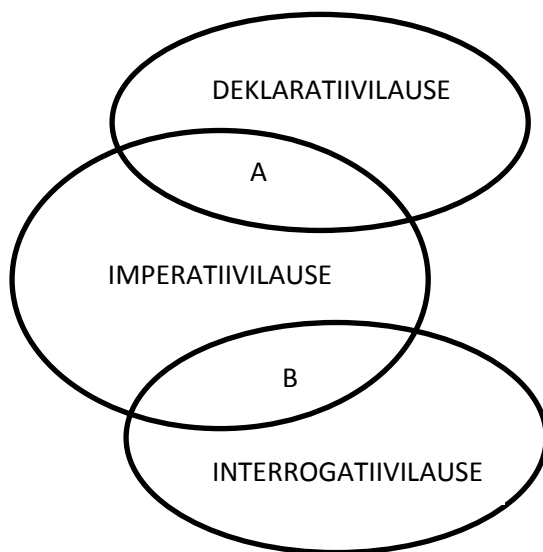
Tähän mennessä olen nostanut esiin sellaisia rakenteita, joita käytetään direktiivisesti ja jotka myös muistuttavat imperatiivilauseetta syntaktisesti: niissä ei tavata ilmaista subjektia omana, erillisenä pronomininään. Nämä lauseet on suhteutettava siihen vaihtokauppalauseiden kolmijakoiseen järjestelmään, johon olen viitannut kaikissa osatutkimuksissa. Kysymys on siis kuviossa 3 esitellystä järjestelmästä.

Kuvio 3. Vaihtokauppalausetyyppeiden kolmijako.

Kuvion 3 esitys interpersoonisten vaihtokauppalauseiden järjestelmästä on ideaalistus – kahdessa mielessä. Ensinnäkin se on ideaalistus kielitypologisesta näkökulmasta. Maailmassa on kieliä, joissa vaihtokauppamerkitykset ovat kieliopillistuneet useammaksi kuin kolmeksi vaihtokauppalausetyypiksi (ks. Esa Itkonen 2008: 193–194). On myös kieliä, joista kolmea vaihtokauppalausetyyppeä ei pysty löytämään (mts. 186–187). Kielitypologinen näkökulma ei ole oman tutkimukseni keskiössä, mutta vaikkei tarkasteltaisi-

kaan kaikkia maailman kieliä vaan ainoastaan suomea, kuviossa 3 annettu kuva on liian yksinkertainen. Kuvio 4 kuvaa suomen tilannetta paremmin.

Kuvio 4. Vaihtokauppalausetyyppien limittyminen.

Vaihtokauppalausetyypit limittyvät. Imperatiivi- ja deklaraatiivilauseiden rajapintaan alueelle A asettuvat *tuutte sit illalla meidän kautta ja meette myöhemmin sinne Heikille* -tyyppiset lauseet. Niiden vakiintuminen direktiiviseen käyttöön on johtanut syntaktiseen eriytymiseen: niissä ei ilmaista subjektia omana pronomininään. Tämä seikka yhdistää lauseet imperatiivilauseisiin. Myös *tulisit nyt* -rakenne asettuu deklaraatiivin ja imperatiivin välimaastoon – samasta syystä kuin edellä mainitsemani *meette myöhemmin sinne* -rakenne. Interrogatiivi- ja imperatiivilauseiden limittymistä (alueella B) edustavat puolestaan ne interrogatiivimuotoiset lauseet, joita käytetään tyyppillisesti pyyntöinä ja joissa on tavallista olla käyttämättä subjektipronominia (*annatko mulle suolaa*). Ei ole tietenkään sattumaa, että vaikkapa interrogatiivi *annatko mulle suolaa* on vakiintunut juuri pyynnöksi. Direktiivinen merkitys puetaan interrogatiiviksi esimerkiksi silloin, kun puhuteltua kehoitetaan sellaiseen toimintaan, josta puhuteltu ei ole antanut takeita ja johon hänen ei voida automaattisesti olettaa suostuvan (ks. myös Rossi 2012: 29) (verrattuna imperatiivilauseella ilmaistuun pyyntöön, jossa kehotuksen alainen toiminta esitetään ongelmattomana). Interrogatiivin perusmerkitys tarjoaa tällaiselle direktiiville hedelmällisen pohjan.

On kuitenkin huomattava, että vaikka edellä kuvailemani kieliopillinen uudelleen järjestäminen pohjaa interpersoonaiseen metaforaan, kaikki metaforisuus – vakiintuneisuudesta huolimatta – ei johda kieliopin uudelleen järjestymiseen. Tällaisia ilmauksia ovat esimerkiksi tietyissä tilanteissa ja keskustelun paikoissa pyynnöksi vakiintunut interrogatiivilauseen muotoinen omistusrakenne *onks sulla kynää* ja tietyissä yhteyksissä

käskyksi vakiintunut subjektipronominillinen deklaratiivilause *sää istut tonne noin*. Kieliopillinen metafora on kieliopin, merkitysten tekemisen potentiaalin, synkronista dynaamisuutta, eikä se liity varsinaisesti intersubjektuaalisten lausetyyppien (muodolliseen) limittymiseen. Lause *sää istut tonne noin* edustaa toisin sanoen kuvauksessani varauksitta ja täysin selvästi deklaratiivityyppiä ja lause *onks sulla kynää* interrogatiivityyppiä, käytetäänpä niitä vuorovaikutuksessa sitten mihin tarkoitukseen hyvänsä.

Esa Itkonen (2008: 194) kirjoittaa, että ”mikään tiede ei tietenkään tule toimeen ilman idealisaatioita, joten kysymys on siitä, onko jokin tietty idealisaatio hyödyllinen vai haitallinen eli pysyykö se ’kohtuuden rajoissa’ vai etääntyykö se liian kauas kuvaamastaan todellisuudesta”. Kolmen vaihtokauppalausetyypin järjestelmää voidaan tietysti pitää ideaalistuksena, sillä kuten on nähty, lausetyyppien rajat ovat hämärät, tyypit liittyvät toisiinsa. Rajojen hämäräisyys on kuitenkin lähes kaikkien kielellisten kategorioiden ominaisuus, eivätkä intersubjektuaaliset vaihtokauppalausetyypit muodosta tässä suhteessa poikkeusta.

6.2 TOIMINTA, DIREKTIIVISYYS JA KUVAUS

Imperatiivilause on mahdollista nähdä direktiivisyyden ”tyypillisimpänä ilmaisutapana” (ISK 2004: § 1645; ks. myös PARADIGMA 2013: 15). Tarkkaan ottaen tyypillisuus on tässä yhteydessä kuitenkin käsitteenä hankala siinä mielessä, että se on sidoksissa kielenkäyttötilanteeseen: imperatiivilause on varmasti tyypillinen tapa ilmaista direktiivisyyttä toisissa tilanteissa, toisissa taas ei. Imperatiivilauseeseen suhde direktiivisyyteen voidaan kuvata myös toisin. Kun imperatiivilause nimetään direktiivisyyden yksinkertaisimmaksi syntaktiseksi toteumaksi, ei oteta kantaa esiintymistäajuuteen, joka on tekstilaji- ja toimintasidonnaista. VAIHTOKAUPPA-julkaisussa esittämässäni kuvauksessa tämä toteutumisen yksinkertaisuus sisältyy kongruenttisuuden käsitteeseen.

Olen esittänyt kolme toisistaan hiukan poikkeavaa näkemystä siitä, miten imperatiivilause ja direktiivisyys suhteutuvat toisiinsa. Isossa suomen kieliopissa (ISK 2004: § 1645) esitetyn näkemyksen olen nimennyt VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 73–78) *laajaksi direktiivisyyšnäkemykseksi*. Kysymys on lyhyesti sanottuna siitä, että direktiivisyyden alaan lasketaan mukaan varsinaisten toimintakehotteiden lisäksi myös esimerkiksi tarjoukset ja luvanannot, joiden avulla puhuja tarjoaa puhutellulle hyödykkeitä tai mahdollistaa tämän toiminnan. Laajan direktiivisyyšnäkemyksen voi nähdä perustuvan siihen, että niin toimintakehotteilla kuin tarjouksilla ja luvanannoillakin puhuja ohjailee puhutellun toimintaa.

Laajaa direktiivisyysnäkemystä heijastelee myös PARADIGMA-artikkelini (2013), vaikken sitä eksplisiittisesti artikkelissa toteakaan.²⁰ Näkemys heijastuu artikkelissa kuitenkin siihen, miten esitän lausumadirektiivit ja niiden yhteismäärän yhdessä ja samassa taulukossa (mas. 170, ks. taulukkoa 2). Suppean direktiivisyysnäkemys mukaisesti imperatiivilauseita ei ole järkevää rinnastaa suoraan muilla rakenteilla ilmaistuihin lausumadirektiiveihin, sillä kaikki imperatiivilauseet eivät ole direktiivisiä. Laajaa direktiivisyysnäkemystä mainitussa PARADIGMA-artikkelin taulukossa edustaa niin ikään se, että deklaratiivilausemuotoisiin direktiiveihin on laskettu mukaan myös luvantotapaukset (esim. luvantovastaukset *voiks mä ottaa tän? – voit*). Samaan tapaan partikkeleihin on laskettu mukaan luvanpyyntökysymysten myöntövastaukset (*voiks mä ottaa tän? – joo*).²¹

Suppeassa direktiivisyysnäkemyksessä on puolestaan kysymys siitä, että direktiiviksi kuvataan vain ne lausumat, jotka sisältävät varsinaisen kehotuksen toimintaan. Suppeaa direktiivisyysnäkemystä edustaa muun muassa Shoren (1991, 1992) kuvaus. Hän esittää imperatiivilauseen perusmerkityksen kaksijakoisena. Toisaalta imperatiivilauseen perusmerkitys on direktiivinen 'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa tai hyödykettä', ja toisaalta se on tarjoava 'minä puhujana tarjoan sinulle toimintaa tai annan jonkin hyödykkeen'. Luvanto liittyy Shoren kuvauksessa nimenomaan tarjouspuoleen, sillä kun puhuja mahdollistaa luvallaan puhutellun toiminnan, hän samalla ikään kuin tarjoaa tälle toimintamahdollisuuden.²² Shore kutsuu imperatiivilauseen kaksijakoista perusmerkitystä EHDOTUKSEKSI. Shore ei itse asiassa puhu direktiivisyydestä lainkaan, mutta se on hänen kuvaukseensa helposti liitettävissä, tosin niin, ettei se kata imperatiivilauseen koko perusmerkitystä.

On kuitenkin huomattava, että myönteisen ja kielteisen imperatiivilauseen merkitykset eivät ole identtiset. Myös suppeassa direktiivisyysnäkemyksessä kielteisen imperatiivilauseen merkitys kattaa laajemman alan kuin myönteisen imperatiivilauseen merkitys, sillä kielteisiä tarjouksia ja luvantoja ei ole olemassa; jonkin hyödykkeen ottamiskielto tai toiminnan kieltäminen ja luvan epääminen edustavat hyvin vahvaa direktiivisyyttä.

Shoren kuvauksessa on paljon samaa kuin Hallidayn (1994 [1985]: 70–71; ks. myös Halliday & Matthiessen 2004: 106–110) kuvauksessa, mutta se poikkeaa Hallidayn esittäämästä siinä, miten tarjouksen suhde syntaktisiin lausetyyppeihin tulee kuvatuksi. Hal-

²⁰ On tosin huomattava, että artikkelin keskiössä eivät ole eri direktiivisyysnäkemykset vaan morfologisen imperatiivin paradigman näennäisyyden osoittaminen.

²¹ Mm. tästä syystä PARADIGMA-artikkelin taulukon 2 lukumäärät ja VAIHTOKAUPPA-julkaisun (2014: 21) taulukon 2-3 lukumäärät eroavat partikkelien ja deklaratiivilauseiden osalta.

²² Tarjouksen ja luvannon yhteys voidaan nähdä sanasto-kieliopissa myös toisaalla. Suomen *saada*-verbillä on eksperimentiaalinen merkitys 'to receive', ja silloin siihen liittyy nominaalinen täydennys (*sain opiskelijoilta viinipullon*). Viinipullon saamisen ja tarjouksen yhteys on helppo nähdä. Toisaalta *saada* on myös modaaliverbi, joka ilmaisee juuri subjektitarkoitteelle suotua mahdollisuutta, lupaa. Samalla tavoin jakautuu merkitykseltään kahtia *antaa*-verbi.

lidayn kuvaus on monilta osin toimiva, mutta kysymykseksi nousee juuri TARJOUKSEN puhefunktion asema. Se eroaa nimittäin VÄITTEESTÄ, KYSYMYKSESTÄ ja KÄSKYSTÄ siinä suhteessa, että se ei ole kiteytynyt sellaiseksi määrämuotoiseksi lausetyypiksi, joka eroaa muodoltaan muista lausetyypeistä. Siitä huolimatta se kuvataan omaksi kategoriakseen nelipaikkaiseen järjestelmään. Halliday ei ota kuvauksessaan kantaa siihen, mikä on TARJOUKSEN yksinkertaisin, kongruenttinen toteuma, vaan hän esittää, että TARJOUS toteutuu (englannissa) eri tilanteissa eri lausetyypejä edustavin rakentein. Tilanne on sama myös suomessa (*ota vähän lisää, täs ois vähän lisää, haluutsä lisää?, haluutsä et mä auttan?, voiks mä auttaa sua?, kannaks mä tän?*).

Itse asiassa on olemassa vielä neljäskin kuvaustapa. Sitä edustaa se, mihin olen viitannut VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 78, 136–137) (ks. seuraavaa asetelmaa).

Asetelma. Vaihtokauppalausestyypit ja niiden perusmerkitykset.

VAIHTOKAUPAN ORIENTAATIO → PUHUJAN ROOLI ↓	KIELELLINEN	EI-KIELELLINEN
ANTAJA	<p>‘minä puhujana annan sinulle informaatiota’ = toteamuksen perusmerkitys, yksinkertainen kuvaus</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>deklaratiivilause</i></p>	<p>‘minä puhujana tarjoan sinulle hyödykkeen’ = (kasvokkaistilanteeseen kuuluvan) ojentamistarjouksen perusmerkitys</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>ojentaminen fyysisenä, ei-kielellisenä toimintana</i></p>
ODOTTAJA	<p>‘minä puhujana odotan sinulta informaatiota’ = kysymyksen perusmerkitys</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>interrogatiivilause</i></p>	<p>‘minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa’ = velvoitustahto, syntaktinen direktiivisyys</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>imperatiivilause</i></p>

Yllä olevassa asetelmassa esittämäni perustuu siihen ajatukseen, että tarjousten prototyyppi on nimenomaan ojentamistarjous, joka tehdään tässä ja nyt -tilanteessa ja jossa vaihtokaupan kohde siirtyy fyysisesti ”puhujalta” ”puhutellulle” (lainausmerkit siksi, että ojentamistarjouksessa ei välttämättä puhuta). Siitä huolimatta, että tarjoukset ovat oleellinen osa ihmisten välistä vuorovaikutusta, ojentamistarjousta ei tarvitse kielentää, sillä tässä ja nyt -tilanteessa itse fyysinen toiminta riittää kertomaan vastaanottajalle, mistä vaihtokaupasta on kysymys. Ojentamistarjoukseen liittyvä ojentamistoiminta ei ole tarjouksen symboli vaan itse tarjousteko. Tästä näkökulmasta tarjouksella, toisin sanoen sen tyyppiedustajalla ojentamistarjouksella, ei ole kongruenttista kielellistä ilmausta, sen kieliopillistamiseen ei siis yksinkertaisesti ole ollut tarvetta – toisin kuin asetelman kolmen muun vaihtokauppanmerkityksen.

Tämä neljäs lähestymistapa johtaa kuitenkin samalla siihen, että koska tarjouksella ei ole kongruenttista kielellistä ilmausta, koska se ei ole toisin sanoen kiteytynyt osaksi kielellistä systeemiä eli kieliopillistunut, kaikki lausemuodoin ilmaistut tarjoukset voidaan kuvata kieliopillisiksi metaforiksi. Tosin osa niistä on hyvin vakiintuneita, sillä aikuisten maailmassa on paljon tilanteita, joissa tarjoke ei ole fyysisesti läsnä mutta joissa on kuitenkin tarpeen osoittaa puhutellulle se, että hän saa jotakin tai että hän saa tehdä jotakin. Jos imperatiivilausemuotoiset tarjoukset tulkitaan kieliopillisiksi metaforiksi, niiden voidaan nähdä sisältävän myös direktiivistä merkitystä, sillä metaforailmaus säilyttää – metaforisen merkityksensä ohessa – myös kongruenttista merkitystään. Kieliopillisen metaforan kautta direktiivisyyden voidaan nähdä leviävän kaikkialle sinne, missä imperatiivilauseetta käytetään, mutta direktiivisyys on toki heikompaa metaforisissa ilmauksissa, sillä ne on otettu käyttöön ensisijaisesti muuhun käyttöön.

Asetelmassa esittämässäni kuvauksessa yhdistyvät kielellinen ja ei-kielellinen. Tällaisen kuvauksen avulla voidaan eksplisiittisesti osoittaa se, että yksi ja sama vuorovaikutuksellisesti perustavanlaatuinen merkitysjärjestelmä, tässä tapauksessa vaihtokauppa-merkitysten järjestelmä, toteutuu toisinaan ensisijaisesti kielellisesti, toisinaan ensisijaisesti ei-kielellisesti.

7 LOPUKSI: TULOKSISTA SOVELLUKSIIN JA JATKOTUTKIMUKSEEN

Kokoan käsillä olevassa luvussa yhteen keskeiset tutkimustulokseni (alaluku 7.1). Tarkastelen tuloksia ensin kokonaisuuden kannalta, mutta sen jälkeen osatutkimuksittain niin, että lähden liikkeelle PARADIGMA-artikkelista (2013) ja etenen VAIHTOKAUPPA-julkaisun (2014) kautta OPTATIIVI-artikkeliin (2012). Alaluvussa 7.2 kiinnitän huomion toisaalta niihin kohtiin, jotka soveltuvat mielestäni opetuksen tarkoituksiin, ja toisaalta niihin, jotka kaipaavat vielä lisävalaisua ja joista voitaisiin jatkaa eteenpäin.

7.1 KESKEISET TUTKIMUSTULOKSET

Tutkimukseni päämäärät ovat alusta alkaen olleet kahtalaiset. Niin kuin olen tuonut esiin, olen tarkastellut tutkimuksessani sekä kielen käyttöä että kieltä järjestelmänä. Järjestelmä on syntynyt käytöstä, ja samalla se mahdollistaa käytön, mutta systeemistö – merkitysten tekemisen potentiaali – ei näy kielenkäytössä suoraan, vaan sen kuvaus perustuu teoriaan. Tutkimukseni onkin yksi puheenvuoro siinä keskustelussa, jota käydään empirian ja kuvauksen suhteesta.

Olen ensinnäkin kiinnittänyt huomioni toisaalta imperatiivilauseen, toisaalta optatiivikonstruktion ja *tulisit nyt* -rakenteen käyttöön arkisissa kielenkäyttötilanteissa. Toiseksi olen esittänyt yhden tavan kuvata sitä järjestyneisyyttä, johon ei ole suoraa pääsyä mutta johon on otettava kantaa, kun kuvataan kielioppia. Kieliopin järjestyneisyyteen liittyy dynaamisuus. Dynaamista on ensinnäkin se, että kieltä käyttäessään ihmiset muokkaavat vähitellen aikojen kuluessa kielioppia uudenlaiseksi niin, että tiettyä merkitystä ilmaisemaan kiteytyy tietty muotohahmo. Tämä muuttuminen kuvataan yleisesti kieliopillistumiseksi. Kieliopin dynaamisuus ei liity kuitenkaan vain muutokseen. Kielioppi – merkitysten tekemisen potentiaali – on dynaaminen myös sillä tapaa, että esimerkiksi direktiivisyyttä voidaan ilmaista ja usein ilmaistaan sellaisen rakenteen avulla, joka ei ole kieliopillistunut direktiivisyyden ilmaisemiseen. Tällainen dynaamisuus on keino laajentaa kielen merkityspotentiaalia, ja sekin pitää voida kuvata. Hyvän välineen siihen tarjoaa SF-teorian kieliopillisen metaforan käsite.

En ole missään kohdassa tutkimustani asettanut eksplisiittisesti vastakkain formaalista ja funktionaalista, sillä nähdäkseni formaalisuus ja funktionaalisuus eivät muodosta jatkumoa niin, että toiseen ääripäähän sijoittuisi formaalinen ja toiseen funktionaalinen

kuvaus. Vaikka funktionaalinen kuvaus on merkityslähtöistä ja vaikka merkitykset ovat tilannelähtöisiä, kielellisen järjestyneisyyden kuvauksessa on otettava kantaa myös muotoon. Formaalin ja funktionaalisen kuvauksen suhteessa on siis käsittääkseni kysymys pikemminkin siitä, että funktionaalinen kuvaus on laajempi kuin formaalinen: funktionaalinen pitää sisällään formaalisen, mutta muodon järjestyneisyyden selitykset nostetaan kielenkäytöstä ja kieltä käyttävien ihmisten sosiaalisista tarpeista.

PARADIGMA-artikkelin (2013) ydintä on nimenomaan suomen kielen imperatiivin kuvaus. Olen muotoillut kaksi näkökulmaa imperatiiviin – jotka limittyvät toisiinsa mutta painottavat eri asioita: synkronis-morfologisen ja diakronis-vuorovaikutuksellisen. Imperatiivia synkronis-morfologisesta perspektiivistä tarkasteltaessa muodostuu paradigma, joka koostuu imperatiivin preesensin (ja perfektin) kuudesta myönteisestä ja kuudesta kielteisestä persoonamuodosta (joihin on laskettu mukaan passiivi mutta joihin ei kuulu yksikön 1. persoonan muotoa). Imperatiiviparadigman on kuvattu liittyvän verbintaivutukseen ja tarkemmin sanoen morfologisten modusten yhteyteen. Imperatiivin muoto-paradigma on kuitenkin morfologisesti paljon sekakoosteisempi kuin konditionaali- ja potentiaalimuodoista koostuvat paradigmat: imperatiivin tunnus vaihtelee persoonittain, ja persoonapäätteet poikkeavat muusta verbintaivutuksesta.

Synkronis-morfologisella näkökulmalla on pitkä perinne, ja se on itse asiassa formaalinen tapa lähestyä imperatiivia. Pidän parempana vaihtoehtona esille tuomaani diakronis-vuorovaikutuksellista näkökulmaa, jonka mukaan imperatiivia tarkastellaan vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä syntaktisista konstruktioista käsin. Puheaktipersonien imperatiivimuodot ovat osa syntaktista imperatiivikonstruktiota, lyhyesti sanoen imperatiivilauseetta (*anna/antakaa minulle tuo kirja, älä tee/älkää tehkö sitä*). Sen skeemaan kuuluvat muun muassa seuraavat muotoseikat: subjektilausekkeettomuus, finiittiverbin imperatiivimerkintä ja se, että totaaliobjektia ei merkitä *n*-akkusatiivilla. Merkityksen näkökulmasta imperatiivilause ilmaisee (a) puhujan tahtoa (b) saada puhutellussa aikaan toiminnallinen reaktio. Kuvaan merkityksen kompleksiseksi ja kutsun tätä kompleksista interaktiivista merkitystä velvoitustahdoksi, joka on käytännössä usein direktiivisyyden synonyymi (niin kuin alumpana luvussa 1.1 olen esittänyt). Imperatiivilauseella luodaan siis velvoitustahtosuhde puhujan ja puhutellun välille.

Imperatiivilauseen subjektilausekkeettomuus tarkoittaa sitä, että mukana lauseessa ei tavallisesti ole subjektipronominia. Osoitan, että imperatiivilause voidaan kuitenkin tyyppinä nähdä subjektillisena. Subjektillisuus näkyy suomessa muun muassa siinä, että eri persoonien imperatiivimuodot ovat erinäköiset. Tässä mielessä subjektimerkintä on täysin eksplisiittistä, ja pidänkin imperatiivilauseen subjektin kuvaamista implisiittiseksi kyseenalaisena. Imperatiivilauseen subjektiksi ei sovi kuitenkaan mikä hyvänsä. Subjektitarkoitteen pitää pystyä kontrolloimaan sitä toimintaa, jota lauseessa kuvataan.

Imperatiivilausekonstruktion synnyn syyt nousevat vuorovaikutuksesta. Nämä syyt koskevat yhtä lailla suomen kieltä ja suomalaista kulttuuria kuin monia muitakin kieliä ja kulttuureja. Toisaalta imperatiivilauseen avulla puhuja saa omat tarpeensa tyydytetyiksi

muiden ihmisten avulla. Toisaalta imperatiivilauseen avulla voidaan toiminnasta myös tehdä yhteistä: ”minä puhujana kehotan sinua toimintaan, jota sinun pitää voida kontrolloida”. Juuri tässä piilee syy muun muassa siihen, että direktiivinä käytetty deklaraatiivi (*sä istut nyt tähän*) osoittautuu vahvemmaksi toimintarajoitteeksi kuin imperatiivilauseella ilmaistu (*istu nyt tähän*).

Imperatiivilauseen keskeistä asemaa maailman kielissä heijastelee se, miten imperatiivi näyttäytyy ajassa niin sukupolvien välillä fylogeneettisesti kuin ihmisyksilöiden kielikehityksessä kunkin elinkaaren aikana ontogeneettisesti. Suomen imperatiivilauseen ja imperatiiviparadigman suhde on se, että ensin on syntynyt lausekonstruktio (*me-ne/menkää mummolaan*) ja vasta sen jälkeen paradigma on täydentynyt sellaiseksi kuin se nykypäivän yleissuomessa on. Imperatiivi on siis levinnyt myös kolmansiin persooniin (*Heikki menkään mummolaan/menkööt kaikki mummolaan*). Imperatiivin 3. persoonien muodot ovat syntyneet imperatiivikonstruktiosta, mutta konstruktion alkuperäisestä merkityksestä niissä on säilynyt vain osa: toimintatahdon merkitys, jonka puhuja suuntaa mitä hyvänsä toimintaa, ei vain puhutellun toimintaa kohtaan. Imperatiivin 3. persoonan muodon sisältävät lauseet voivat toki nekin saada puhuteltua velvoittavan, direktiivisen tulkinnan, mutta vain niissä tilanteissa, joissa puhuteltu samastuu tähän kolmaspersoonaiseen subjektiin. 3. persoonien imperatiivimuodot ovat osa modusjärjestelmää, ja lauseet, joissa ne esiintyvät, ovat deklaraatiivilauseita. Imperatiivin asema modusjärjestelmässä on toki erityinen siinä mielessä, että moduksena se ei muodosta täytätä paradigmaa.

Kiinnostavan vertailukohdan tarjoaa tässä kohtaa unkari, jonka imperatiivi on kehittynyt pitkälti samoin kuin suomen mutta jossa imperatiivi on levinnyt kaikkiin persooniin, myös yksikön 1:seen (*mit csinál-j-ak?* ’mitä mä teen?’ tai ’mitä mun pitäisi tehdä?’). Unkarin imperatiivin leviäminen yksikön 1. persoonaan osoittaa osaltaan imperatiivilauseen alkuperäisen, interaktiivisen perusmerkityksen, kahden osallistujan välisen velvoitustahtosuhteen. Unkarin ensipersonaista imperatiivia ei käytetäkään tilanteessa, jossa puhuja kehottaisi itseään. Tällaisen interpersoonaisen merkityksen kiteytyminen omaksi rakenteekseen tuntuukin vuorovaikutuksen näkökulmasta turhalta. Unkarissa 1. persoonan imperatiivia käytetään puolestaan tilanteessa, jossa kehotuksen suunta on puhutellulta puhujalle. Puhuja pyytää siis puhutellulta ohjetta omaan toimintaansa, toisin sanoen on kyse sellaisista interrogatiiveista, jotka toimivat ohjeenhakukysymyksinä. Unkarin imperatiivin leviäminen ohjeenhakukysymysten kautta yksikön 1. persoonaan on synnyttänyt täyden imperatiiviparadigman, ja se on puolestaan mahdollistanut edelleenkehityksen. Unkarin morfologinen imperatiivi on kehittymässä – ja pitkälti jo kehittynytkin – eräänlaiseksi subjunktiiviksi.

PARADIGMA-artikkelissa (2013) määrittelen lausekonstruktion, jota kutsun kanoniseksi imperatiivilauseeksi. Viittaan sillä niihin imperatiivilauseihin, joiden subjektipersona on toinen. VAIHTOKAUPPA-julkaisun keskiössä ovat nimenomaan kanoniset imperatiivilauseet ja niiden käyttö tuttuja, ystävien ja läheisten välisessä keskustelussa. Tämän osa-

tutkimuksen tärkeimpiä tuloksia on sen todentaminen, että imperatiivilauseetta käytetään pitkälti niin, että imperatiivilauseessa ilmaistu toiminta on ollut puheena aiemmin tai siinä ilmaistun toiminnan voi katsoa jo käynnistyneen. Direktiivinen imperatiivilause on toisin sanoen reaktiivinen siinä mielessä, että se saa oikeutuksensa edeltävästä ko(n)tekstista, siitä, että puhuteltu on joko kielenkäytöllään tai muulla toiminnallaan antanut takeen direktiivin sisältämästä toiminnasta. Imperatiivilauseen käyttöä värittää pikemminkin symmetrinen yhteisyys kuin kielenkäyttäjien välinen asymmetrinen valta-asetelma.

Imperatiivilauseetta on kutsuttu *käskylauseeksi* ja imperatiivimuotoa *käskymuodoksi*. Termillä *käsky* viitataan tieteellisessä kielenkäytössä usein eri asiaan kuin arkikielessä. Tieteellisessä kielenkäytössä *käsky*-termillä voidaan kuvata imperatiivilauseen perusmerkitystä, sitä, että 'minä puhujana haluan, että sinä kuulijana toimit tai olet toimimatta' tai 'te kuulijoina toimitte tai olette toimimatta tietyllä tavalla'. Tällöin käsky vertautuu interrogatiivin 'kysymyslauseen' ja deklaraatiivin 'väitelauseen' perusmerkityksiin: interrogatiivin perusmerkitys on ilmaista, että 'minä puhujana haluan, että sinä kuulijana annat tai te kuulijoina annatte minulle jotakin informaatiota', ja deklaraatiivi ilmaisee puolestaan sitä, että 'minä puhujana olen se, joka sinulle kuulijana tai teille kuulijoina jotakin informaatiota antaa'. Abstraktinen kattomerkitys on useissa tutkimuksissa erotettu tilanteisesta käyttömerkityksestä, esimerkiksi niin, että abstraktinen käsky on kirjoitettu kapitalein (KÄSKY) (esim. Halliday 1994 [1985]; Halliday & Matthiessen 2004 ja 2014; Shore 1992 ja 1991). Tässä mielessä kaikki imperatiivilauseet ovat käskymerkityksisiä.

Termillä *käsky* voidaan kuitenkin viitata myös imperatiivilauseen yhteen käyttömerkitykseen, kategoriseen, valtahierarkiassa ylempää annettuun kehotukseen, jolla rajoitetaan vahvasti puhutellun toimintaa. Tällöin se rinnastuu imperatiivilauseen muihin mahdollisiin käyttömerkityksiin, esimerkiksi pyyntöön, neuvoon ja hoputukseen. Arki kielen *käsky*-merkityksen näkökulmasta käskylause ei olekaan onnistunut nimitys siinä mielessä, että käyttömerkityksenä käsky ei ole aineistoni perusteella kovinkaan yleinen. Koska *käsky*-sanalla on tutkimuksessakin kaksi edellä kuvailemaani merkitystä ja koska niiden sekaantumisvaara on ilmeinen, imperatiivilauseen direktiiviseen perusmerkitykseen viitatessani käytän termiä *velvoitustahto* tai *direktiivisyys* ja imperatiivilauseen yhteen käyttömerkitykseen viitatessani termiä *käsky*.

Myönteisten ja kielteisten imperatiivilauseiden käyttöfrekvenssissä on selvä ero: myönteiset ovat aineistossani viitisentoista kertaa yleisempiä kuin kielteiset. Vaikuttaa siltä, että kielteisten imperatiivilauseiden pieni määrä liittyy siihen, että niiden merkitys on puhutellun toimintaa vahvasti rajoittava. Kielteisillä imperatiivilauseilla on suora yhteytensä niihin myönteisiin imperatiivilauseisiin, joita käytetään käskynä.

VAIHTOKAUPPA-julkaisussa esittelen lisäksi kaksi toisistaan hiukan poikkeavaa direktiivisyyšnäkemyistä. Laajaa näkemystä edustaa esimerkiksi *Iso suomen kielioppi* (ISK 2004), jossa direktiivisyys kuvataan lähinnä syntaktiseksi ohjailumerkitykseksi. Omiin tarkoi-

tuksiini ISK:n direktiivisyyšnäkemyks on kuitenkin liian laaja, ja niinpä määrittelen direktiivisyyden suppeammin. Direktiivejä eivät ole kaikki syntaktiset ohjailuilmaukset vaan ne, joiden merkitys heijastelee puhujan ilmaisemaa velvoittavaa tahtoa puhutellun toimintaa kohtaan. Tästä syystä esimerkiksi ojentamistarjous, joka ei vaadi seurakseen kielellistä evästystä lainkaan mutta joka saattaa sitä sisältää (*tässä näin* samalla, kun jotakin annetaan), ei edusta omassa kuvauksessani direktiivistä toimintaa. Olen tarkentanut käsillä olevassa yhteenveto-osassa suppeaa direktiivisyyšnäkemyksiä niin, että olen kuvannut tarjouksen yksinkertaisimmaksi toteutumaksi ojentamistarjouksen. Vaikka oma kuvaukseni ei ensi näkemältä tunnukaan juuri poikkeavan aiemmin esittämästäni suppeasta direktiivisyyšnäkemyksestä, niissä on kuitenkin yksi hyvin perustava ero. Olen yhdistänyt samaan vuorovaikutusmerkitysten järjestyneisyyden kuvaukseen kielellisen ja ei-kielellisen toiminnan ja pyrkinyt kuvauksessa tarkoituksellisesti eroon sellaisesta symmetriahakuisuudesta, joka ei saa vastakaikua kielen käytöstä.

Tarjouksiin ovat yhteydessä luvanantoilmaukset. Niidenkään ensisijainen merkitys ei ole sidoksissa velvoittamiseen vaan puhutellun toiminnan mahdollistamiseen. Kiinnostava yksityiskohta liittyy kielteisiin imperatiivilauseisiin. Niiden yhteydessä tarjous tai lupa eivät erotu omiksi merkityksikseen, vaan niiden merkitys on äärimmäisen direktiivinen.

OPTATIIVI-artikkelin keskiössä on kaksi toisiaan muistuttavaa rakennetta. Kummankin finiittiverbi on konditionaalimuotoinen, ja molemmat ovat verbialkuisia. Käsitteltävät rakenteet ovat tyyppiä *näkisit tän* ja tyyppiä *tulisit nyt*. Kumpaakin konstruktiota määrittävät verbialkuisuuden lisäksi seuraavat rakenteelliset piirteet: subjektia ei (tavallisesti) ilmaista omana lausekkeenaan, finiittiverbi on yksikön tai monikon 2. persoonassa, ja se on konditionaalimuotoinen. *Tulisit nyt* -konstruktiossa on lisäksi mukana *nyt*-partikkeli. Siitä huolimatta, että tutkimuksen kohdekonstruktiot muistuttavat toisiaan rakenteeltaan huomattavasti, osoitan, että niitä käytetään eri tavalla. Näihin kahteen rakenteeseen eivät myöskään sovi finiittiverbeiksi aina samat verbit. Käsittelen OPTATIIVI-artikkelissa direktiivisyyden melko tuoretta syntaktista kiteymää ja osoitan, että *nyt*-partikkelillisen rakenteen voi nähdä kieliopillistuneen tai olevan kieliopillistumassa direktiiviksi. *Nyt*-partikkeliton rakenne ilmaisee sekin direktiivien tapaan puhujan intentiota, mutta en kuvaa sitä varsinaiseksi direktiivikonstruktiksi. Nähdäkseni sen perusmerkitys ei ole direktiivinen, niin kuin sen käytönkin tarkastelu osoittaa. Kutsun partikkelitonta rakennetta optatiivirakenteeksi.

OPTATIIVI-artikkelin ydintä on direktiiviksi kieliopillistuminen, ja siihen liittyy eritoten *tulisit nyt* -rakenne. Koska optatiivi- ja *tulisit nyt* -rakenne eroavat toisistaan muodollisesti *nyt*-partikkelin osalta, käsittelen lyhyesti myös *nyt*-sanana merkityksiä ja sen partikkelikäyttöä tietyissä affektisissa tilanteissa. Kohdekonstruktioideni kuvauksen kannalta ongelmalliseksi osoittautuu se, että laajan interpersoonaisen käyttönsä vuoksi *nyt* sopii mainiosti myös optatiivirakenteen yhteyteen. Vaikka optatiivirakenne ja *tulisit nyt* -rakenne eroavatkin toisistaan käytöltään ja perusmerkitykseltään, on kuitenkin tilanteita,

joissa näitä kahta rakennetta ei voi hevin erottaa toisistaan, sillä myös optatiivirakenne voi sisältää *nyt*-partikkelin. *Tulisit nyt* -rakenteessa se on pakollinen rakennuselementti, mutta silloin, kun se esiintyy optatiivirakenteessa, se on puolestaan (konstruktion rakentumisen näkökulmasta) ylimääräinen partikkeli, jonka tehtävä on korostaa puhujan intentiota. Kun kaksi rakennetta limittyy toisiinsa, syntyy rajatila. Osoitan, että optatiivirakenteen ja *tulisit nyt* -konstruktion väliseen rajatilaan asettuu ilmaistyyppi *tekisit nyt edes*, jonka merkitys sisältää kummankin rakenteen piirteitä.

7.2 TUTKIMUKSEN SOVELLUSTA JA JATKOTUTKIMUKSEN ITUJA

Tutkimukseni ydintä ovat direktiivisyyteen, imperatiiviin ja optatiivi- sekä suostuttelurakenteisiin liittyvät rajanvedot. Olen kuitenkin askel askelelta tullut tietoisemmaksi siitä, että kaikkia rajoja en ole juurikaan kommentoinut ja että moni raja on varmasti jäänyt näköpiirini ulottumattomiin. Nostan lopuksi tutkimuksestani esiin sellaisia kohtia, joihin olisi hyvä vielä puuttua ja joista tutkimusta voitaisiin jatkaa.

Olen tarkastellut tutkimuksessani eri lauserakenteiden käyttöä: sitä, miten imperatiivilausetta käytetään tuttujen, ystäväysten ja läheisten perheenjäsenten välisessä arki keskustelussa, ja sitä, miten optatiivirakennetta ja *tulisit nyt* -konstruktiota käytetään – erityisesti verkkokeskustelussa mutta myös muissa kielenkäyttötilanteissa. Olen lähestynyt ilmiötä muodosta käsin ja edennyt merkitykseen. Yhtä relevanttia olisi tarkastella ilmiötä myös toisin päin, merkityksestä muotoon. Kiinnostavaksi kysymykseksi nousee muun muassa se, miten eri käyttömerkitykset, erityisesti pyyntö ja käsky, toteutuvat eri kielenkäyttötilanteissa. Kysymys on kiinnostava yleisestä, kielitieteellisestä näkökulmasta, mutta se on kiintoisa myös suomi toisena ja vieraana -kielenä (S2) alan näkökulmasta. Kun kieltä opitaan toisena kielenä, korostuu entisestään se, että kohdekielen luontainen tarkastelusuunta on merkityksestä muotoon. Se on luonnollista, sillä aidoissa kielenkäyttötilanteissa toimittaessa syntyy tarve esimerkiksi siihen, miten tilanteissa pyydetään tai käsketään ja miten eri tilanteet vaikuttavat pyynnön ja käskyn syntaktiseen muotoiluun. Jos opetus on hyvää, edellä kuvailemani kielenkäyttötarpeet otetaan huomioon. Se vaatii kuitenkin tutkimusta. Tutkimuksen ja opetuksen suhdetta ilmentää nimenomaan kieliopin näkökulmasta kuvio 5.

Kuvio 5. Pedagoginen kielioppi deskriptiivis-preskriptiivisenä kielioppina.

Hyvässä pedagogisessa kieliopissa kuvaillaan kohdetta ja annetaan samalla ohjeita. Sekä kuvailu että ohjeidenanto ovat sellaisessa muodossa, joka on kohderyhmälle ymmärrettävä ja relevantti. Jotta edellä mainittu voisi toteutua, opetuskuvausten ja -preskriptioiden on perustuttava tutkimukseen. Sen lisäksi, että tutkimukseni on suoraan sovellettavissa S2-opetukseen, se tarjoaa mahdollisuuden laajentaa myös äidinkielen opetukseen liittyvää kielitiedon opetuksen kenttää. Imperatiivilauseen suhde autoritaariseen käskyyn on hedelmällinen kysymys, kun opetuksessa pohditaan sitä, mitä kieliopillisilla rakenteilla arkielämässä tehdään. Tällaiset kysymykset kuuluvat uudessa opetussuunnitelmassa nimenomaan kielitietoisuuden kehittämisen piiriin (OPS 2016).

Oma tutkimukseni lähti liikkeelle – kuten esipuheessa olen maininnut – jo 1990-luvulla. Tarkoitukseni oli tutkia direktiivisyyttä S2-käyttäjien näkökulmasta. Se on edelleen relevantti tutkimuskohde, ja tunnen, että minulla on siihen huomattavasti paremmat edellytykset tekemäni S1-mutkan ansiosta.

Väitöskirjani yksi osatutkimus käsittelee suomen optatiivirakenteen (*näkisit tän*) ja *tulisit nyt* -konstruktion suhdetta. Tutkimusaineistona olen käyttänyt etupäässä verkkokeskustelua, ja aineisto on käytännön syistä havaintoyksikköhaakuista. Avartavaa olisi perehtyä edellä mainitsemieni rakenteiden käyttöön arkikeskusteluaineistossa. Antoisaa olisi tarkastella myös OPTATIIVI-artikkelin kohderakenteiden keskinäistä frekvenssiä, *nyt*-partikkelin käyttötaajuutta eri rakenteissa ja tilanteissa sekä optatiivi- ja suostuttelurakenteen käyttötaajuuden suhdetta muihin interpersoonaisiin lausetyyppeihin ja direktiivi-ilmauksiin. Olisi niin ikään kiinnostavaa verrata toisiinsa *tulisit nyt*- ja *tule nyt*-rakenteiden käyttöä. Rakenteet tuskin ovat samamerkityksiset, vaikka kumpikin voidaan nähdä perusmerkitykseltään direktiivisenä. Ylipäänsä tarvitaan lisää tutkimusta *nyt*-partikkelin käytöstä. Olisi nimittäin mielenkiintoista saada selville, voidaanko partikkelin interpersoonainen merkitys kuvata yhdeksi laajaksi kokonaisuudeksi vai onko se kuvattava toisistaan enemmän tai vähemmän irrallisiksi merkityksiksi.

Sitä, miten partikkeleita käytetään imperatiivilauseessa, en ole pystynyt kokoamaan tämän tutkimuksen puitteissa. Partikkelit ovat kuitenkin äärimmäisen tärkeitä elementtejä imperatiivilauseiden käyttömerkitysten muotoutumisessa ja tulkinassa. Kiinnostavia sanapartikkeleita ovat jo mainitun *nyt*-partikkelin ohessa muun muassa *vaan*, *pois*, *ihmeessä*, *jo* ja *sitten* sekä huomionkohdistuspartikkeli *hei*. Mainitsemistani partikkeleista kolme (*nyt*, *jo* ja *sitten*) on adverbimerkitykseltään temporaalisia. Temporaalisuuden ja direktiivisyyden suhde on sellaisenaankin kiinnostava tutkimuskohde. Sanapartikkeleihin ja niiden käyttöön liittyvät läheisesti liitepartikkelit. Niidenkään käyttöä en ole pystynyt juuri kommentoimaan, sillä ne eivät ole aineistossani kovin frekventtejä.

Kiinnostava jatkotutkimuksen kohde on myös vokatiivien käyttö direktiivien yhteydessä. Vokatiiviin liittyy läheisesti imperatiivilauseessa toisinaan esiintyvä subjektipronomini. Arkipäivän kielenkäytön käskyt liittyvät usein siihen, että direktiivin antaja tekee itsestään yhteistä toimintaa kontrolloivan auktoriteetin ja luo samalla epäsymmetrisen osallistujatilanteen. Hän ottaa siis itselleen roolin, joka ei hänelle arkipäivän ei-institu-

tionaalisissa tilanteissa automaattisesti kuulu. Autoritaariseen epäsymmetriaan tuntuu usein liittyvän se, että direktiivin vastaanottaja kontrastoidaan muihin osallistujiin, ja tähän puolestaan liittyvät sekä puhutteluilmaukset että imperatiivilauseessa esiintyvä subjektipronomini. Toisaalta sekä vokatiivin että subjektipronominin käyttöön liittyy varmasti myös muuta kuin autoritaarinen epäsymmetria. Näissäkin kohdissa olisivat hyödyksi suuremmat aineistot, jotta yleistysten tekeminen olisi luotettavampaa, mutta eritoten tarvittaisiin keskustelutilanteiden tarkempaa analyysia, sellaista, johon minulla ei ole ollut omissa tutkimuksessani mahdollisuuksia.

Partikkelien, vokatiivi-ilmausten ja subjektipronominin käyttöön liittyvät läheisesti myös intonaatiokuviot ja muu prosodia, sillä ne kaikki kytkeytyvät direktiivien käyttömerkityksiin, tilanteisiin tulkintoihin. Kuten olen tuonut esiin, korkea-alkuinen intonaatiokuvio (KAI) liittyy selvästi direktiivisiin konteksteihin, mutta sen merkitys on laajempi kuin aiemmassa tutkimuksessa esiin nostettu vetoomus. KAI-kuvio liittyy nimittäin myös deklaratiiveihin. Olen todennut KAI-kuvion merkityksen olevan sidoksissa toiminnan yhteisyyteen, mutta kysymystä pitäisi selvittää tarkemmin. KAI-kuvio on joka tapauksessa kiinnostava osa keskusteluvuorovaikutusta, ja sillä – niin kuin miltei kaikella prosodiaa koskevalla tutkimuksella – on suora sovellusarvo sekä S2- että S1-opetukseen. Olisi mielenkiintoista myös osoittaa autenttisessa vuorovaikutuksessa esiintyvä KAI-kuvioisuus foneettisin mittauksin. KAI-kuvion tarkempi analyysi vaatii joka tapauksessa oman tutkimuksensa.

Ohjeenhakukysymyksiä VAIHTOKAUPPA-julkaisussa käsitellessäni nostin esiin neuvottelukysymykset. Niitä ovat Suomessa (tyyppi 1) *mihin mä laitan tämän*, (tyyppi 2) *mihin mun pitäis laittaa tämä* ja (tyyppi 3) *mihin mä laittaisin tämän* -tyyppiset kysymykset. Olen kuvannut kysymysten eron jatkumona niin, että tyyppissä 1 korostuu orientaatio puhuteltuun ('kerro minulle kantasi'), kun taas tyyppissä 3 korostuu orientaatio itse puhujaan ('pohdiskelen tässä, mitä minun pitäisi tehdä'). Tyyppin 2 olen asettanut jatkumon puoleenväliin niin, että se liittyy kumpaankin ääripäähän. Kysymys on hyvin kiinnostava, mutta se vaatii empiirisemmän otteen, toisin sanoen enemmän aineistoa ja aineistoesimerkkien analyysia.

Vaihtokauppalausetyypit kuuluvat interpersoonaisen merkityksen alaan, sillä vaihtokauppalauseiden avulla keskustelun osallistujat vaihtavat tietoa, hyödykkeitä ja toimintaa ja luovat sitä kautta keskinäisiä suhteitaan. Inhimilliselle toiminnalle on ominaista myös se, että kun jokin tilanne on jo päättynyt, siitä kerrotaan muille tai sitä pohditaan ja puretaan tilanteeseen osallistuneiden kesken. Tällaiseen toimintaan liittyy puolestaan läheisesti referointi. Olen nostanut tutkimuksessani esiin, että direktiivisiä käyttömerkityksiä on lukemattomia, ja vaikka ne eivät ole kieliopillistuneet eri rakenteiksi, ne ovat leksikaalistuneet. Näitä käyttömerkitysten leksikaalistumia, niin kutsuttuja vaikutus- eli direktiiviverbejä (*pyytää, käskeä, suostutella, anella, määrätä, kieltää* jne.), käytetään luonnollisesti muun muassa silloin, kun referoidaan menneitä tilanteita. Referoinnin yhteydessä ovat usein mahdollisia sekä *että*-lause (*se sano mulle et Heikkikin*

tulee) että referatiivirakenne (*hän sanoi minulle Heikinkin tulevan*). Kun referoidaan direktiivistä tilannetta, referatiivirakenne ei ole kuitenkaan mahdollinen (**pyysin Heikin tulevan*). Olen VAIHTOKAUPPA-julkaisussa nostanut esiin, että direktiiviverbien yhteydessä on käytössä erityinen rakenne (*pyysin Heikkiä tulemaan*), jossa referaattiosa on inkorporoitunut niin vahvasti hallitsevaan rakenteeseen, ettei ole varmaa, kannattaako sen yhteydessä enää puhua varsinaisesti referoinnista ollenkaan (samassa mielessä kuin *että*-lauseen ja referatiivirakenteen yhteydessä). Uskon, että tähän on syynsä ja että syy liittyy objektin sijanvaihteluun, erityisesti siihen, että objektin sijanvaihtelun avulla pystytään ilmaisemaan melko tarkasti kasvokkaistilanteeseen liittyvän direktiivisyyden luonnetta. Asia vaatii kuitenkin oman tutkimuksensa ja mieluiten myös laajan aineiston.

Olen nostanut tutkimuksessani esiin myös sellaisia direktiivirakenteita, joiden yhteydessä subjektipronomineja ei (tavallisesti) käytetä (*annatko mullekin vähän suolaa ja käännyt sitten vasemmalle*) mutta jotka edustavat muodoltaan vielä melko selvästi interrogatiivi- ja deklarativilausetta. Olen kuvannut niiden kuuluvan kieliopillisen metaforan alaan, mutta niiden yhteydessä on havaittavissa myös syntaktista eriytymistä nimenomaan subjektipronominin esiintymisen suhteen. Omassa tutkimuksessani olen nostanut rakenteet esiin siitä syystä, että olen kuvaillut niiden avulla kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan välistä käsitteellistä eroa. Näiden lauserakenteiden tarkempi systeminen analyysi ja arkikäytön kuvaus ovat kuitenkin tekemättä.

Direktiivisyys on kaiken kaikkiaan äärimmäisen antoisa tutkimuskohde. Olen lähestynyt sitä eri osatutkimuksissa eri näkökulmista, toisinaan systeemistöstä käsin, toisinaan taas kielenkäytön suunnasta. Kun ryhdyin tähän tutkimukseen, minulle oli täysin selvää, mitä direktiivisyys on. Nyt kun olen päässyt – tällä erää – loppuun, minulle on käynyt selväksi, ettei ole lainkaan selvää, mitä se on ja mitä se pitää sisällään. Olen pystynyt osoittamaan joitakin direktiivisyyteen liittyviä rajoja, mutta jo se, että pystyn esittämään useita vaihtoehtoisia direktiivisyyden näkemyksiä, kertoo siitä, että direktiivisyyden rajat riippuvat pitkälti myös tutkimuksen tarkoituksesta, viime kädessä siis siitä, millaisena kielioppi halutaan nähdä ja millaiseksi se halutaan kuvata. Direktiivisyys on joka tapauksessa runsauden sarvi, johon aion vielä palata.

AINEISTOLÄHTEET

Mämmi	<i>Mämmi jakaa kansan kahtia</i> , Helsingin Sanomat 29.3.1999, Kotimaa.
Sg-merkintäiset	Säilytteillä Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkistossa.
YML-s	Omaa aineistoani, sähköpostikirjeenvaihtoa.

KIRJALLISUUSLÄHTEET

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2010. *Imperatives and Commands*. Oxford Studies in Typology and Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
- AUER, PETER – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – MÜLLER, FRANK 1999. *Language in Time. The Rhythm and Tempo of Spoken Interaction*. New York: Oxford University Press.
- BATES, ELIZABETH – CAMAIONI, LUIGIA – VOLTERRA, VIRGINIA 1976. Sensorimotor Performances. – Elizabeth Bates, *Language and context: The acquisition of pragmatics* s. 49–71. New York: Academic Press.
- BELLO, ANDRÉS 1984 [1847]. *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Editorial EDAF, S.A.
- BENVENUTO, RAFFAELLA – LA GRASSA, GIUSEPPE 2002. *Nykyitalian peruskielioppi*. Helsinki: Gummerus.
- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – SELTING, MARGRET (toim.) 1996. *Prosody in Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARDANO, MAURIZIO – TRIFONE, PIETRO 1995. *Grammatica italiana*. Milano: Zanichelli Editore S.p.A.
- DIESEL, HOLGER 2011. Grammaticalization and child language. – Heiko Narrog & Bernd Heine (toim.), *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- FRIED, MIRJAM – ÖSTMAN, JAN-OLA 2004. Construction grammar: a thumbnail sketch. – Mirjam Fried & Jan-Ola Östman (toim.), *Construction grammar in a cross-language perspective* s. 11–86. Amsterdam: John Benjamins.
- GIVÓN, TALMY 1979. *Understanding Syntax*. New York: Academic Press.
- 1984. *Syntax*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins.
- 2009. *The Genesis of Syntactic Complexity*. Amsterdam: John Benjamins.
- GIVÓN, TALMY – SHIBATANI, MASAYOSHI (toim.) 2009. *Syntactic Complexity. Diachrony, acquisition, neuro-cognition, evolution*. Amsterdam: John Benjamins.
- GOLDBERG, ADELE 1995. *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- 2006. *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.

- HAKULINEN, AULI (toim.) 1989. *Suomalaisen keskustelun keinoja I*. Kieli 4. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996. Keskusteluanalyysin profiilista ja tilasta. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 9–22. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- (toim.) 1996. *Suomalaisen keskustelun keinoja II*. Kieli 10. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1998. The use of Finnish *nyt* as a discourse particle. – Andreas H. Jucker & Yael Ziv (toim.), *Discourse markers: Descriptions and theory*. Pragmatics & Beyond, New Series. 57 s. 83–96. Amsterdam: John Benjamins.
- 2001. Minimal and non-minimal answers to yes-no questions. – *Pragmatics* 11 (1) s. 1–15.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, LAURI 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Otava.
- HALLIDAY, M. A. K. 1970. *A course in spoken English: intonation*. London: Oxford University Press.
- 1978. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- 1989 [1985]. *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford University Press.
- 1994 [1985]. *An Introduction to Functional Grammar*. Second Edition. London: Arnold.
- 2002 [1984]. On the ineffability of grammatical categories. – Jonathan E. Webster (toim.), M. A. K. Halliday. *On Grammar* s. 291–322. Collected Works of M. A. K. Halliday. London and New York: Continuum.
- 2002 [1996]. On grammar and grammatics. – Jonathan E. Webster (toim.), M. A. K. Halliday. *On Grammar* s. 384–418. Collected Works of M. A. K. Halliday. London and New York: Continuum.
- 2003 [1973]. The Functional Basis of Language. – Jonathan E. Webster (toim.), M. A. K. Halliday. *On Language and Linguistics* s. 298–322. Collected Works of M. A. K. Halliday. London and New York: Continuum.
- 2004 [1979]. The Ontogenesis of Dialogue. – Jonathan Webster (toim.) 2004, *The Language of Early Childhood*. Collected Works of M. A. K. Halliday s. 144–152. London: Continuum.
- 2004 [1984]. A systemic-Functional Interpretation of the Nature and Ontogenesis of Dialogue. – Jonathan J. Webster (toim.), *The Language of Early Childhood*. Collected Works of M. A. K. Halliday s. 227–250. London and New York: Continuum.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, RUQAYA 1976. *Cohesion in English*. London and New York: Longman.
- HALLIDAY, M. A. K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M. 1999. *Construing experience through meaning: a language-based approach to cognition*. London: Cassell.
- 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third Edition. London: Arnold.
- 2014. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. 4th, revised edition. London: Routledge.

- HALONEN, MIA – ROUTARINNE, SARA (toim.) 2001. *Keskustelunalyysin näkymiä*. Kieli 13. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HARRIS, ALICE – CAMPBELL, LYLE 1995. *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HASAN, RUQAIYA 1996. *Ways of saying, ways of meaning*. Teoksen toimittaneet Cloran, Carmel, David Butt & Geoff Williams. London: Cassell.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991. *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2001. *Syntax in the Making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2003. What can intonation tell us about constituency? – Toshihide Nakayama, Tsuyoshi Ono & Hongyin Tao (toim.), *Approaches to argument structure: theoretical and methodological considerations* s. 20–34. Santa Barbara Working Papers of Linguistics. Santa Barbara: University of California.
- 2006. Passive – personal or impersonal? A Finnish perspective. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: Case, space, and person in Finnish* s. 233–255. Amsterdam: John Benjamins.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – HUUMO, TUOMAS 2010. Mikä subjekti on? – *Virittäjä* 114 (82) s. 165–195.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – VILKUNA, MARIA 2008. Impersonal is personal: Finnish perspectives. – *Transactions of the Philological Society* 106 (2) s. 216–245.
- HERLIN, ILONA – KOTILAINEN, LARI (toim.) 2012. *Verbit ja konstruktio*. Suomi 201. Helsinki: SKS.
- HOPPER, PAUL J. 1988. Emergent Grammar and the A Priori Grammar Postulate. – Deborah Tannen (toim.), *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding* s. 117–134. Norwood, NJ: Ablex.
- HUUMO, TUOMAS 2007. Joko lingvistin nojatuoli joutaisi kaatopaikalle? Introspektiokieli-tieteen asemasta kognitiivisessa kielitieteessä. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 53 s. 163–180.
- HUUMO, TUOMAS – HELASVUO, MARJA-LIISA 2015. On the subject of subject in Finnish. – Marja-Liisa Helasvuo & Tuomas Huomo (toim.), *Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical* s. 13–42. Constructional Approaches to Language 16. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- HÄMÄLÄINEN, TAINA 2008. *Espanjan kielioppi*. Helsinki: Finn Lectura.
- ISK 2004 = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heino-nen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, ERKKI 1966. *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- ITKONEN, ESA 1998. Mitä on 'kieliopillistuminen'? – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumi-sesta, analogiasta ja typologiasta* s. 11–41. Suomi 185. Helsinki: SKS.
- 1999 [1973]. Semantiikasta ja pragmatiikasta kielitieteessä. – Esa Itkonen, *Kielitieteen kääntöpuoli. Kirjoituksia vuosilta 1963–1999* s. 36–40. Yleisen kielitieteen julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- 2001. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- 2008. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Osa I. Yleisen kielitieteen julkai-suja 12. Turku: Turun yliopisto.

- ITKONEN, ESA – PAJUNEN, ANNELI 2010. *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomi 199. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, TERHO 1965. *Proto-Finnic final consonants. Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects*. I: 1. Introduction. The history of -k in Finnish. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 138: 1. Helsinki.
- JANTUNEN, JARMO 2009. Ei pelkästään mielikuvituksen puutteen vuoksi – kieliaineistojen systemaattinen käyttö kielentutkimuksessa. – *Virittäjä* 113 s. 101–113.
- JANHUNEN, JUHA 1982. On the structure of proto-uralic. – *Finnisch-ugrische Forschungen* 44 s. 23–42.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1993. Suomi vieraana kielenä vuorovaikutuksen näkökulmasta. Teoksessa Suojanen, Matti K. & Auli Kulkki-Nieminen (toim.), *19. Kielitieteen päivät Tampereella 8.–9. toukokuuta 1992* s. 97–115. Folia Fennistica & Linguistica. Tampere: Tampereen yliopisto.
- 1995. Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. *Virittäjä* 99 s. 2–24.
- 2001. Vuorovaikutuksen näkökulma ja toisen kielen käytön tutkimus. – Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskusteluanalyysin näkymiä* s. 105–121. Kieli 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KARVONEN, PIRJO 1991. Kieliopillinen metafora ja sen vaikutuksen tekstissä. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus* s. 149–165. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1995. *Oppikirjateksti toimintana*. SKST 632. Helsinki: SKS.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998. *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKST 713. Helsinki: SKS.
- KERAVUORI, KYLLIKKI 1988. *Ymmärränpö tarkoitukses*. SKST 477. Helsinki: SKS.
- KOIVISTO, VESA 2013. *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Helsinki: SKS.
- KORHONEN, MIKKO 1993. *Kielen synty*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- KOTILAINEN, LARI 2007. *Konstruktoiden dynamiikkaa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KURHILA, SALLA 2003. *Co-constructing understanding in second language conversation*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2006. *Second Language Interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- LAITINEN, LEA 1992. *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA – LEHTINEN, TAPANI 1997. Johdanto. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 6–19. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- LAPPALAINEN, HANNA [tulossa]. *Sinä vai te vai sekä että? Puhuttelukäytännöt suomen kielessä*. – Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen (toim.), *Saako sinutella vai*

- täytyykö teitillä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä.* Tietolipas 246. Helsinki: SKS.
- LARJAVAARA, MATTI 2007. *Pragmasemantiikka*. SKST 1007. Helsinki: SKS.
- LAURANTO, YRJÖ 2005. Kielenkuvauksen ideologisia valintoja: tilanteen ja kieliopin suhde suomalaisissa ja unkarilaisissa kielioppikuvauksissa. *Specimina Fennica Tomus XI Colloquia Contrastiva Tomus XIII Kaukovertailuja IV* s. 68–89. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, Uralisztikai Tanszék.
- 2013. Ks. PARADIGMA 2013.
- LAURY, RITVA 1996. Sen kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? – *Virittäjä* 100 s. 162–181.
- 1997. *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2012. Syntactically non-integrated Finnish *jos* 'if' -conditional clauses as directives. – *Discourse Processes* s. 213–242.
- LEHTINEN, TAPANI 1997. *Kielen vuosituhanneet. Suomen kielen kehitys kanta-uralista varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- LEINO, JAAKKO 2003. *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. SKST 900. Helsinki: SKS.
- LEINO, PENTTI 1993. *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEINO, PENTTI – ONIKKI, TIINA (toim.) 1994. *Näkökulmia polysemiaa. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2*. Kieli 8. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LILJA, NIINA 2010. *Ongelmista oppimiseen. Toisen aloittamat korjausjaksot kakkoskielisessä keskustelussa*. Jyväskylä Studies in Humanities 146. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LYONS, JOHN 1977. *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005. *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. SKST 1026. Helsinki: SKS.
- MARTIN, J. R. & WHITE, P. R. R. 2005. *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.
- MATIHALLI, HILKKA-LIISA 1979. *Nyky-suomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora No. 7. Philologica No. 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- MATTHIESSEN, CHRISTIAN 1995. *Lexicogrammatical Cartography: English Systems*. Tokyo: International Language Sciences Publishers.
- MEILLET, ANTOINE 1921 [1912]. L'évolution des forms grammaticales. – Antoine Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale* s. 130–148. Tome I. Paris: Champion.
- 1997. Kieliopillisten muotojen kehitys. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 188–202. Suomentanut Meri Larjavaara. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MOILANEN, ANITA – NATRI, TEIJA 1995. *Nykyranskan peruskielioppi*. Helsinki: Gummerus.
- MÄÄTTÄ, URHO 1999. Kielen sosiaalinen perusta ja sääntöjen emergoituminen. – Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*

- s. 23–52. *Folia Fennistica & Linguistica* 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 2000a. Emergentistinen kielitiede. – Urho Määttä, Tommi Nieminen & Pekka Pälli (toim.), *Emergenssin kielelliset kasvot* s. 17–40. *Folia Fennistica & Linguistica* 24. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 2000b. Kielitieteen emergentistinen metateoria. – *Virittäjä* 104 s. 498–517.
- NIRVI, R. E. 1947. *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. Suomi 104 s. 5–47. Helsinki: SKS.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001. *Ruumiinosanimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. SKST 845. Helsinki: SKS.
- 2008. Kielentutkijan mielikuvituksen puute eli mihin todelliseen kielenkäytön perustuvaa aineistoa tarvitaan. – *Virittäjä* 112 s. 276–284.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001. *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. SKST 817. Helsinki: SKS.
- OPS 2016 = *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden luonnokset*. Luettavissa OPH:n sivuilla osoitteessa <http://www.oph.fi/ops2016/perusteluonnokset>.
- OPTATIIVI 2012 = Lauranto, Yrjö 2012. Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 (4) s. 183–216.
- OSUMI, MIDORI 1995. *Tinrin Grammar*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- PAJUNEN, ANNELI 2001. *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: SKS.
- PARADIGMA 2013 = Lauranto, Yrjö 2013. Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117 s. 157–201.
- PEKKARINEN, HELI 2011. *Monikasvoinen TAVA-partisiippi. Tutkimus suomen TAVA-partisiipin käyttökonteksteista ja verbiliittojen kieliopillistumisesta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Luettavissa osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/26322/monikasv.pdf?sequence=1>.
- PENTTILÄ, AARNI 1963. *Suomen kielioppi*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- PRAHA 1982 [1929] = Theses Presented to the First Congress of Slavic Philologists in Prague, 1929. The Prague Linguistic Circle. – Peter Steiner (toim.), *The Prague School. Selected Writings, 1929–1946* s. 3–31. Austin: University of Texas Press.
- PUDDEPHATT, ANTONY J. 2011. Language and Mind in the Thought of G. H. Mead: Challenges from Chomsky's Linguistics. – Norman K. Denzin, Lonnie Athens & Ted Faust (toim.), *Interactionalism: The Emerging Landscape*. Studies in Symbolic Interaction. Volume 36 s. 75–106. London: Emerald.
- RAE 2010 = *Nueva gramática de la lengua española. Manual*. Asociación de Academias de la Lengua Española y Real Academia Española. Madrid: Espasa Libros, S. L. U.
- RAEVAARA, LIISA 1989. No – vuoronalkuinen partikkeli. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* I s. 147–160. *Kieli* 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996. Kysymyksen paikka ja tulkinta. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* II s. 23–46. *Kieli* 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

- 1997. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- RAEVAARA, LIISA – SORJONEN, MARJA-LEENA 2006. Vuorovaikutuksen osanottajien toiminta ja genre. *Keskustelunanalyysin näkökulma*. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 122–150. Tietolipas 213. Helsinki: SKS.
- RAUKKO, JARNO 1994. Polysemia: Merkitysten verkosto – merkityksen verkko. – Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Näkökulmia polysemiaa. Suomen kielen kognitiivista kielioppia* 2 s. 36–69. Kieli 8. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- ROSSI, GIOVANNI 2012. Bilateral and Unilateral Requests: The Use of Imperatives and *Mi X?* Interrogatives in Italian. – *Discourse Processes* 49:5 s. 426–458. Luettavissa osoitteessa <http://dx.doi.org/10.1080/0163853X.2012.684136>.
- SADOCK, JERROLD 1974. *Toward a linguistic theory of speech acts*. New York: Academic Press.
- SADOCK, JERROLD – ZWICKY, ARNOLD 1985. Speech act distinction in syntax. – Timothy Shopen (toim.), *Language Typology and Syntactic Description. Vol I: Clause Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, JOHN R. 1974. Chomsky's revolution in linguistics. – Gilbert Harman (toim.), *On Noam Chomsky: Critical essays* s. 2–33. Cambridge: Cambridge University Press.
- SELTING, MARGRET – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH (toim.) 2001. *Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989. Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* I s. 195–222. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SHORE, SUSANNA 1986. *Onko suomessa passiivia*. Suomi 133. Helsinki: SKS.
- 1988. On the So-called Finnish Passive. – *Word* 39 s. 151–176.
- 1991. A Systemic-Functional Perspective on Mood. – J. Niemi (toim.), *Papers from the 18th Finnish Conference of Linguistics* s. 235–255. *Studies in Languages* 24. Joensuu: University of Joensuu.
- 1992. *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Julkaisematon väitöskirja. Sydney: Macquarie University.
- 1996. Process types in Finnish: Implicate order, covert categories and prototypes. – Ruqaiya Hasan, Carmel Cloran & David Butt (toim.), *Functional Descriptions: Theory and Practice*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2005. Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Tietolipas 206. Helsinki: SKS.
- 2009. Mitä tapahtui *aina*? *Aina*-partikkelin merkityksestä ja käytöstä Raamatun esimerkkien valossa. – *Virittäjä* 113 s. 482–507.
- 2010. J. R. Firth. – Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (toim.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2012a. Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisessa teoriassa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.

- 2012b. *Systeemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa*. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- SKN 49 = *Suomen kielen näytteitä 49. Vermlannin murretta*. Koonnut Pentti Soutkari. Verkkojulkaisu. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Luettavissa osoitteessa <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=4016>.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001a. Lääkäriin ohjeet. – Marja-Leena Sorjonen, Anssi Peräkylä & Kari Eskola (toim.), *Keskustelu lääkärin vastaanotolla* s. 89–111. Tampere: Vastapaino.
- 2001b. *Responding in Conversation. A study of response particles in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2002. Recipient Activities. The Particle No as a Go-Ahead Response in Finnish Conversation. – Cecilia E. Ford, Barbara A. Fox & Sandra A. Thompson (toim.), *The Language of Turn and Sequence* s. 165–195. New York: Oxford University Press.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – RAEVAARA, LIISA – LAPPALAINEN, HANNA 2009. *Mä otan tän*. Käynnin syyn esittämisen tavat kioskilla. – Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara (toim.), *Kieli kioskilla. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista* s. 90–119. Tietolipas 219. Helsinki: SKS.
- TAINIO, LIISA (toim.) 1997. *Keskustelunanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- TOMASELLO, MICHAEL 2001. Perceiving intentions and learning words in the second year of life. – Melissa Bowerman & Stephen Levinson (toim.), *Language acquisition and conceptual development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Approach to Child Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS – TROUSDALE, GRAEME 2006. *Constructionalization and Constructional Changes*. Oxford: Oxford University Press.
- TÖTTÖ, PERTTI 2012. *Paljonko on paljon? Luvuilla argumentoinnista empiirisessä tutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- VAIHTOKAUPPA 2014 = Lauranto, Yrjö 2014. *Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia*. Suomi 205. Helsinki: SKS.
- VILKUNA, MARIA 2000. *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Edita.
- VISAPÄÄ, LAURA 2008. *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktioista*. SKST 1181. Helsinki: SKS.
- WINKLER, EBERHARD 1989. *Der Satzmodus "Imperativsatz" im Deutschen und Finnischen*. Tübingen: Niemeyer.
- ZIEGLER, DEBRA 1997. Retention of ontogenetic and diachronic grammaticalization. – *Cognitive Linguistics* 8 s. 207–241.

Litterointimerkit.

Intonaatiokuviot

Merkki intonaatioryhmän lopussa:

- . laskevaloppuinen kuvio
- , tasaloppuinen kuvio
- ? nousevaloppuinen kuvio

Merkki intonaatioryhmän alussa:

- ! korkea-alkuinen (ja loppulaskuinen) kuvio

Rekisterinvaihdokset

- ↑↑ merkkien välinen jakso lausuttu muuta ympäristöä ylemmässä rekisterissä
- ↓↓ merkkien välinen jakso lausuttu muuta ympäristöä alemmassa rekisterissä

Prominenssi

muille tavuprominenssi, joka osoittaa uutisarvoisen informaation fokusta

Puhenopeus ja äänen voimakkuus

- >< merkkien välinen jakso lausuttu ympäristöä nopeammin
- <> merkkien välinen jakso lausuttu ympäristöä hitaammin
- e::i vokaaliäänteen venytys
- °° merkkien välissä ympäristöä vaimeampi puhejakso

Hengitys

- .hhh sisäänhengitys
- hhh uloshengitys
- .joo sana lausuttu ingressiivisesti

Nauru

- he he naurua
- s(h)ana kuultavaa uloshengitystä sanan sisällä (useimmiten merkki naurusta)
- £ £ ”hymyillen” lausuttu jakso

Päällekkäisyys ja tauot

- [päällekkäispuhunnan alku
-] päällekkäispuhunnan loppu
- (.) mikrotauko
- (0.4) tauko sekunnin kymmenyksinä
- = puhunnos liittyy (lähes) tauotta seuraavaan tai edelliseen

Muuta

- # # merkkien välinen jakso äännetty naristen
- @ @ merkkien välisessä jaksossa äänen laatua muutettu
- (sana) sulkeiden välissä jakso, jonka litteroiija on kuullut epäselvästi
- (—) jakso, josta litteroiija ei ole saanut selvää
- (()) kaksoissulkeiden sisällä litteroiijan kommentti tai selitys